

ULUSAL ÜLKÜDEN EMPERYAL VİZYONA: RUSYA'DA KİMLİK ARAYIŞLARI

From National Idea to Emperial Vision: The Search for Identity in Russia

Yahya Kemal TAŞTAN*

ÖZET

SSCB'nin dağılmasının ardından, "Homo Sovieticus" tanımlayıcı bir kimlik olma özelliğini yitirdi ve yerine aynı değerde yeni bir kimlik konulamadı. Rusya Federasyonu'nda kimlik sorunu, 1990'larda dinsel, kültürel, kavim vb. gibi kimlikler yanında ulusal kimliklerin yeniden gün yüzüne çıkmasıyla farklı bir nitelik kazanmaya başladı. Kimileri demokratik yollarla kimliklerini kazanmaya çalışırken Rusya Federasyonu da ülkede bütünlüğü sağlamak amacıyla bünyesindeki tüm halkları birleştirici bir ulusal ülkü yaratmaya çalıştı. 1990'ların sonunda Rus siyasetçilerini meşgul eden en önemli konulardan biri bu yeni bir kimlik arayışı oldu. Rusya'da ulusal kimlik arayışı bugüne kadar farklı nitelikler kazanarak sürmektedir. Bu incelemede, Boris Yeltsin ile birlikte başlayan ve Rusya Federasyonu'nda bir hükümet politikası hâline gelen, iktidar ve devlet eliyle gerçekleştirilen ulusal ülkü ve kimlik arayışları konu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, ulusçuluk, ulusal ülkü, Avrasyacılık.

ABSTRACT

The term "Homo Sovieticus" lost its feature of being a descriptive identity after the fall of the USSR, and has not replaced with a relevant identity. The question of identity in the RF started to get a new form with the reemergence of national identities, besides religious, cultural, ethnic etc. identities during the 1990's. Some of them tried to recover their identities through democratic ways while the RF was striving to create a national idea serving integrating all peoples in order to secure territorial integrity. One of the most important issues, with which the Russian policy-makers dealt, was the search for a new identity. The search for a national identity in Russia continues still by getting new forms. This essay tells

* Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova - İZMİR.
tarihsinas@gmail.com.

about those efforts for creating a national idea and identity, which started with Boris Yeltsin, became a state policy in the RF, and has been carried out by the state power.

Keywords: *Russian Federation, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, nationalism, national idea, Eurasianism.*

Rus kozmonot Sergey Konstantinoviç Krikalyov, Mir Uzay İstasyonu'na gitmek üzere 18 Mayıs 1991'de Mir LD-3 adlı uzay mekiğiyle havalandı. Başarılı bir uçuş olmuş ve mekik, yörüngeye oturmuştu. Krikalyov, *mavi bilye* adı verilen dünyayı hayranlıkla seyrederken uçsuz bucaksız Sovyet topraklarına gururla bakmaktan da kendini alamıyordu. Ancak o sırada aşağıda tuhaf şeyler oluyordu. Sovyet coğrafyası, fezadan bir bütün olarak görülmesine rağmen alışılmadık gelişmeler yaşanıyordu. Nihayet Mir LD-3 mekiğinin fırlatılmasından kısa bir süre sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkıldı. Uzayın derin boşluklarından bakınca adeta bir kuğuyu andıran imparatorluğun küllerinden on beş bağımsız devlet doğdu. Bağımsızlıklarını kazanmış eski Sovyet cumhuriyetleri, uzay araştırmalarının Rusya Federasyonu'nun meselesi olduğunu iddia ederek "dünya ve barış" araştırmalarından desteklerini çekti. Bu nedenle Krikalyov, 311 gün 20 saat fezada dolaşmak zorunda kaldı. Nihayet son "Sovyet insanı" (*sovetskiy çelovek*), 25 Mart 1992'de yeryüzüne indiğinde artık o *homo sovieticus* tipi Sovyet yurttaşı değil, yeni Rusya Federasyonu'nun bir vatandaşı olarak karşılandı.

Yönetmenliğini Steven Spielberg'in yaptığı *Terminal* filmi, yukarıdaki olayın kurgusuna dayanmaktadır. *Krakozhia* ülkesinden New York'a seyahat eden Viktor Navorski (Tom Hanks), henüz Atlantik semalarında iken ülkesinde bir darbe olur. Uçak John F. Kennedy Uluslararası Havaalanı'na indiğinde Navorski artık hiçbir ülkenin vatandaşı değildir. Pasaportu geçersiz olduğundan ABD'ye giremez ve ülkesindeki hükümet boşluğu giderilene kadar Havaalanında mahsur kalır. Transit yolcular salonunda yaşamaya mecbur olan Navorski, "fırsatlar ülkesi"nde kimliksiz ve ülkesiz bir biçimde, insan olmanın ötesinde hiçbir sıfatı olmadan, sınırlı bir alanda kendine sunulan yahut kendi yarattığı fırsatları değerlendirerek hayatını sürdürür.

Krikalyov yahut Navorski'nin hayatı ve ruh hâli, gerçekte eski Sovyet coğrafyasında yaşayan tüm halkların ortak kaderidir. Sovyet vatandaşları da *perestroika* döneminde canlanan ulusçuluk ve yeni kimlik arayışlarıyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bağımsızlıklarını kazanan devletler, ulus-devlet temelinde yeni kimlikler inşa ederken imparatorluğu çökmüş, ütopyası işlevsizleşmiş bir ülkede, "halkların kardeşliği" anlayışının yerine geçecek yeni kimlik arayışı, Sovyet ve Çarlık mirasının karmaşıklığından dolayı farklı bir boyut kazanmıştır. Rusya'nın "uyuyan güzel"i ulusçuluk, sosyalizmin ölüm meleği liberalizmin hayat öpücüğüyle can bulmuştur.

RUSYA FEDERASYONU'NDA ULUS İNŞASININ TARİHSEL KÖKLERİ

Komünizmin çöküşü ve Sovyet imparatorluğunun dağılışından sonra Ruslar, kendilerini ideolojik bir boşlukta buldular. Eski, yapay ulus fikri yıkılmış, yerine yeni bir düşünce

ikâme edilememişti. Sovyetlerin inşâ ettiği *homo sovieticus* insan ve ulus tipi, reel dünyadan çok farklı idi. Üstelik yeni Rusya'nın koşulları için anlamını yitirmişti. Rus Federasyonu'nda kimlik sorunu, 1990'larda dinsel, kültürel, etnik vb. gibi kimlikler yanında ulusal kimliklerin yeniden gün yüzüne çıkmasıyla giderek farklı bir nitelik kazanmaya başladı. Kimileri demokratik yollarla kimliklerini elde etmeye çalışırken Çeçenistan'da olduğu gibi kimlik mücadelesinin farklı mahiyet aldığı yerler de vardı. Ülkenin toplumsal gerçeklikleriyle uyumlu yeni bir ulusal ölküye ihtiyacı olduğu açıktı ve bunun, özellikle Rus halkını saran psikolojik bunalımla savaşta önemli bir araç olacağı düşünülüyordu. Halkın karamsarlığı ve toplumsal duyarsızlık, ulusal güven hissini tatminsizliğinden kaynaklanıyordu. SSCB döneminde blokta yer alan Moldova, Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Baltık cumhuriyetlerinin, Ukrayna ve Belarus gibi Slav menşeli cumhuriyetlerin, Çarlık Rusya'sının sömürgeciliğinden miras kalan Orta Asya devletlerinin ayrılması olağanüstü bir durumdu. Bu gelişmeler neticesinde kimliği belirsiz ve gelecekte kaygılı, budanmış bir Rusya doğmuştu. Yeni Rusya, güçlü devlet iddiasını sürdürmekle birlikte onunla mütenasip güç birliği sağlanamamıştı. Bunun için en elzem olan şey, devletin yaratacağı bir ulustu.

SSCB'in çöküşünden sonra Ruslar, eski ulus ve devlet inşâsı denemelerinin başarısız olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldılar. Batıda denizaşırı imparatorlukların yıkılışı merkezde sınırlı bir siyasal etkiye sahip olmasına karşılık teritoryal bir imparatorluğun mirasçısı olan Sovyetler Birliği'nin sonu, devletin temel yapısının bozulmasına yol açtı. 1991 yılı sonlarında Rusya'nın sınırları, neredeyse 17. yüzyılın başlarındaki Moskova Knezliği sınırlarına kadar daralarak küçüldü. Birliğin dağılmasıyla on beş yeni bağımsız devlet ortaya çıktı. Üstelik bu devletlerin çoğu, birer ulus-devlete dönüşmeye başladı. Ancak cevaplanması gereken en acil sorunu, komünizmin yıkılmasından sonra etnik Ruslar, Rus ulusu ve devleti arasındaki ilişkilerin doğasını tanımlamak oluşturdu. 1991 Ağustos darbesinden sonra Rus halkı da "biz kimiz" sorusunu sormaya koyuldu. Sovyet sonrası bağımsız devletlerin ulusçuluk politikalarıyla kıyaslandığında Rusya'da ortaya çıkan kimlik arayışının farklı boyutları vardı. Federal ve çok uluslu bir devlet olan Rusya, eski topraklarını, konumunu ve kudretini yitirmişti. Yaklaşık 140 milyon nüfusa sahip çok etnili bir devlette ulus inşâsı, bu açıdan farklı bir mahiyet kazandı. Üstelik 25 milyon etnik Rus, yakın çevre ülkelerde yaşamak zorunda kaldı. Etnik ve vatandaşlık esaslı ulusçuluk tipleri siyasal ve kamusal hayatta yankı buldu. Bunun yanında Rusya Federasyonu'nda kurulan hükümetler, siyasal ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için pragmatik bir ulusalcı retorik kullanarak devletçi ulusçuluk projesini benimsedi.

Rusya, tarihinin hiçbir döneminde bir ulus devlet biçiminde var olmamıştır. Geriye gidildiğinde de durum değişmemektedir. Kiev Rusyası, Vikinglerin Slavlar üzerindeki egemenliğine dayanır. Bir başka deyişle Rusların İsveçliler tarafından sömürülmesidir. Ancak Ortodoksluğun kabulü ve imparatorluğun tesisinden sonra Ruslar yeni bir kimlik kazanmışlardır. Hem çarlık hem de Sovyet dönemlerinde o, mesihçi ihtirasları olan çok uluslu bir imparatorluk hüviyetiyle bilinmiştir. Avrupa'daki diğer emperyal devletlerin aksine, modern Rus ulusunun, sömürgeci yayılmacılıktan önce var olduğu iddia edilemez. Üstelik İmparatorluk, Britanya veya Fransa imparatorluklarından farklı olarak ülkesini çevreleyen toprakları sömürgeleştirmiş böylece Rus ve gayri Rus halkların birbirine karışmasına sahne

olmuştur. Bu nedenle Batılı devletler siyasal ve ekonomik açıdan bir ulus-devlete dönüşürken Sovyet Rusya, Çarlık dönemindeki emperyal özelliğini sürdüren, uluslaşma süreci geciken bir imparatorluk olarak varlığını 20. yüzyılın sonuna kadar devam ettirmiş; Sovyet ideolojisi uluslaşmanın önüne sınıfa dayalı bir set çekmiştir.¹ Rusya Federasyonu, SSCB'den miras aldığı çok uluslu yapısını sürdürmüş ancak toplam nüfus içinde etnik Rusların oranı eskiye oranla artış göstermiştir. SSCB'nin dağılmadan önce yaptığı 1989 son nüfus sayımına göre etnik Ruslar toplam nüfusun yaklaşık yarısını teşkil etmelerine karşılık bu oran Federasyon'da % 80'lere ulaşmıştır. SSCB'nin yıkılışıyla daha güçlü bir Rus ulusal kimliğinin ortaya çıkışının temel nedeni budur. Bununla birlikte yaklaşık 25 milyon etnik Rus, Rusya Federasyonu'nun dışında yeni bağımsız devletlerde varlıklarını sürdürmüştür.²

Sven G. Simonsen, Rusya'da ulusçuluğun iki farklı kategoride değerlendirildiğini, teritoryal yönelimin merkez ve imparatorluğu, ulusçu yapının ise etnik ve devletçi özelliklere sahip olduğunu ileri sürmektedir.³ Valery A. Tishkov da, SSCB'deki doktrinsel akademik ulusçuluğun yeni Rusya ile birlikte yerini hegemonik ve savunmacı ulusçuluklara bıraktığını iddia etmektedir.⁴ Savunmacı ulusçuluk, SSCB'nin çöküşüyle birlikte yeni bağımsız devletlerde de rastlanılan ulusçuluk türüdür. Rusya Federasyonu, Sovyetlerin halefi diğer devletlerden daha karmaşık bir etno-politik miras devralmıştır. SSCB gibi çok etnili bir varlık olan yeni Rusya bugün, etnik gruplarla çevrilmiş ve mikro-ulusçulukların kuluçkaya yattığı bir coğrafyaya dönüşmüştür.⁵ Bu nedenlerden dolayı Rus ulusçuluğu hegemonik ve merkezî bir yapıya sahiptir. Bütün etnik kimlikleri devlet ulusçuluğu altında birleştirmeye çalışır. Bu tür bir ulusçuluğun kökeni, kolektivist ve otoriter niteliğe sahip Çarlık geçmişine kadar uzanmaktadır. Etnik kimlikler üstü ulusçuluk tasarısı, imparatorluk mirasıdır. Nitekim Rus teriminin etnik bir gruptan ziyade devletin eşanlamlısı olarak kullanılması bunun bir tezahürüdür.⁶

19. yüzyılın sonlarında Rus İmparatorluğu, 22.5 milyon km² toprağa, farklı etnik topluluklardan müteşekkil 128.2 milyon nüfusa ve zengin bir kültürel mozaığe sahiptir. Bu nüfusun ancak yarısını Ruslar teşkil etmiştir. İmparatorluğun çok etnili yapısı, asırlarca süren sömürge ve ilhak politikalarının doğal bir sonucudur. Devletin egemen topluluğu Doğu Slavlarıdır. Ancak imparatorluğun biçimlendiği erken dönemde Ruslar yanında Finler, Baltlar,

¹ Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusyanın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2002, s.67.

² Robert H. Donaldson-Joseph L. Noguee, **The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests**, Armonk, N.Y: M.E. Sharpe, 2009, s.110.

³ Sven Gunnar Simonsen, "Nationalism and the Russian Political Spectrum: Locating and Evaluating the Extremes", **Journal of Political Ideologies**, VI/3 (2001), s. 272-273.

⁴ Valery A. Tishkov, **Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame**, London: Sage, 1997, s. 228-245.

⁵ Valery A. Tishkov, **a.g.e.**, 241.

⁶ Viktoriia Demydova, **The Rise of Russian Nationalism under Vladimir Putin: 2000-2008**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 3.

Türkler ve Slav menşe'li olmayan diğer halklar da imparatorluk nüfusu içinde yer almışlardır. Etnik mozaik bilhassa 16. yüzyılda Volga bölgesinin ilhakı ve Sibirya'nın sömürgeleştirilmesiyle daha karmaşık bir biçime bürünmüştür. 17. yüzyılda Ukrayna, Batı Sibirya ve Kafkaslarının bir bölümünün, 18. ve 19. yüzyıllarda Doğu Sibirya, Kafkaslar ve Orta Asya'nın güç yahut anlaşma yoluyla ilhakı, imparatorluğun etnik bileşenini oldukça değiştirmiştir. Böylece değişken ve istikrarsız sınırlarla çevrili Rusya, emperyal genişlemesini emperyal kimlikle pekiştirmeye çalışmıştır.⁷ Bu dönemde Rus İmparatorluğu'nun *inorodtsy* (Ortodoks olmayan) halklara karşı izlediği politika sosyal baskı ve kültürel asimilasyon olmuştur. En yaygın uygulamalar, yerli halkların yaşadığı toprakların ilhakı, bu toprakların devlete, büyük toprak sahiplerine ve daha sonra Ortodoksluğun yayılmasında başlıca araç olacak manastırlara verilmesi, yerel birimlerin merkezi yönetimle entegrasyonu, zorunlu askerlik hizmetinin bütün ulusları kapsamaması, okullarda Rusça dışındaki dillerin kullanımının yasaklanması ve Rusların Rus olmayan bölgelerde iskânı biçiminde olmuştur.⁸ Sömürgeciliğin bu çok bilinen metotları, eski ve yeni dünyalarda uzun süre uygulanmıştır. Ancak klasik sömürge imparatorluklarından farklı olarak Rus İmparatorluğunun merkezi, coğrafi açıdan sömürülen çevrelerden uzak değildir. Üstelik etnik çevrenin nüfusu, modernleşme ve siyasal açıdan merkezle bütünleşme düzeylerine göre oldukça farklılık arz etmektedir. Bu nedenle Rus kimliği etnisiteden ziyade Rusya'da modernleşme sürecini başlatan emperyal devlete dayanmıştır.⁹ 19. yüzyılda Doğu Avrupa'daki ulusal akımların ve sosyal demokrasi hareketlerinin Rus İmparatorluğu'ndaki etnik topluluklar üzerindeki etkisi de farklı olmuştur. Rusya'nın egemen bir güç olması yanında zayıf yönünü de aynı gelişmeler teşkil etmiştir.

Bolşevik devriminden önce de Rus siyasal hayatında ulus-inşâsı meselesi önemli rol oynamıştır. Rus Devrimi (1905) ve 17 Ekim Bildirgesinden sonra çarlık otokrasisinin nispeten zayıflamasıyla birlikte siyaset sahnesinde birçok siyasal parti ve hareket ortaya çıkmıştır. Uluslar sorunu, Rus İmparatorluğu'nun son yıllarında öncelikli konulardan birini teşkil etmiş ve siyasal partilerin programlarında da karşılık bulmuştur. Igor Zevelev, Bolşevik devrimi öncesi Rus siyasal hayatında rol alan partilerin programlarını tahlil neticesinde bu dönemde ulus inşâsına dair üç önemli görüşün olduğu sonucuna varmaktadır: Emperyalizm, Rus etno-ulusçuluğu ve azınlıklıkların *öz belirtim* (self-determinasyon) hakkını savunan yaklaşım.¹⁰

Siyasal seçkinler arasında yaygın bir ideoloji olan *emperyalizm*, liberal ve muhafazakâr partilerde yankı bulmuştur. Rus emperyalist ideolojisini destekleyen liberaller, imparatorluğun bütünlüğünün korunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. II. Aleksandr'ın büyük reformlarının takipçisi olduklarını iddia etmişler, Rusya'da gerçekleştirilecek siyasal ve top-

⁷ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla** (çev. Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.123.

⁸ Zeynep Dağı, **a.g.e.**, s.77.

⁹ Valery A. Tishkov, **a.g.e.**, s.27-28.; Zeynep Dağı, **a.g.e.**, s.69.

¹⁰ Igor A. Zevelev, **Russia and Its New Diasporas**, Washington: United States Inst. of Peace Press, 2001, s. 65.

lumsal gelişmelerin yalnızca güçlü devletle mümkün olacağına inanmışlardır. Siyasal ve sosyal inşânın toplumsal uyuma dayanması gerektiğini ileri süren liberaller, bu nedenle monarşinin gerekliliği konusunda ısrarcı olmuşlardır. Otokratik rejimden sivil topluma geçiş, devletin güçlendirilmesi ve ıslahıyla mümkündür. Maksim M. Kovalevsky bu gerçeği, 1905 Kasım'ında gerçekleşen Zemstvo kongresinde "ben Fransa'da cumhuriyetçiydim, Rusya'da ise bir monarşist" sözleriyle dile getirmiştir.¹¹ Liberallerin siyasal programları iki temel ilkeye dayanmıştır: çifte meclisle anayasal monarşiye yasama üzerinde yetki verilmesi ve güçler ayrılığı ilkesi. Hükümet, kitlelerin inançlarını ve tarihsel arzularını karşılayabilmelidir. Onlara göre çarlığın saygınlığını sürdürmesinin ön koşulu, ülkede siyasal sistemin devamlılığına bağlıdır. Rus liberalizminin öncülerinden Anayasal Demokrat Parti (Kadetler)'nin 1905'te benimsediği programda insan hakları ve etnik grupların kültürel öz belirtimi vurgulanmakla birlikte, etnik kimlikler reddedilerek etniler üstü yeni bir Rus ulusunun oluşturulması savunulmuştur. Bu nedenle devletin en önemli görevi, Rus ulusal kültürünü geliştirmek, etnik grupların kültürel-ulusal özerklik haklarını tanımak şeklinde sunulmuştur. Buna göre sivil ve siyasal özgürlükler alanını genişleterek vatandaşlara eşit haklar sunmak gerekir.¹²

Bu dönemde Rus siyasal hayatının önde gelen partilerinden *Bund* adlı Yahudi partisi de azınlıkların kültürel özerkliği meselesinde Kadetlerle aynı görüşleri paylaşmıştır. Ancak fikirlerinin temelini Avusturya Marksizmine dayandırmıştır.¹³ 20. yüzyılın başlarında Avusturya Sosyal Demokrasi Partisi, ulusal çeşitliliği korumak amacıyla devletin bünyesindeki bütün etnik gruplara muhtariyet hakkının tanınması gerektiğini savunmuştur. Böylece Macar, Alman, Çek, Slovak, Hırvat gibi halklara ulusal-kültürel özerklik bahşedilerek devletin çok uluslu yapısı korunmak istenmiştir. Bilhassa Otto Bauer, 1907 yılında yayımlanan *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* adlı eserinde ulusu, ortak kültürel bağları (*kulturgemeinschaft*) ve kaderi (*schicksalsgemeinschaft*) paylaşan bir topluluk olarak tanımlamış; imparatorluk çatısı altındaki her ulusun kültürel özerkliğe sahip olması gerektiğini iddia etmiştir.¹⁴ Bauer, aynı ulusun coğrafi olarak bölünmüş üyelerini birleştirmenin bir aracı olarak *şahsiyet ilkesini* ortaya atmıştır. Söz konusu kitapta o, ulusların teritoryal kurumlara değil şahsiyet ilkesiyle açıklanabileceğini öne sürmüştür.¹⁵ Böylece ulusu bir toprağa bağlı yapı olmaktan çıkararak kültür ve ortak kader kavramlarıyla açıklamıştır. Ortak kader ve kültür kavramı, Sovyet döneminde toprağa bağlılık esasında yaratılmak istenen ulus kavramını reddetmiş; böylece farklı coğrafyalarda yaşayan halkların ortak kültür ve kader birliğiyle bir ulus oluşturabileceğini ileri sürmüştür.

Emperyalist yaklaşımın muhafazakâr biçimi bilhassa *Ekimciler* arasında rağbet görmüştür. Liberalizmi savunan, Anayasal Demokratlarla sağ radikal oluşumlar arasında orta

¹¹ Nina B. Mikhailov, "Partiya Demokratiçeskih Reform", **Politiçeskie Partii Rossii: Istorija i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.122-123.

¹² Nina B. Mikhailov, **a.g.m.**, s.124.

¹³ Igor A. Zevelev, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁴ Otto Bauer, **The Question of Nationalities and Social Democracy** (ed. Ephraim J. Nimni), Minneapolis-London: University of Minnesota Press, 2000, s. 33-36.

¹⁵ Otto Bauer, **a.g.e.**, s. 222.

yolu tercih eden Ekimciler, monarşi fikrini benimsemiş, aristokrat ve burjuva sınıflarının rağbet ettiği bir partidir. Onu gizli Kadetçilikle itham edenler olmuştur. Rus İmparatorluğu'nda birliğin önemini vurgulayan Ekimcilerin, 1906'da yayımlanan programlarının esas noktasını devletin doğası ve gücü teşkil etmiştir. Onlara göre Rus İmparatorluğu, mutlak otoritenin temel yasalarla sınırlandırıldığı irsî bir anayasal monarşidir. Bu nedenle Ekimciler, mutlak hükümdar fikrine karşı çıkmışlar; anayasal monarşiyi savunmuşlardır. Programlarının ikinci bölümünde kişisel haklardan bahsetmişlerdir. Din, vicdan ve ifade özgürlüğü, sivil örgütler kurma serbestliği gibi konular ele alınmıştır. Gayri Rus olanlara karşı herhangi bir ayrıma karşı çıkmalarına karşılık onlar, birlik konusunda oldukça katı bir tavır sergilemişlerdir. Bu nedenle imparatorluğu parçalayacağına inandıkları federalizm fikrini şiddetle eleştirmişlerdir. Etnik grupların kültürel haklarının korunması gerektiğine inanan Ekimciler, siyasal haklar konusunda sessiz kalmışlardır.¹⁶ Bu grupla liberaller arasında önemli bir fark, ilkinin etnik çağrışımları bulunan *russkie*, liberallerin ise imparatorluk tebaası bütün vatandaşları anlatmak için *rossiyskie* kavramlarını kullanmalarında görülmektedir.¹⁷

Yirminci yüzyılın başlarında Rus etno-ulusçular, militan, radikal tavırlarıyla siyasal alanda az karşılık bulan bir fikrin müdafii olmuşlardır. Rus etno-ulusçuların ilk kuşak temsilcileri, imparatorluğun bütünlüğünü korumaktan yanadır. Liberal veya muhafazakâr emperyalistlerden farklı olarak erken Rus etno-ulusçuları ağırlıklı olarak *Rusların Birliği*, *Rus Monarşi Partisi*, *Rus Hakları Birliği* ve *Mikhail Arhangel Rus Halkları Birliği* gibi *Karayüzler* hareketini destekleyen dört büyük hareket içinde yer almışlardır. 17 Ekim Bildirgesinden sonra ortaya çıkan siyasal hareketler arasında bilhassa Karayüzler (Çernosotentsı), ulusalcı düşünceleriyle dikkat çekmektedir. Demokratların pejoratif biçimde Karayüzler olarak adlandırdığı siyasal oluşumun adıyla Rusya'da vergi veren imtiyazsız şehirli sınıfları anlatmak için kullanılan Karayüzler (Çernie sotni) adı benzer olmakla birlikte birbirlerinden oldukça farklıdır. Başlangıçta kendilerini monarşi yanlıları, gerçek Ruslar ve vatanperverler olarak adlandıran Karayüzler, bu pejoratif adla anılmaktan da gurur duyacaklarını kamuoyuna açıklamışlardır.¹⁸ Çünkü 17. yüzyılda Kuzma Minin etrafında toplanan Nijniy Novgorod Karayüzleri, Lehlere ve içerideki hainlere karşı ülkeyi başarıyla savunmuşlar ve bütün Rusya'yı kurtarmışlardır. Karayüzler adı verilen partiler ve hareketler, Rus siyasal sahnesinde aşırı sağ cephede yer almışlardır. 1905 yılında gerçekleşen ilk Duma seçimlerinde % 9 oy alan ulusalcı partilerin ortak yönü, imparatorluk içindeki etnik Rusların koşulsuz önceliğini savunmalarındır. Örneğin Mikhail Arhangel Rus Halkları Birliği'nin 1908'de yayınlanan programında bu husus şu cümlelerle dile getirilmiştir: "Rus halkı, devlet hayatında ve devletteki yaratıcı dönüşümde aslî, yönetici halk olma hakkına sahiptir. Rus dili, bölünmez Rus İmparatorluğu'nun nüfuzu altında bulunan bütün alanlarda egemen dildir."¹⁹

¹⁶ Dmitrij B. Pavlov-Valentin V. Shelokhajev, "Soyuz 17 Oktyabrya", **Politiçeskie Partii Rossii: İstorija i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.109-114.

¹⁷ Igor A. Zevelev, **a.g.e.**, s. 65-66.

¹⁸ Sergey A. Stepanov, "Çernosotennie soyuzı i organizatsii", **Politiçeskie Partii Rossii: İstorija i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.84.

¹⁹ Igor A. Zevelev, **a.g.e.**, s. 66.; Zeynep Dağı, **a.g.e.**, s.78.

Etnik azınlıkları temsil eden ulusal partiler de öz belirtim, federasyon, ulusal-teritoryal muhtariyet ve tam bağımsızlık gibi fikirlerden birini ya da birkaçını benimsemiştir. Sonraki dönemde Sovyetler Birliği'nde yaşanan tecrübeye yani etnik gruplar üstü yeni bir ulusun yaratılması fikrine azınlıklar sıcak bakmamışlardır. Onlar, bu fikrin arkasında etnik Rusların egemenliklerini güvenceye alma arzusu yattığından kuşkulanmışlardır. Azınlık parti liderlerinin çoğu da kendi ulusunun üstünlüğünü ve bağımsızlığını savunan etno-ulusçu fikri benimsemişlerdir. Bolşevikler ve sosyalist devrimciler, çara karşı mücadelelerinde azınlıklarla işbirliği yapmak amacıyla öz belirtim fikrini desteklemişlerdir.

Ulusçuluk sorunu, Ekim devriminden önce Bolşevikleri zora sokmuştur. Lenin'in, Avusturya Sosyal Demokrat Partisiyle bilhassa Otto Bauer'le polemikleri buna örnek teşkil etmektedir. Karl Marks'a göre ulusçuluk, sosyalizm ve enternasyonal proleteriyayla uyuşmayan yozlaştırıcı ve gerici bir olgudur. Devrimi gerçekleştirme hususunda Marks'dan daha geniş bir vizyona sahip olan Lenin, ulusçuluğun bilhassa Rus İmparatorluğunda emperyalist ve sömürgeci kuvvetlere karşı savaşta etkin bir güce sahip olduğunu idrak etmiştir. Bu nedenle o, yoldaşlarının muhalefetine rağmen Rus İmparatorluğundaki bütün ulusların bağımsızlık hakları da dâhil ulusalcı taleplerle Bolşevik doktrini uzlaştırmaya çalışmıştır. Lenin'in yoldaşları muhtemelen onun ulusçuluk kavramının değişken ve belirli koşullara bağlı olduğunu fark edememişlerdir. Aslında birçok Bolşevik, imparatorluğun bütünlüğünün korumasından yanadır. 1925 yılında Pavd Milyukov, Bolşeviklerin gayri Rus uluslara bahşettiği öz belirtim fikrinin samimi olmadığını iddia ederek buna karşı çıkmıştır. Gerçekte Bolşevikler, sosyalizmin inşâsı uğruna bu hakkı tâli bir mesele olarak ele almış ve konuya ikircikli yaklaşmışlardır. Lenin'in uluslar politikasının özü teoride ulusal azınlıklara haklar bahşetmektir. Fakat pratikte bu hakları sert bir biçimde sınırlayan politikaları desteklemiştir. İç savaş bittikten sonra Lenin, ulusların tanınmasını reddederek merkezîleşme politikasına daha fazla ağırlık vermiş ve 1922'de yeni anayasa taslağının hazırlanması sırasında Sovyet devletinin birleşik yapısını vurgulamıştır. Sömürge egemenliği altında yaşayan uluslar için meşrû ve ilerici bir güç olarak algılanan ulusçuluk, devrime ve proleteriyaya yöneldiğinde tehditkâr ve gerici bir güç olarak bastırılmaya çalışılmıştır. Ulusçuluğa ilişkin bu diyalektik görüş, resmi Sovyet doktrini olarak varlığını sürdürmüştür.²⁰ Nitekim Sovyetler Birliği Komünist Partisi, 1961 Ekim'inde benimsediği yeni programla, hem Sovyetler Birliği hem de Sovyet devletler bloğunu oluşturan uluslarda siyasal ulusçuluğun bütün biçimlerini güçlü bir biçimde kınamıştır.²¹ Sovyet yönetiminin Birliği oluşturan gayri Rus uluslara karşı tutumunu üç aşamada değerlendirmek mümkündür. Lenin'in politikası, kültür konusunda geniş taviz, Birlik cumhuriyetleri ve muhtar bölgelerde bağımsızlık konusunda daha az taviz vermek, buna mukabil parti örgütlenmesinde ise kararlı olmak biçiminde özetlenebilir. Stalin'in politikası teoride Lenin'in bir devamıdır. Ancak pratikte büyük Rus dili ve kültürünün üstünlüğüne yapılan vurgu giderek artmıştır. Onun iktidarı sırasında etnik azınlıklar arasında komünizmin ulusal biçimlerini geliştirmeye teşebbüs eden komünistler denetim altında tutulmakla ka-

²⁰ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.80-81.

²¹ Leonard B. Schapiro, *The Government and Politics of the Soviet Union*, London: Taylor & Francis, 1977, s.87.

linmemiş; genelde etnik kültürler özelde ise bütün uluslar üzerinde şiddetli baskı uygulanmıştır. Rus siyasal tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden V. V. Zhuravlev, Stalin'in emperyal birlik düşüncesinin, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus siyasal seçkinleri arasında yaygın merkezîyetçi fikirlerin mantıklı bir sonucu olduğunu iddia etmiştir.²²

İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin, orduyu ve halkı seferber etmek için savaş propagandasının bir parçası olarak aşırı ulusçu retoriklerden beslenen bir söylem geliştirmiştir. Savaş koşullarında “Şanlı Rus ulusu”, onun tarihsel kökleri, gizemli ruhu vb. gibi radikal resmî söylemler dile getirilmiş ancak savaş sonrasında bu söylemler yerini *uluslar politikası* olarak bilinen siyasal gelişmelere bırakmıştır.²³ Kültürel ve dilsel hakların inkârı ve diğer bastırıcı tedbirler Stalin'in, Rus ve gayri Ruslara karşı fark gözetmeksizin uyguladığı uluslar politikası, terör ve şiddetten başka bir şey değildir. Uluslar politikasında Ruslar da ayrıcalıklı bir konuma sahip olmamışlar ancak Sovyet üst kimliği, dilsel ve kültürel açıdan Ruslar üzerine kurulduğundan avantajlı konumlarını sürdürmüşlerdir.²⁴

Bu süreçte, Sovyet egemenliğini kabullenmeye zorlanan etnik azınlıklardan Rusları büyük ağabeyleri olarak benimseyenler kısmen sükûnet içinde yaşamışlardır. Federal bir anayasa altında, ırk ve dil farklılıklarına dayanan federal birimler oluşturma amacı taşıyan *uluslar politikası*, kantonlaştırmaya neden olmuştur. Ortak dil yerine mahallî dillere ağırlık veren politika, bireyleri ve toplumları yapay uluslara bölmüştür. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Karaçay-Malkar Türkleri, Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri, Kalmuklar, Çeçenler, İnguşlar ve Volga Almanları yurtlarından Sovyet coğrafyasının muhtelif yerlerine zorunlu göçe tabi tutulmuş; milyonlarca insan bu durumdan etkilenmiştir. *Homo sovieticus* amaçlı toplum mühendisliğinin bir parçası olan bu uygulamalarla, ulusal miraslar reddedilerek yerine “Bolşevik uzlaşması” ikame edilmeye çalışılmıştır.²⁵

Gerçekte Çarlık Rusyası'nda Nikolay İlminski'nin geliştirdiği *uluslar politikası*, Bolşevik devriminin başında lanetlenmiş ise de Stalin, imparatorluk otokrasisini canlandırmak ümidiyle Rusluk söylemini siyasetin malzemesi hâline getirmiştir. Bu dönemde uluslar politikasıyla, “bir yandan etnikleştirici diğer yandan ise homojenleştirici bir yöntemle farklı gruplardan *gerektiği kadar monolitik* bir *Sovyet insanı* ve bir *Sovyet ulusçuluğu* yaratmak adına ultra otoriter bir rejim” uygulanmıştır.²⁶ Ancak yeni Rus etno-ulusçuluğunun gerçek kurucuları bilim adamları ve edebiyatçılardır. 1960'ların sonuna kadar ulusçu paradigma daha çok yurtseverlik, kendini yüceltme ve paternalist duygulardan beslenmiş; sonraki dö-

²² Igor A. Zevelev, *a.g.e.*, s. 66-67.

²³ Valery A. Tishkov, *a.g.e.*, s.234.; Hasan Aksakal, “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, VI/21 (Bahar 2009), s. 23-30.

²⁴ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.84.

²⁵ Ebülfez Süleymanlı, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: Sovyet Halkı Denemesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, II/6 (Yaz 2005), s. 128-134.

²⁶ Hasan Aksakal, *a.g.m.*, s. 28.

nemde ise söz konusu paradigma üzerinde Rus halkının, kültürünün, geleneklerinin bozulması gibi yozlaşma söylemleri etkili olmuştur.²⁷

Stalin'in ölümünden sonra uluslar politikası, önceki dönemine kıyasla zayıflamıştır. Kruşçev, komünist idolojii yeni baştan revize ederek Rus ulusçuluğunun kitlesel seferberlik ve meşruiyet aracı olarak kullanılması politikasından vazgeçmiştir. Bu değişimin en önemli nedeni, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ekonomik alanda ve uzay teknolojisinde yaşanan gelişmelerdir. Böylece rejimin meşruiyetinin, devlet merkezli ulusçuluktan ziyade sosyalist ideolojiye dayanması gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır.²⁸ Bununla birlikte etnik azınlıklara dil ve kültür meselelerinde verilen kısmî tavizlerin, birliği tehdit eden ulusalcı hareketlere dönüşmesinden endişe duyulmuş; Sovyet üst kimliği yaratma teşebbüsleri Rusluk da dâhil bütün ulusal kimlikleri aşan bir oluşum olarak değerlendirilmiştir. Asimilasyon süreci bu dönemde de sürmüş; şiddet ve baskı yerini genelde siyasal, sosyal ve ekonomik yaptırımlara terk etmiştir. 1956 yılında sürgün edilen yedi halktan beşinin sağ kalanları eski yurtlarına dönebilmiş ancak Volga Almanları ve Kırım Türkleri *perestroika* dönemine kadar sürgün hayatı yaşamışlardır.

GLASNOST VE PERESTROİKA DÖNEMİNDE ULUSAL UYANIŞ

Sovyetler Birliği'nde ulusçuluğun Mihail Gorbaçov'un iktidarı döneminde ivme kazanması ilk başta *glasnost* ve *perestroika* gibi politikaların doğal bir sonucu olarak görülebilir. Ancak gerek Rusya Federasyonu gerek bağımsızlıklarını kazanan devletler her zaman ulusalcı düşünceye sahip olmakla birlikte Sovyet rejimi bu düşünceyi bastırmıştır. Düşünce özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar azaldığı andan itibaren ulusalcı fikirlerde de bir patlama yaşanmıştır. Bu varsayım, "uyuyan güzel" teorisini hatırlatıyorsa da tatmin edici değildir.

Ulusçuluğun en temel özelliği, primordial esasta bazı ortak kültürel kodları paylaşan bir kitleyi temel alması ve çoğunlukla ulusal bağımsızlık politikasını üreten bir düşünce olmasıdır. Ernest Gellner, bu nedenle ulusçuluğu etnik sınırlarla siyasal sınırların kesişmesi gerektiğini savunan bir ideoloji olarak tanımlar.²⁹ Her topluluk öncelikle inandığı dini, konuştuğu ve yazdığı dili serbestçe yaşayacağı, tercihen tarihsel ve kültürel öneme sahip anavata, bu duyguları bir harekete dönüştürecek entelektüel bir zümreye ve öz bilince ihtiyaç duyar.³⁰ Gerçekte bu bilinç, çoğu kere bir etnik grubun bastırıldığı, bir iktidar boşluğunun yahut fiziksel ve ekonomik belirsizliğin yaşandığı zamanlarda ortaya çıkar. Üstelik ulus-devlet ihtiyacının sanayileşmeyle ilişkisi düşünülürse bağımsızlıklarını yeni kazanan yahut bağımsızlık peşinde olan devletler/halklarda da bu sürecin birbirini takip edeceği iddia edilebilir. Halkın aynı dili konuştuğu yüksek kültür ve eğitilmiş bir işgücü modern ekonomilerin

²⁷ Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s. 4.

²⁸ Zeynep Dağı, **a.g.e.**, s.87.

²⁹ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk** (çev. Büşra Ersanlı-Günay Gökso Özdoğan), İstanbul: Hil Yayın, 2006, s.71.

³⁰ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik** (çev. B. Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.114.

talebidir.³¹ Ulusçuluk, bütün halkların ve devletlerin arzuladığı zenginlik için bu önkoşulları sağlayabilecek kudrete sahiptir. Modernleşme, ulusçuluğun hikmet-i vücûdu olduğu gibi ona ihtiyaç duyan bir süreçtir.

Ulusal sorun, Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ni radikal bir biçimde demokratik bir siyasal örgüte dönüştürme teşebbüslerinin "Aşıl topuğu" olmuştur. 1985 Mart'ında Gorbaçov, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin genel sekreteri olmasının ardından *perestroika* ve *glasnost* olarak bilinen reformları başlatmıştır. Söz konusu reformların amacı, ülkenin gelişmesini hızlandırmak, pazar ekonomisi ve sosyal demokrasinin temel ilkeleriyle sosyalizm fikrini bir noktada birleştirmektir. Herhangi bir rekabet ve demokratik siyasal sistem olmaksızın yapılan bütün değişiklikler yüzeysel kalmış ve reformlardan beklenen sonuçlar gerçekleşmemiştir. Devam edegelen ekonomik krizden dolayı federal bütçe küçülmüş ve bilhassa Orta Asya ülkelerinin GSMH'si 1985'e kıyasla 1989'da % 1,5'den % 1'e düşürülmüştür. Basın özgürlüğü, sosyalist toplumun geleceği, ideolojik çoğulculuk ve ulusal canlanma gibi konular, kamuoyunda tartışmaya başlanmıştır. Orta Asya'daki yerel elitler de artık Moskova'nın müttefikleri olmaktan vazgeçip ulusal miraslarının savunucularına dönüşmüştür.³²

Gorbaçov iktidara geldiğinde hükümetin İslâm karşıtlığı şiddetlenmiştir. Sovyet-Afgan Savaşı, İslâm karşıtlığını arttırmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde İslâm, Sovyet rejimine karşı güçlü bir silah olarak kullanılmıştır. 1984 yılında CIA ve Pakistan, SSCB'deki Müslüman potansiyelden faydalanmak amacıyla Sovyetlerin yumuşak karından faydalanmayı düşünmüşlerdir. CIA, Kur'an'ı Özbekçeye çevirerek gizlice ülkeye sokmuştur. Kur'an'dan bir araç olarak faydalanmak isteyenler, onun yerel dillerde okunmasının Müslümanlar arasında bir bilinçlenme yaratacağına ve onların Sovyet rejimine karşı isyan etmelerini sağlayacağına inanmışlardır.³³ Kur'an'ın bir öz bilinç yaratıp yaratmadığı tam olarak çözülememişse de Gorbaçov reformlarına denk düşen dönemde İslâm'ın bilhassa radikal yorumlarının CIA, İran ve Pakistan aracılığıyla SSCB'de filizlendiğini ileri sürmek mümkündür. Gerçekte ABD yanlısı stratejilerden ziyade, SSCB'nin bu stratejilere karşı aldığı tedbirlerin bir öz bilinç yarattığı iddia edilebilir.

1986 Kasım'ında, Özbek Komünist Partisi Merkezi Komitesi üyeleriyle buluşan Gorbaçov, yerel komünistlere, İslâm'a karşı süregelen aşırı düşmanlığın yumuşatılmasından bahsetmiştir. Ardından Gorbaçov'un reformlarıyla Sovyet Müslümanlarının dinsel yaşamlarında rahatlama görülmüş; camilerin onarımına izin verilmiş ve İslâmî öz bilincin siyasal yükselişine ilk defa müsamaha gösterilmiştir. 1980'lerin sonlarında egemen devlet fikri, özellikle yerel elitler ve entelektüeller arasında popülerlik kazanmıştır. 1986-1987 yıllarında değişim döneminin bir sonucu olarak gayri Rus halkların temsilcileri basında Sovyetlerin

³¹ Ernest Gellner, *a.g.e.*, s. 113-116.

³² Peter L. Roudik, *The History of the Central Asian Republics*, Westport, Conn: Greenwood Press, 2007, s. 140.

³³ Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley: University Of California Press, 2007, s.116.

uluslar politikasından, yerel dillerinin ve kültürlerinin istismarından şikâyet etmeye başlamışlardır. Estonyalı iktisatçılar ve reform yanlısı bürokratlar, cumhuriyetlerinin ekonomik ve malî özgürlüğü üzerinde durmuşlardır. 1987'de çeşitli cumhuriyetlerde halklarının ulusal çıkarlarıyla ilgili sosyal, kültürel ve çevresel sorunları vurgulayan sivil toplum örgütleri ortaya çıkmıştır. Bilhassa Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Estonya, Moldavya ve Özbekistan'daki çevreci hareketler bu süreçte aktif rol oynamışlardır. 1987 yılının sonlarında Yeşiller, Ermenistan'da hükümetçe onaylanmamış kitlesel gösteriler düzenlemişlerdir. O zamana kadar Sovyetler Birliği'nde nadir rastlanan bu olay, ulusalcı muhalefetin uyanışında ilginç bir tecrübe olmuştur.³⁴ 1989 ve 1990'da, Orta Asya cumhuriyetleri, dillerinin resmî dil olarak tanınmasına imkân sağlayan yasal düzenlemeyi kabul etmişlerdir. Yerel dillerle ilgili çalışmalar rağbet görmeye başlamış ve önceden yasaklanmış kitapların yeniden neşri, ulusal öz bilincin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Sosyal, siyasal ve dinsel örgütlenmeler hız kazanmış; başlangıçta devletle organik bağı yokmuş gibi görünen bu örgütler ulusal gelenekler, kültür, tarih ve çevresel sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak bu örgütlerin birçoğu ulusal sorunları da gündemine almıştır. Çok geçmeden söz konusu örgütlerin büyük bir kısmı, bugün siyasal süreçlerde aktif roller oynamayı sürdüren siyasal partilere dönüşmüştür.³⁵

Birliğe bağlı ulusların beklentileriyle hükümetin daha iyi bir yaşam vaatleri arasında giderek büyüyen uçurum, cumhuriyetlerdeki etnik çatışmaları ateşlemiştir. 1980'lerin ortasında merkezî yönetimin etkisinin azalması ve ülkede baş gösteren ekonomik krize karşılık birlikte yer alan cumhuriyetlerin yönetimi güç kaydetmiştir. Merkezî yönetimin zayıflaması, çevrede denetim ve baskının azalmasıyla neticelenirken etnik sorunların ortaya çıkışında da etkili olmuştur. İlk etnik çatışma, 17-18 Aralık 1986'da Kazakistan'da ortaya çıkmıştır. Söz konusu çatışmanın görünür nedeni, Gorbaçov'un Kazak partisi sekreteri ve Politbüro üyesi Dinmuhammed Kunaev'in yerine etnik bir Rus olan Gennadiy Kolbin'i atamasıdır (16 Aralık 1986).³⁶ Birliği oluşturan cumhuriyetlerde egemen ulusun üyeleri için sekreterlik konumu geleneksel bir önemi haizdir. Ancak bu sembolik konumun kaybıyla ortaya çıkan protestolar acımasızca bastırılmaya çalışılmıştır. Emil Şadıhanov, söz konusu ayaklanmanın ulusalcı olmaktan öte küçümsenmeye karşı yükselen bir itiraz olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Kazak gençlerinin eylemi, diğer halklara karşı düzenlenmiş bir eylem olmadığından dolayı ulusalcı bir gösteri yahut ayaklanma olarak nitelendirilemez. O, daha ziyade "ülkede olgunlaşmamış genç demokrasiyle emir komuta sisteminin karşı karşıya gelmesinin sonucudur."³⁷

Şadıhanov'un iddiası, söz konusu gelişmeleri yeterince değerlendirmedeğini, sömürgecilik-ulusçuluk kavramları konusunda karşılaştırmalı okumaları ve üstelik söz konusu isyan-

³⁴Anatoly M. Khazanov, **After the USSR: Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States**, Madison: University of Wisconsin Press, 1995, s. 26.

³⁵Peter L. Roudik, **a.g.e.**, s. 140-141.

³⁶Emil Şadıhanov, "Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri", **Sosyoloji Konferansları**, 33 (2006), s.4.

³⁷Emil Şadıhanov, **a.g.m.**, s.5.

daki “Kazakistan Kazaklarıdır” gibi ulusalcı tonlamaları göz önünde bulundurmadığını göstermektedir. Sovyet uluslar politikası, bir dereceye kadar Ruslaştırılmayla sonuçlanmasına rağmen büyük ölçüde başarısız olmuş ve bazı açılardan SSCB’deki gayri Rus halklar arasında ulusçuluğu körüklemiştir. Sovyetler Birliği’nde bu sorunun varlığı uzun süre, Sovyet liderleri ve onların amaçlarına hizmet eden entelektüeller tarafından inkâr edilmiştir. Modernitenin doğal bir sonucu, farklı sosyal ve ekonomik sistemlere sahip ülkelerin karakteristiği olan ulusçuluk düşüncesi, Sovyetler Birliği’nde itibar görmemiştir. Sovyet kuramcıları, ulusçuluğun kapitalist ülkelerin karakteristik bir özelliği olduğunu ileri sürmüş ve komünist sisteme bütünüyle yabancı olduğunda ısrar etmişlerdir. SSCB’de ulusalcı kalıntıların varlığı, devrim öncesi geçmişten kalma bir olgu yahut Batı emperyalizminin ve uluslararası Siyonizmin tehditkâr bir faaliyeti olarak değerlendirilmiştir.³⁸

Aslında Sovyet sömürgeciliği de, kapitalist ülkelerin sömürgeciliğindeki benzer uygulamaları ve düzenlemeleri içermektedir. Sömürgecilik, geleneksel olmayan elitlerin yaratılmasını, sömürgelerin ve ulusçuluğun gelişmesini de içeren bir süreçtir. Bununla birlikte bazı istisnalara rağmen SSCB’de örgütlü ulusal hareketlerden bahsetmek imkânsızdır. Ulusalcılık da dâhil bütün muhalif hareketler şiddetle bastırılmıştır. Ulusalcı olarak yaftalanmak “gulag”lara gönderilmek için yeterli bir nedendir. Stalin sonrası dönemde SSCB’deki siyasal mahkûmların ekserisi ulusalcı olmakla itham edilmişlerdir. Muhalif ulusalcı hareketler, küçük ve yer altında örgütlendiklerinden dolayı yeterince etkili olamamışlardır. SSCB’de 1960’lı yıllardan itibaren etnik kimlik, dil, din, gelenek gibi taleplerle ulusalcı hareketler ortaya çıkmıştır. *Samizdat* adı verilen ve SSCB sınırlarına gizlice sokulan yayınlar ulusal bilincin gelişmesinde etkili olmuştur.³⁹ Anatoly Khazanov, SSCB’nin egemen olduğu dönemde pasif ulusalcı hareketlerin revaçta olduğuna dikkat çekmektedir. O, 1970’lerde Taşkent’te veya 1978’de Tiflis’te meydana gelen ulusal nitelikteki kargaşaları daha ziyade kendiliğinden gelişmiş olaylar olarak değerlendirir. Khazanov’a göre, “derin ve güçlü ulusal bir düşmanlığı ifade etmelerine rağmen muhalefet, daha ziyade somut yerel olaylarla ortaya çıkmıştır. Etnik nedenlerden dolayı pasif direniş ve protesto daha yaygın bir uygulamadır. Bununla birlikte karşıtlık kavramı, açık bir siyasal muhalefet yanında uyuşmazlık, inkâr veya dışlamayı da içermektedir. Sovyet sisteminde, tek bir Sovyet halkı yaratılmasına yönelik amaç, etnik kimliklerini korumak ve güçlendirmek arzusundaki herhangi bir faaliyeti veya davranışı resmen yasaklasa bile buna karşı çıkan muhalefete farklı mecralarda rastlamak mümkündür. Çünkü etnik kültürlerin ve dillerin korumasına yönelik mücadele, Sovyetlerin uluslar politikasının nihai amaçlarıyla çelişmektedir. Etnik farklılıklara yapılan vurgu, her zaman mevcuttur ve bu vurgu Sovyet yönetimine, politikalarına karşı gizli bir tehdit de içermektedir. Sovyet toplumunun çeşitli tabakalarında mevcut olan bu pasif ve gizli muhalefet, SSCB’nin gayri Rus bölgelerinde farklı biçimler almıştır. Kamusal alanlarda Rusça konuşmaya yönelik isteksizlik, yabancı evliliklerin kınanması; yerel dillerde eğitim hakkı

³⁸ Anatoly M. Khazanov, *a.g.e.*, s. 19.

³⁹ *Samizdat*ların rolü konusunda yapılan kapsamlı bir çalışma için bk. Dina Zisserman-Brodsky, **Constructing Ethnopolitics in the Soviet Union: Samizdat, Deprivation and the Rise of Ethnic Nationalism**, New York: Palgrave Macmillan, 2003.

için mücadele, etnik kültürlerin bazı geleneksel unsurlarına yönelik aşırı hayranlık ve onları koruma teşebbüsleri, Sovyet yönetiminin kınadığı SSCB'nin sınırlarının ötesindeki bütün siyasal olaylara ve ulusal hareketlere duyulan sempati vb. muhalif düşüncelerin tezahürüdür.”⁴⁰

1986'da Kazakistan'da gerçekleşen Jeltoqsan adlı ayaklanma, Gorbaçov döneminde ortaya çıkan diğer etnik ayaklanmaları da tetiklemiştir. Müteakip yıllarda Moskova, ulusal haklarını arayan gösterilere sahne olmuştur. 1987 Temmuz'unda Kırım Türkleri, Stalin döneminde sürüldükleri anavatanlarına geri dönebilmek için Kızıl Meydan'da gösteriler düzenlemişlerdir. 1988 Şubat'ında Azerbaycan toprağı olan Karabağ'da yaşayan Ermeniler, komşu Ermenistan Cumhuriyetiyle birleşmek için gösterilere başlamışlardır. Çoğunluğu oluşturan egemen etnik topluluklarla diğer etnik azınlıklar arasındaki benzer olaylar Moldavya, Gürcistan ve Kırgızistan'da da meydana gelmiştir. 1988 Nisan'ında Baltık Cumhuriyetlerinde başlayan, dilsel ve kültürel hakların genişletilmesini amaçlayan gösteriler kısa sürede ulusal egemenlik ve nihayet Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık taleplerine dönüşmüştür.⁴¹ 1989 Haziran'ında Kolbin'in Moskova'ya dönmeyi planladığı sırada Janaozen'de doğal gaz üreticileri ayaklanmıştır. Mart 1989'da Taşkent'te de olaylar patlak vermiştir. Çoğunluğu öğrencilerden müteşekkil binlerce gösterici ellerinde “din yoksa hakikat de yoktur” yazılı pankartlarla şehrin büyük camisi önünde toplanmıştır. Kremlin ile yakın ilişkiler içinde olan Orta Asya baş müftüsünün görevinden alınmasını, dinsel serbestliği ve Özbekçenin resmî dil olmasını talep etmişlerdir 1990 yazında Kırgızistan'ın gelişmiş bir sanayiye sahip Oş şehrinde Sovyetlerin tahrikiyle Kırgızlar ve Özbekler arasında şiddetli bir etnik çatışma ortaya çıkmıştır. Çevre şehirlere ve köylere de yayılan çatışma, Özbek nüfusunu bölgeden sürmek niyetiyle yapılmıştır. Haftalarca süren çatışmalar sırasında 1.000'e yakın kişi ölmüş; nihayet sıkıyönetimin ilânı ve bölgeye asker gönderilmesiyle çatışmalar dinmiştir.⁴²

Demokratik özerkliğin Gorbaçov'un amaçlarından biri olduğu düşünülürse böyle bir tasarı, Sovyetler Birliği'ni oluşturan ulusların Moskova'dan bağımsız olarak kendilerini yönetme hakkını da kapsamak zorundadır. Bu hak, Gorbaçov'un artık miadını doldurmuş bir imparatorluk olarak algılanan Sovyetler Birliği'nin bütünlüğünü koruma taahhüdüyle çatışmıştır. Gorbaçov, reformların Sovyetler Birliğinin devamı için yeterli olacağına inanmıştır. Ancak seleflerinin devreye soktuğu merkezî kontrollerin tasfiyesi, ardından yaşanan ekonomik ve siyasal keşmekeş, Sovyet sisteminin yetiştirdiği etnik entelektüellerin önce Sovyet çatısı altında, nihayetinde ise onsuz ulusal liderler olarak ortaya çıkmasını cesaretlendirmiş; bu süreç sonunda bağımsız ulus-devletler doğmuştur. “Ulusçuluk, Sovyetler Birliği ve sonrasındaki derin toplumsal dönüşümde iki farklı rol oynamıştır. Etnik ve ulusal politikaların doğuşu, Sovyetler Birliğinin parçalanması ve komünist ideolojinin iflasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Öte yandan Sovyet sonrası coğrafyada doğan otorite boşluğunda etnik ulusçuluklar, etnik temizlik ve kontrolsüz şiddet gibi gelişmelere de yol açmıştır. Binlerce insan ölmüş, milyonlarcası yerlerinden edilmiştir. Bütün bunlar giderek artan siyasal istik-

⁴⁰ Anatoly M. Khazanov, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁴¹ <http://www.soviethistory.org/index.php?page=subject&SubjectID=1985national&Year=1985>.

⁴² Peter L. Roudik, *a.g.e.*, s. 142-143.

rarsızlığa katkıda bulunmuştur. Bugün ise etnik ulusçuluk, kültürel ve siyasal biçimleriyle eski Sovyet sisteminin enkazı üzerinde ulus-inşâsı sürecine katkıda bulunmaktadır.”⁴³

Rusya Federasyonu'nda ulusçuluk politikalarının tutarsızlığı, Çarlık ve Sovyet dönemlerinde gelişen “uluslar politikası”nın bir tezahürüdür. Primordial kimlikler inkâr edilerek devlet eliyle yapay uluslar yaratılmaya çalışılmıştır. Dünyanın muhtelif yerlerinde etnik ve vatandaşlık temelli ulus-devletlerin yükseldiği bir çağda Sovyetler Birliği, ulusçuluğu Bolşevizm'e payanda görevi gören işlevsel ve pragmatik bir nesne olarak değerlendirmiştir. Nitekim bugün de Sovyet geçmişin izlerini taşıyan, toplum mühendisliğinin bir ürünü olan etnik ve ulusal tasnifler henüz çözülememiş bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Eski Sovyetler Birliği'nin parçası olan cumhuriyetlerdeki egemen ulusçuluklar da bünyelerinde *çifte azınlık* adı verilen gelişmelere neden olmuşlardır. Özbekistan'da Tacikler ve Ahıska Türkleri, Gürcistan'da Abhazlar ve Güney Osetyalılar yalnız siyasal alanda değil yerel düzeyde de birçok haktan mahrumdurlar. Yeni bağımsız devletlerde bütün kontrolün ele geçirilmesinden sonra egemen etnik gruba mensup elitler, devletsiz azınlıklar üzerinde otoritelerini tesis etmeye başlamışlardır. Radikal ulusçular, kültürel ve demografik açıdan homojen bir ulus devlet tesis etmeye çalışırken yerli olmayan etnik grupları kaynakların, yönetimin ve hatta vatandaşlığın getirdiği hakların dışında tutmuşlardır.⁴⁴

Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan Rusya Federasyonu, sivil esaslara dayanan bir ulus tanımını, bu sorunu aşmak amacıyla icat etmiştir. Dilsel inşâ sürecinin bir ürünü olan ve etnik tanımlamaları aşarak her toplumsal grubu *Rusluk* etrafında birleştirmeye çalışan bir çaba, yeni dönemle birlikte şekillenmeye başlamıştır. 1991'e kadar *rossiyskiy* (Rus) sıfatı ve karşılığı olan *rossiyane* (Ruslar) adı, gündelik hayatta ve edebî metinlerde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Oysa 1992 yılından itibaren söz konusu kavramlar, sivil Rus ulusu düşüncesini destekleyen hükümet/hükümetler tarafından canlandırılmıştır. Rusya'da etnik gruplar ve ulusları tanımlamak için “russkie”, “rossiyane”, “russkoyazıçnie”, “sooteçestvenniki” ve “sograjdane” gibi beş farklı terim kullanılmıştır.⁴⁵

Devlet, etnik tınlar içeren *russkiy* ve *russkiye* yerine bu tür çağrışımları olmayan *rossiyskiy* ve *rossiyane* kavramlarını tercih etmiştir. *Rossiyanne* terimi, Rusya Federasyonu'ndaki vatandaşların etnik ve dilsel kimliği ne olursa olsun ülkeyi veya çok uluslu devleti ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna karşılık *russkiy* ve *russkie*, etnik ve dilsel bir grup olarak yalnızca Rus kökenlileri anlatmak için tercih edilmektedir. *Rossiyskiy* ve *rossiyane* terimleri, sivil Rus ulusu inşâsı doktrininin özünü oluşturmaktadır.⁴⁶ Ülkemizdeki *Türk, Türkiye, Türkiyelilik* tartışmalarını andıran bu gelişme, bilhassa sosyolinguistik açıdan incelemeyi beklemektedir.

BORİS YELTSİN DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİK ARAYIŞLARI

⁴³ Valery A. Tishkov, *a.g.e.*, s. 228.

⁴⁴ Valery A. Tishkov, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁵ Vera Tolz, *Russia: Inventing the Nation*, London: Arnold, 2001, s.243.

⁴⁶ Viktoriia Demydova, *a.g.t.*, s.4.

Rusya Federasyonu Egemenlik Deklarasyonu'nun (*Deklaratsiya o gosudarstvennom suverenitete RSFSR*) altıncı yılı kutlamalarının yapıldığı 12 Haziran 1996'da Boris Nikolayeviç Yeltsin, yeni bir ulusal ülkü oluşturmanın imkânlarını tartışmaya açtı. Bir süredir gizlice yürütülen ulusal ülkü arayışı, Çeçen direnişçilerinin Rus ordularına büyük kayıplar verdirdiği ve Yeltsin hükümetine olan güvenin sarsıldığı bir dönemde kamuoyuyla paylaşıldı. Böylece Yeltsin, yaklaşan seçimlerde Çeçenistan'daki başarısızlığını unutturacak popülist bir söylemle kazanımlar elde etmeyi umuyordu. Gazetelere verdiği demeçlerde ve mecliste yaptığı konuşmada, Rusya'nın 20. asır tarihinde *monarşi, totalitarizm, perestroika ve demokratik gelişme* gibi farklı dönemlerinin olduğunu vurguladı. Ona göre her çağın bir ideolojisi vardı. Ancak çağdaş Rusya bugün böyle bir ideolojiden yoksundu. Şimdi en önemli şey ulusal bir ülkü ve ideoloji yaratmaktı.⁴⁷ Yeltsin'in açıklamaları, anayasanın 13.1 ve 13.2 maddelerinde yazılı "Rusya Federasyonu'nda ideolojik çoğulculuk kabul edilir. Hiçbir ideoloji, devlet ideolojisi veya zorunlu ideoloji olarak belirlenemez."⁴⁸ ifadeleriyle çeliştiği için bazı siyasetçiler ve entelektüeller arasında tepkiyle karşılandı. Ancak ideolojik boşluğun önemine dikkat çekenler, yeni Rusya için bir "Rus ülküsü" nün gerekli olduğu konusunda Yeltsin'le hem-fikirdiler.

Yeltsin, Rus Çarlığının "Ortodoksluk, otokrasi ve ulus (*narodnost*)" ile komünizmin "dünyanın bütün işçileri birleşin" sloganlarının yerine geçecek ulusal ülkü bulmak için entelektüellerden müteşekkil özel bir komisyon oluşturmuştur. Ancak söz konusu komisyon bir ülkü yaratmakta başarısız olmuştur.⁴⁹ Gerçekte Yeltsin'in arayışları, siyasal olarak artık tarihe karışmış bir devlet yapısı yanında Rusya'nın sosyalist ideolojiden de vazgeçtiğinin resmî ağızdan itirafı anlamını taşımaktadır. İster ütopya ister soğuk savaş sonrasında dile getirildiği gibi "reel sosyalizm" olarak adlandırılınsın, komünizmin ileri sürdüğü sınıfsız dünya cennetinin tesis edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bilimsel sosyalizm, Rusya'da ve dünyanın diğer bölgelerinde varlığını sürdürmeye devam etmişse de, bu süreçte o da ciddi bir darbe almıştır. Entelektüeller ve siyasetçiler, yaklaşık yetmiş beş yıl boyunca ülkede resmî olarak benimsenen, eğitimden kamusal ve özel hayata her alanda etkili yerleşik bir ideolojinin çöküşünün birey ve toplumda yaratacağı travmadan endişe etmişlerdir. Eski devlet kavramının içeriği sivil toplum, ulus ve ulusçuluğu reddederken ideokrasi ve otokrasiyi yüceltmıştır. Ancak Sovyet döneminin inkâr ettiği kavramların yeni Rusya'nın toplumsal gerçekliğine uygulanabilirliğinin ilk defa farkına varılmıştır. Üstelik Batıda "medeniyetler savaşı", "tarihin sonu" ve liberal-kapitalist dünya zaferinin ilân edilmesi, Rusların tarihsel gururunu incittiğinden buna karşı ulusal bir ülkünün yaratılması gerektiğine inanılmıştır. 1996 Ekim'inde, Liberal Demokratik Rus Partisi'nin öncülüğündeki Duma Jeopolitik Komisyonu, mecliste ve çeşitli toplantılarda, ülkenin gereksinimlerine cevap verecek "Rus ülküsü" etrafında yeni bir ideolojiye ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Yeltsin yandaşlarına, bütün siyasetçilere ve akade-

⁴⁷ Marlène Laruelle, **In the Name of the Nation: Nationalism and Politics in Contemporary Russia**, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s.123.

⁴⁸ <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm>

⁴⁹ Gregory Feifer, "Myths, as Always, Dominate Russia's Emerging Nationalistic Self-Identity", **The Russia Journal**, 10 (31.05.1999), <http://russiajournal.com/node/709>.

misyenlere seslenerek kitleleri birleştirebilecek kudrete sahip bir ulusal düşünce bulmalarını ya da yaratılmasına yardımcı olmalarını istemiş; bunun için bir yıl süre vermiştir. Daha sonra ayrıntılandırılması umulan fikrin, milenyumun sonuna kadar devletin oluşturacağı ülkünün oluşumuna katkı sağlaması düşünülmüştür. Hükümet yanlısı *Rossiyskaya Gazeta*, “Rus Ülküsü” (*ideya dlya Rossii*) adıyla bir müsabaka düzenleyerek kazanana 10 milyon ruble (2.000\$) vereceğini duyurmuştur. Bu tarihten itibaren gazetede yüzlerce öneri yayınlanmış ancak söz konusu önerilerin hiçbiri ülkeyi bütünleştirecek kudrete sahip bulunamamıştır.⁵⁰ Böylece Rus devleti ve entelektüel çevreler, ulusal kimliği tanımlamak için bütün toplumu seferber etmeye çalışmıştır. Bu durum, SSCB'nin yıkılmasıyla yaşanan *yaralı bilinç* ortamında demokratlar, liberaller ve komünistler arasında siyasette temel prensibin ne olacağı konusunda tartışmalara yol açmıştır.⁵¹

İlk proje, Boris Yeltsin ve Demokratik Rusya Hareketinin savundukları “yeni devlet inşâsı”dır. Bu projenin özünü, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde yeni devlet kurumlarının yaratılması ve istikrarın sağlanmasıyla gerçekleşecek yeni yapılanma oluşturmaktadır. Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında sınırların dokunulmazlığı ve artık bütünüyle bağımsız varlıklar olan komşu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi bu projede ele alınan unsurlar arasındadır. Yeni devlet inşâsı fikri ve projesi, 1991-1992 yıllarında resmi devlet politikası olarak benimsenmiştir. Batılılaşmayı vazgeçilmez bir ön koşul olarak gören söz konusu düşünce, Yeltsin ve Demokratik Rusya Hareketi tarafından savunulmuştur. Rus etnik kimliği ve yeni Rus diasporası, siyasal açıdan önemli meseleler olarak değerlendirilmiştir. Yeni devlet inşâcılarının diaspora karşısındaki stratejileri, onların yaşadıkları yeni devletlerle bütünleşmesini sağlamak, temel haklarını savunmak, kültürel projelerini desteklemek ve Rusya'ya göç etmeyi tercih edenlere yardım etmek şeklinde belirlenmiştir.⁵²

Yeni devlet inşâsı projesinin bir başka cephesini sivil ulus inşâsı teşkil etmektedir. Başta Valeriy Tishkov olmak üzere bazı entelektüeller, Rus ulusal kimliğinin sivil olarak tanımlanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu fikrin müdafileri SSCB'nin çöküşünden bu yana, politikacıların ve entelektüellerin sivil bir Rus ulusu (*Rossiyskaya*) oluşumuna katkıda bulunmaları gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu ulus, kültürel ve dinsel fark gözetmeksizin Rusya Federasyonu'ndaki bütün vatandaşları kapsamalıdır. *Rossiyskaya* terimi, herhangi bir etnik Rus özelliğinden ziyade Rusya Federasyonu vatandaşlığına (veya *Rossiya*) mensubiyeti yani sivil bir kimliği ifade etmelidir. Ulusçuluk, etnik kimliği ne olursa olsun vatandaşların dayanışması olarak anlaşılmalı ve bu nedenle desteklenmelidir. Bu amaçla, Rus vatandaşları arasında ortak sivil değerlerin ve sembollerin kullanılması gerekir. Ulus, vatandaş/vatandaşlık olarak anlaşılmalıdır. Sovyetler Birliği'nin etnik temelli federalizminden sakınmak için Rusya Federasyonu, etnik ve kültürel özerkliklerin dokunulmazlığını benimsemelidir.

⁵⁰ Roy A. Medvedev, **Post-Soviet Russia: A Journey Through the Yeltsin Era**, New York: Columbia University Press, 2000, s.77.; John A. Bernbaum, “The Search for the Russian Idea”, http://www.russianamericaninstitute.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1-10&Itemid=32.

⁵¹ Michael Urban, “Remythologising the Russian State”, **Europe-Asia Studies**, L/6 (1998), s. 969.

⁵² Igor Zevelev, **a.g.e.**, s. 68-69.; Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s.23.

Yerel etnik ve kültürel sadakatler, Rus sivil kimliğiyle çatışmaksızın var olabilmelidir. Tishkov, anayasadaki “çok uluslu halk” ifadesine federasyonun bütünlüğü için tehdit oluşturduğu, bu ifadenin söz konusu halkları uluslararası hukukun da bir sujesi hâline getirerek onların öz belirtim haklarına kapı aralayacağı endişesiyle karşı çıkmıştır. Bu amaçla Rusya Federasyonu’ndaki yapının SSCB’nin aksine etnik temellerden ziyade coğrafi birimler üzerine inşâ edilmesini savunmuştur. Böylece parlamentoda ulusal, etnik, dinsel ve dilsel alt gruplara mensup halkların haklarından ziyade bireylerin haklarından söz etmek mümkün olacaktır.⁵³

Vera Tolz, Rus ulusuna ilişkin entelektüel tartışmaların beş ana başlıkta toplanabileceğini ileri sürmektedir. Buna göre birincisi “*birlik kimliği*”ni savunanlardır. *Restorasyoncular* adı da verilen bu gruba göre Ruslar, imparatorluk halkı veya ulus üstü devlet yaratacak misyona sahip bir halk olarak tanımlanabilir. Birlik fikrini savunanlar, eski SSCB’nin yeniden inşâsı gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁴ Bu tanımın en samimi savunucuları, Rusların emperyal bir misyona sahip olduklarını ileri süren komünistlerdir. 1920’lerin başında var olan ulusal Bolşevikler ve “Smenovehivist”ler de benzer fikirleri paylaşmışlardır. 1992-1994 yılları arasında Rus ulusçuluğunu savunan, SSCB’yi yeniden yaratmak isteyen komünistler, ulusalcılar, ılımlı entelektüeller ve politikacıların yer aldığı pek çok grup, bazı siyasal örgütler kurmuşlardır. 1992 yılında İlia Konstantinov tarafından *Ulusal Kurtuluş Cephesi* oluşturulmuştur. Gorbaçov da söz konusu oluşumlara destek vermiştir. Bu gruplar, bütün üyelerinin eşit olduğu çok uluslu bir devlet olan tarihsel Rusya fikrinden beslenmişlerdir. SSCB’nin çöküşünden sonra komünistler ve ulusalcı basın (özellikle 1990’da Yeni Avrasyacılar tarafından kurulan Den/sonradan Zavtra gazetesi) arasında birliğin ya eninde sonunda yeniden yaratılacağı ya da Rusların farklı bir topluluk olarak bütünüyle kaybolacağı inancı egemendir.⁵⁵

Rusya’nın komünizm sonrası durumu çok eleştirilmesine karşılık birlikçilerin çoğu, en azından 1992-93 yıllarında onun geleceği konusunda iyimser bir tavır takınmışlardır. Onlar, Rusya’nın kaybettiği topraklarını tekrar elde edebileceğine ve onun 21. yüzyılın model uygarlığı olacağına inanmışlardır. Rusya, tüm dünyaya farklı etnik grupların aynı çatı altında huzurlu bir biçimde var olacağını gösterecektir. Sovyetler Birliği’nin yeniden inşâsını destekleyenlere göre, Rus İmparatorluğu ve SSCB eşsiz bir uygarlıktır. Onun bütün halklarının bileşik bir kimliği vardır.⁵⁶

Ortak tarih ve kültüre dayalı birlik kimliğini savunanlarda Nikolay Danilevskiy, Ivan İlin, Vladimir Solov’ev, Georgiy Fedotov gibi isimlerin, Avrasyacı akımın ve *Sovetskiy narod* kavramının etkisi görülür. Birlikçiler, Danilevskiy’i izleyerek bütün eski Sovyet uluslarının, ortak bir Rus kültürüyle birleştiğini ileri sürmüşlerdir. Avrasyacıların argümanlarını kullanarak Rusya-Avrasya uygarlığının eşsiz bir uygarlık olduğunu ve SSCB coğrafyasında yaşayan tüm halkların bu eşsiz uygarlık içinde çok etnili bir ulusa dönüştüğünü iddia etmişlerdir.

⁵³ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.137-138.; Viktoriia Demydova, *a.g.t.*, s.22-23.

⁵⁴ Igor Zevelev, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁵⁵ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 238.

⁵⁶ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 239.

Ilin'den alıntılanarak, Rusların üç-katmanlı misyonunu dile getirmişlerdir: Rus devletinde yaşayan bütün uluslar için ortak bir anavatan yaratmak, bu ulusların barış içinde yaşamalarını sağlamak ve devlet yönetimine onları da katmak. Birlikçilere göre, “edinyi Sovetskiy narod”un yaratılması bu üç-katmanlı misyonun gerçekleştiğinin en önemli kanıtıdır.⁵⁷

On yıllar ve bazen asırlarca aynı devletin içinde birlikte yaşama (ortak tarih), eski SSCB sınırları içinde çok etnili bir devletin varlığını sürdürmesinin esasıdır. SSCB, çok uluslu Avrasya toplumunun çıkarlarını yansıtan ulus ötesi bir güçtür. Yalnız Ruslar değil diğer bütün uluslar da SSCB yapısı dışında varlığını uzun süre devam ettiremeyecektir. Alensandr Kazintsev, 1992 Ağustosunda *Den* gazetesinde yazdığı bir makalede, bu düşüncüyü “Büyük Rus halkına bakın. Geçmişte yalnızca isimlerinin anılması bile zapt edilemez kale duvarlarını yıkarı. Oysa şimdi onlar Liliputlara yeniliyorlar. Kimliğimizi yitirdik. *Ruslar*, bu kelime şimdi hiçbir anlamı olmayan boş bir sese dönüştü.” sözleriyle dile getirmektedir.⁵⁸

Rusların, birlik kimliğini koruması gerektiği fikri, yalnız aşırı sağcılar ve komünistler tarafından değil aynı zamanda liberallerce de ileri sürülmüştür. Vadim Mezhuev, Batıdaki anlamıyla sivil ulusu tartışırken, ulus-devletin yaratılmasının bugünkü Rus halklarının amacı olmaması gerektiğini iddia etmiştir. SSCB'in parçalanmasının, kanlı etnik çatışmalara yol açtığını okuyucularına hatırlatan Mezhuev, ulus üstü devlet fikrinin çöküşünün eski Sovyet halkları için tarihsel bir trajediye dönüşeceğine inanmıştır. Rusya Federasyonu halkları, bugün bir sivil ulus oluşturamamışken ulus-devlet yaratma teşebbüsleri ülkenin parçalanmasına neden olabilir. Onun yerine Ruslar, enerjilerini eşsiz ulus üstü devletin varlığını sürdürmeye harcamalıdır.⁵⁹

1994-1996 yıllarında gerçekleşen Birinci Çeçen Savaşı, restorasyoncu fikir yanlılarına ağır bir darbe vurmuştur. Rusya'nın bu savaşta başarısız oluşu, birlik yanlılarının savundukları fikirlerin bir temelden yoksun olduğunu kanıtlamıştır. 1999-2000 yıllarında gerçekleşen İkinci Çeçen Savaşıyla elde edilen görece askeri başarılar, entelektüeller arasında restorasyonculuk fikrinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamışsa da ilk dönem kadar etkili olmamıştır.

Rus kimliğinin doğu Slavlarına dayanması gerektiğini ileri süren ve etno-ulusçu olarak adlandırılan ikinci görüş yanlıları, SSCB'in parçalanmasından sonra imparatorluğa hiçbir biçimde dönülemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁰ Artık Ruslar, modern bir ulus olarak oluşumlarını tamamlayacak ulus-devlet yaratma fırsatı yakalamışlardır. Rus ulusunu tanımlayacak yol, içinde Ukraynalıların ve Belorusların da yer aldığı doğu Slavları birliğidir. Bu fikri savunanlar, yakın çevredeki Rus topluluklarıyla Rusya'yı birleştirmek ve Rus halkıyla diğer doğu Slavlarının meskûn olduğu alanlar içinde Rus devletini inşâ etmek amacı taşımışlar-

⁵⁷ Vera Tolz, **a.g.e.**, s. 239.; Vera Tolz, “Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia”, **Europe-Asia Studies**, L/6 (1998), s. 997.

⁵⁸ Vera Tolz, **a.g.m.**, s.996.

⁵⁹ Vera Tolz, **a.g.m.**, s. 998.

⁶⁰ Igor Zevelev, **a.g.e.**, s. 69-71.

dır.⁶¹ Onlara göre Rus diasporasının varlığı, Ruslar için anormal bir durumdur. Etno-ulusçuluk, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra oluşan yeni Rus kimliğinin en sorunlu meseleleriyle uğraşmıştır.⁶²

Slav birliği yanlıları teorik olarak Aleksandr Solzhenitsyn, Valentin Rasputin, Vasily Belov ve Igor Şafareviç gibi önemli entelektüellerin fikirlerinden beslenmişlerdir. Hareket yanlıları arasında küçük bir marjinal grubu da Pamyat temsil etmiştir. Bu gruplar, 20. yüzyılın başlarında Rus ulusçuluğunda önemli bir figür olan Karayüzlerin adıyla da anılmışlardır. Rus etno-ulusçuları, devlet ve ulus inşasında Rus etnisitesinin önemini vurgulamışlardır.⁶³ SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, Ukrayna ve Belorus'un birleşmesi, Rus ulusal kimliğinin gelişmesini sağlayacaktır. *Rus Halkı Birliği* lideri Sergey Baburin, Igor Nikolaev, Yuri Beliaev ve Nikolay Pavlov gibi entelektüeller bütün doğu Slavlarının yer aldığı "tek tarih, tek ulus, tek Rusya" fikrinden bahsetmeye başlamışlardır.⁶⁴ Bu husus pek çok tarih ders kitabında da tekrarlanmıştır. Rusların birçoğu Ukraynalıları ve Belorusları, Rus ulusunun doğal bir parçası olarak görmüşlerdir. Söz konusu ulusların yaşadığı topraklar, 18. yüzyılda Polonya'nın taksimi ve 1939'da Doğu Polonya'nın SSCB tarafından işgali sonucu Rus devletiyle birleşmiştir. Bu birleşme Rus ve Sovyet tarihçiliğinde doğal Rus sınırlarının birleşmesi biçiminde sunulmuştur. Etno-ulusçulara göre, ortak bir geçmiş ulusal kimliğin en önemli belirleyicisidir. Rusya Devlet Duması eski sözcüsü Ivan Ribkin, Ukrayna ve Belorus'un bağımsızlığı karşısında Rusya'nın tavrını şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Ortak bir kökene sahip olan ülkeler, yalnızca ortak bir geçmişe değil aynı zamanda ortak hâl-i hazır ve geleceğe de sahip olmalıdırlar. Rusları, doğu Slavları topluluğu olarak tanımlayanlar ulustaki primordial nitelikleri görmeli ve bu ulusa mensubiyetin iradî olabileceği fikrini reddetmelidirler."⁶⁵

Rus ulusunu tanımlamada başvuru olan bir başka yol, ulusal kimliğin temel belirleyicisi olarak dili kabul eden yaklaşımdır. 19. yüzyılda, birçok Rus entelektüeli, Rus idaresi yanında imparatorlukta farklı etnik ve sosyal grupları birleştiren bir güç olarak Rus diline büyük önem atfetmişlerdir. Sovyet döneminde Ruslaştırma politikası, Rus menşeli olmayan halkların kendilerini Rus olarak görmeye başlamalarına, pasaportlarında ve nüfus sayımlarında Rus olarak kaydedilmelerine yol açmıştır. Üstelik milyonlarca Rus, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti sınırları dışında yaşamaya teşvik edilmiştir. Bu nedenle SSCB parçalandığında yaklaşık 25 milyon Rus kökenli ve 5 milyon Rusça konuşan halk, Rusya Federasyonu'nun sınırları dışında kalmıştır.⁶⁶ Bazı entelektüeller, onların, bölünmüş Rusya'nın (*Razdelennaya*) bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Söz konusu entelektüeller, ortak tarih ve Ortodoksluk vurgusuyla yakın çevrede yaşayan Rusların ve Rus dilli halkların ulusal

⁶¹ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 239.

⁶² Igor Zevelev, *a.g.e.*, s. 71.

⁶³ Igor Zevelev, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁴ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 239.; Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.129.

⁶⁵ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 239.

⁶⁶ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.132.

bilincini canlandırmanın devletin başlıca amaçları arasında yer aldığını iddia etmişlerdir. Örneğin gazeteci Valeriy Galenko, *Nezavisimaya Gazeta*'da Rus hükümetine, Rusça konuşan halkların Rus ulusunun ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eden bir bildiri yayınlamasını önermiştir.⁶⁷

Cumhuriyet	Etnik Ruslar		Rusça Konuşanlar (Etnik Rus + Rusça Konuşan Halklar)	
	Tahmini Miktar	Nüfusa Oranı (%)	Tahmini Miktar	Nüfusa Oranı (%)
Ukrayna	11.355.000	22.1	16.898.000	32.8
Belorus	1.342.000	13.2	3.243.000	31.9
Kazakistan	6.227.000	37.8	7.797.000	47.4
Özbekistan	1.653.000	8.3	2.151.000	10.9
Gürcistan	341.000	6.3	479.000	8.9
Azerbaycan	391.000	5.6	528.000	7.5
Litvanya	344.000	9.4	429.000	11.7
Letonya	905.000	34.0	1.122.000	42.1
Estonya	474.000	30.3	544.000	34.8
Moldova	562.000	14.0	1.003.000	23.1
Kırgızistan	916.000	21.5	1.090.000	25.6
Tacikistan	388.000	7.6	495.000	9.7
Ermenistan	51.000	1.6	66.000	2.0
Türkmenistan	333.000	9.5	421.000	12.0

Tablo 1. 1989 Yılı Verilerine Göre Rusya Dışındaki Sovyet Cumhuriyetlerinde Yaşayan Etnik Ruslar ve Rusça Konuşan Halkların Toplam Nüfusa Oranı⁶⁸

Dil esaslı bir Rus ulusu fikrini savunanlar, yeni bağımsız devletlerdeki Rusça konuşan çeşitli topluluklar arasındaki zayıf yatay bağların ve onların Rusya Federasyonu ile düşük düzeyli özdeşleşmelerinin farkındadırlar. Öte yandan bunu, Rus ulusunu tanımlama arayışları için bir engel olarak görmemişlerdir. Rus hükümetinin, Rusların ve yakın çevrede Rusça konuşan halkların yoğun biçimde yaşadığı alanların tekrar elde etmeye çalışması gerektiğini

⁶⁷ Vera Tolz, **a.g.m.**, s. 1000-1001.

⁶⁸ Neil Melvin, **Russians Beyond Russia: The Politics of National Identity**, London: Royal Inst. of Internat. Affairs, 1995, s. 134.

savunmuşlardır. Rusların ve yakın çevrede yaşayan Rusça konuşan halkların ulusal bilinçleri canlandırılmalı, Ortodoksluk ve ortak tarihin rolünü vurgulayan ulusalcı propaganda yaygınlaştırılmalıdır.⁶⁹

Rus ulusunu, Rus dilli topluluklar olarak değerlendirenler, belirli bir coğrafya ile özdeşleşme ve tanımlanmayı da ortak kimliğin önemli bir unsuru olarak görmüşlerdir. Onlar, dışarıda yaşayan birçok etnik Rus ve Rus dilli halkın yapay sınırlarla bölündüğünü ve dışarıda kalmış pek çok Rusun bulunduğunu iddia ederek Rusya Federasyonu'nun Rus devletinin varisi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Sonuç, Rusların, devletsiz bir halk (*razgosudarstvennyi narod*) olduğu iddiasıdır. Rusların ve Rus dilli halkların ortak kimliklerini güçlendirmek suretiyle kendilerini Rus ulus-devletinin olası sınırlarıyla özdeşleştirmeleri gerektiğine ilişkin çeşitli öneriler sunulmuştur. Bazı önerilerde Rus dilli halkların yoğun biçimde yaşadığı ve ezici bir çoğunluğu oluşturduğu etnik özerk alanların bir diğer ifadeyle Rusya Federasyonu'nda gayri Rus etnik halkların meskûn olduğu bölgelerin, oblast ve krayların birleştirilmesi gerektiği fikri tartışılmıştır. Diğer bazı önerilerde ise, yeni bağımsız devletlerde Rusça konuşanların yaşadığı bölgelerin de söz konusu alana eklenmesi fikri yer almıştır. 1996'da, Rusya Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nün önde gelen Rus demografi Vladimir Kabuzan, SSCB coğrafyasında Ruslar ve Rus dilli halkların yaşadığı yerlere ilişkin ayrıntılı bir çalışma yayımlamıştır. Yeni Rus ulus-devletinin meşru sınırlarının bu sınırlar olması gerektiğine dair siyasetçilere tavsiyelerde bulunmuştur.⁷⁰

Kabuzan, etnik Rus bölgelerini şu şekilde tanımlamaktadır: Ukrayna'da Kırım, Donetsk, Lugansk, Harkiv ve Zaporijya oblastları; Kazakistan'ın kuzey ve doğu bölgeleriyle Karagan oblastı, Letonya'da Daugavpils, Zilup ve Malt bölgeleri, Estonya'da Narva, Silimae Kohtla-Jarve. O, yeni bağımsız devletlerde kalan etnik Rus bölgelerin daha fazla olduğuna inanmaktadır. Ruslar, bu bölgelerin Rusya Federasyonu ile birleşmesini talep etmeli ya da bu ülkelerde Rusçanın ikinci resmi dil olarak tanınmasını sağlayarak geniş siyasal ve kültürel özerklikler için ısrarcı olmalıdır. Rusların yaşadığı Orta Asya, Transkafkasya, Güney Kazakistan, Batı Ukrayna, Litvanya, Estonya ve Letonya'nın çoğu bölgeleri ise aksine terk edilmeli ve buralar, etnik Rus toprakları olmadığından dolayı herhangi bir talepte bulunulmamalıdır. Nihayet Kabuzan, Rusya Federasyonu'nun etnik özerk alanlarına dikkat çekerek, bugün nüfusun % 46'sının Ruslardan oluştuğunu, eğer Rusça konuşan topluluklar da hesaba katılırsa bu oranın % 52.4'e yükseldiğini ileri sürmüştür. Rusya Federasyonu'nda yaşayan gayri Rus azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ayrı ve bağımsız birer yapı oluşturulmalıdır. Buna karşılık Rusların baskın olduğu alanlar, Rus ulus-devletiyle birleştirilmelidir.⁷¹

1994-1996 yıllarında resmî politikalarda da Rus ulusu ifadesi, eski SSCB coğrafyasında yaşayan Rusça konuşan toplulukları tanımlamak için kullanılmış; yerel dil olarak Rusça ko-

⁶⁹ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 243.

⁷⁰ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 245.

⁷¹ Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 245.

nuşanlar arasındaki ortak etnik özellikler, ulusal kimliğin belirleyicisi kabul edilmiştir.⁷² Söz konusu düşüncenin hegemonya ve egemenlik kavramlarını savunan emperyalist proje yanlılarıyla da ilişkisi vardır. Emperyalist fikrin ana temasını da, SSCB'den bağımsızlıklarını kazanmış diğer halef devletlerin boyun eğdirilmesiyle birlikte bugünkü Rusya sınırları içinde bir devlet inşâsı, hâmleri etrafında bir tampon bölge yaratılarak Rusya etrafındaki ülkelerin bağımlı hâle getirilmesi oluşturmaktadır. Bu nedenle Rus diasporası, komşu devletlerdeki baskı ve manipülasyon için elverişli bir araç olarak değerlendirilmiştir.⁷³

Toprak esaslı Rus imparatorluğunun ve SSCB'nin etnik asimilasyona imkân tanıyan çok-etnili yapısı, bazı alanlarda ırksal önyargılara karşı bir koruma işlevi görmüştür. Devrim öncesi dönemde ırkçılığı temel alınan ulusalcı öğeler, Karayüzlerin anti-semitizmi savunan aşırı sağ teorilerinde karşılık bulmuştur. Bu fikirler, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında yeniden canlanmıştır. Bazı Rus entelektüeller, birlik cumhuriyetleri arasında en fazla sömürülenin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti olduğunu dillendirmeye başlamış ve Ruslara, imparatorluğun ağır yükünü silkip atmak yönünde çağrılarda bulunmuşlardır. O dönemde, Lev Gumilev ve diğer entelektüeller, ulusların, sosyal olgulardan ziyade biyolojik olduğunu iddia etmişlerdir. Glastnost ve perestroika döneminde ulusun ırksal bir temele dayandığını iddia eden fikirler rağbet görmüştür.⁷⁴

Komünizm sonrası dönemde ırkçı propaganda artmıştır. Rusların varlığını sürdürebilmesi için Rusluğun ırksal bir tanımının yapılması gerektiğini savunanlar, kendilerini diğer ethnosların zararlı etkilerinden korumak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Sovyetler Birliği'nde etnik politikaların doğuşuyla birlikte, etnografik primordializm sadece marjinal ve ampirik bir yaklaşım veya yeni kimlikler meselesine coşkuyla uygulanacak potansiyelde bir kavram olmakla kalmamış; ulusalcı siyasal söylemleri de beslemiştir. Etnisite ve ırk terimleri 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında, entelektüel ve politik tartışmalarda merkezi bir öneme sahip olmuştur. Etnisite teorisi birçok açıdan, saf bilimsel alıştırmalar gibi görünse de, siyasal projelerin, şiddet içeren çatışmaların nedeni hâline gelmiştir.⁷⁵

Çağdaş Rus etno-ulusçuluğunu savunan Pamyat, kültürel ve tarihsel değerleri, çevreyi koruma ve yeniden ihyâ etme iddialarıyla 1980'li yıllarda kurulmuştur. Söz konusu hareketin ideolojik içeriği, Ortodoks monarşizm, ulusal-Bolşevizm ve antisemitizmin karışımıdır.⁷⁶ Perestroika, Sovyet devleti ve Komünist Parti yönetiminin yaşadığı kriz Pamyat'ın siyasallaşmasını sağlamıştır. Hareketin karizmatik lideri Dmitry Vasiliev, 1989 sonlarında Pamyat'ın manifestosunu yayımlamıştır. Söz konusu manifestonun ana fikirlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

⁷² Marina Bykova, "Russia in Search of its National Identity", **Civil Society, Religion, and the Nation: Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey** (ed. Gerrit Steunebrink), Amsterdam: Rodopi, 2004, s. 45.

⁷³ Igor Zevelev, **a.g.e.**, s.69

⁷⁴ Vera Tolz, **a.g.e.**, s. 245.

⁷⁵ Valery A. Tishkov, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁶ Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s.28.

“Rus Ortodoks dini, Rusya ve Ruslar için yegâne manevi kaynaktır. Aynı şekilde Çarlık monarşisi, sahip olduğu dinsel temelle devlet kudretinin en iyi biçimidir. Merkezî devlet ne bölünebilir ve ne de zayıflatılabilir. Rus İmparatorluğuna dokunulmamalı ve o, bir imparatorluk olarak kalmalıdır. Hiçbir şey onunla kıyaslanmamalıdır. Büyük bir ulus olan Ruslar Rusya, Ukrayna ve Belorus Slav halklarını şâmil üçlü bir varlıktır. Rus halkını ve devletini yıkmaya yönelik bölünme, çatışma ve diğer bütün olumsuz eylemler Siyonist-Mason komplosunun ürünleridir. Bu ülkede bütün iktidar Rusların olmalıdır. Diğer gruplar siyasal, kültürel ve akademik kurumlarda ancak oranları nispetinde temsil edilmelidir.”⁷⁷

İleri sürdüğü fikirlerle Rus ulusalcı hareketi içinde önemli bir konuma sahip Pamyat, diğer ulusları dışladığından ve bir dizi iç krizden dolayı siyasal çevredeki saygın konumunu kaybetmiştir. Bununla birlikte SSCB'nin yıkılmasından sonra etno-ulusçuluğu savunan ve daha ihtiyatlı davranan hareketler ve partiler de mevcuttur. 1991-93 yılları arasında etno-ulusçuluğun ılımlı örnekleri siyasal açıdan Viktor Aksiuchits'in lideri olduğu *Hıristiyan Demokrat Parti*, Mikhail Astafiev'in önderliğini yaptığı *Anayasal Demokratik Parti* tarafından temsil edilmiştir. Ancak iktidar elitleri dışında, Rus etno-ulusçuluğunun aşırı biçimlerini benimseyen çok sayıda entelektüel ve eylemci gruplar da vardır. 1993-98 yılları arasında Aleksandr Rutskoï'nin lideri olduğu *Derjava* ve Nikolay Lisenko'nun yönettiği *Rusya Ulusal Cumhuriyetçi Parti* aşırı fikirleriyle daha etkin etno-ulusalcı hareketler olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Vasiliev'in Pamyat'ına benzer bir örgüt de, *Rus Partisi*'dir. Antisemitizm yanlısı bu örgütün lideri Nikolay Bondareek, partinin temel önceliklerini şöyle ifade etmektedir:

“Rusya, Ruslar tarafından yönetilmelidir. Rusya, kanıyla ruhuyla bu büyük ulusa mensup etnik Ruslardan müteşekkil bir Rus hükümetine ve Rus parlamentosuna sahip olmalıdır. Her şey ulus için, hiçbir şey ona karşı duramaz. Bu düstur, Rus soyundan herkesin bedenine, kanına, zihnine ve ruhuna nakşedilmelidir. Çünkü hepimiz, ulus denilen bu büyük organizmanın hücreleriyiz.”⁷⁸

Nikolay Lisenko'nun *Rus Ulusal Cumhuriyet Partisi* ve Aleksandr Barkaşov'un lideri olduğu *Rusya Ulusal Birliği* de ırkçı olarak değerlendirilebilecek hareketler arasındadır. Lisenko, bir ulus olarak Rusların varlığına yönelik en büyük tehdidin Orta Asya Müslümanları ve Kuzey Kafkasya'dan geldiğini iddia etmektedir. Bunlar, Rusya sınırları dışına sürülmemelidir. Böylece güneydeki mafyanın ekonomik soykırımı da Ruslarca telafi edilecektir. Barkaşov'a göre ise biyolojik bir esasa sahip olan uluslar, en yüksek değerlerdir. Rus ulusunun hayatta kalması, ırksal saflığa zarar veren karışık evlilikleri yasaklayan katı yasalar konulmasına bağlıdır. Aksi takdirde Ruslar yok olacaktır.⁷⁹ Çeçen-Rus Savaşı sırasında hükümet yanlısı medya ve Rus ulusalcı basını da bu fikri işleyerek, Rusya'nın düşmanları olarak Asyalı ve özellikle Müslüman kimliği inşa etmeye çalışmıştır. Devrim öncesinde Yahudi-

⁷⁷ Valery A. Tishkov, *a.g.e.*, s. 235.

⁷⁸ Valery A. Tishkov, *a.g.e.*, s. 236.; Vera Tolz, *a.g.e.*, s. 247.

⁷⁹ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.134-135.

leri başlıca tehlikeli unsur olarak gören ırkçı söylem Rusya Federasyonu'nda değişime uğramış; yıkıcı ve tehditkâr özne Müslümanlar olmuştur. Böylece, "Tolstoy'un Hacı Murat'ında Rus emperyalizminin trajik kurbanı olarak resmedilen dağlı imajının yerini, 20. yüzyılın sonlarında Rusya'yı arkadan vuran hain ve vahşi düşman almıştır."⁸⁰

Etno-ulusalcı hareketler, entelektüel açıdan varlıklarını güçlü bir biçimde sürdürmelerine karşılık, 1999-2000 yıllarından itibaren siyasal alanda marjinalleşmiş hareketlere dönüşmüşlerdir. Aşırı etno-ulusalcılarla ılımlılar arasındaki temel fark, ilkinin Batının demok-rasi, insan hakları, hukukun egemenliği gibi değerlerini bütünüyle reddetmiş olmalarıdır. Aşırı ve ılımlı etno-ulusalcı partiler ve gruplar, 1993'ten sonra önemli ölçüde zayıflamış ve en örgütlü olanları Yeltsin tarafından yasadışı ilân edilerek siyaset sahnesinden çekilmek zorunda bırakılmıştır.⁸¹ Bu partiler, hareketler siyasal ve kamusal alanda önemli rol oynamış olmakla birlikte Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu için en akılcı çözümler sunan yeni devlet ve sivil ulus inşası projelerini tercih etmiştir. Çok uluslu bir devlet olan ve demokratik gelişme yolunu seçen Rusya, yeni resmi kurumlar yaratmak, kendi ulusuna sahip olmak ve Sovyetlerin diğer halef devletlerinin egemenliğine saygı duymak zorundadır. Aynı zamanda önemli bir görevi de Rusya Federasyonu vatandaşları arasında bir kimliğin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.⁸²

Ulusal Ülkü Komisyonu'nun üyesi ve başkan danışmanı Georgy Satarov, dünya ve tarihsel tecrübenin incelenmesi neticesinde önemli olanın ulusal ülkü değil, onun keşif süreci olduğunu anladıklarını yazmaktadır. Kolektif bilinçte yerleşmeye başlamış bazı kavramlar vardır ve bunlar yeni ülkünün şekillenmesinde ister istemez etkili olacaktır. Marat Gelman'a göre yeni Rus ülküsü arayışlarının esas istikameti, geçmişe ve otarşiye dönüştür. Yeni Rus ülküsünün katı özellikleri vardır. Tüm dünyanın bütünleşmeye ve küreselleşmeye çalıştığı bir zamanda Rus ülküsü, varlığını tek başına sürdürecektir. Bu ülkü, bir dereceye kadar geçmişe dönmeyi gerekli gören bir duyguya dayanmaktadır. Gelman, Zurab Tsereteli'nin Moskova'yı süsleyen *Masal Ağacı*'ni ve Çarlık Rusyası'nı anlatan devasa anıtlarını bu dönüş kanıt olarak gösterir.⁸³ 1992-2010 tarihleri arasında Moskova belediye başkanlığı yapmış Yuriy Lujkov, Tsereteli'yi finanse etmenin dışında, şehir merkezindeki binaların kenarlarına Sovyet dönemine ait savaş madalyalarını gösteren semboller astırmıştır. Bu durum, ülkenin iki tarihsel-siyasal sistemi arasında hiçbir çelişki olmadığına inandığını ve tarihini bütüncül bir yaklaşımla ele alındığının kanıtı olarak sunulmuştur.

Yeni bir ideolojiye duyulan ihtiyaç, 1996 seçim kampanyası sırasında açıkça dillendirilmeye başlanmıştır. Yeltsin'in siyasal danışmanı Georgy Satarov, bu popüler düşünceyle kitlelerin desteğini kazanmayı umduklarını ileri sürmüştür. Yeltsin döneminde ulusal ülkü projesinin hayata geçirilmesine yönelik girişimler temelde popülist yaklaşımdan beslendi-

⁸⁰ Vera Tolz, **a.g.e.**, s. 248-249.

⁸¹ Igor Zevelev, **a.g.e.**, s. 71.

⁸² Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s.25.

⁸³ Gregory Feifer, **a.g.m.**; Tsereteli'nin çalışmaları için bk. <http://www.tsereteli.ru>.

ğinden kısa ömürlü olmuş ve nihayet proje rafa kaldırılmıştır. Ancak söz konusu proje, Vladimir Putin döneminde üstelik daha güçlü bir biçimde yeniden gündeme getirilmiştir.

VLADİMİR PUTİN DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİK ARAYIŞLARI

1985 yılından sonra Sovyetler Birliğinde yaşanan travmalar ve hayal kırıklıkları, ülkenin kurumlarına olan popüler saygıyı sarsmıştı. Vladimir A. Kolosov'un ileri sürdüğü gibi, Rus vatandaşlarının ülkelerine ve onun geleceğine ilişkin son derecede kötümser ve olumsuz bir görüşleri vardı. Rusya süper güç olma vasfını, çift kutuplu dünyanın çökmesiyle birlikte yitirirken devlet de, toplumsal yaşamda belirleyici olma özelliğini kaybetmiş ve bir kimlik krizi ortaya çıkmıştı. Rusya ve gelişmiş dünyanın kalanı sanki farklı tarihsel zamanda yaşıyorlardı. Batıda küreselleşme ve bölgesel entegrasyon süreci egemenlik biçimlerini şekillendirirken Sovyetlerin çöküşüyle bağımsızlıklarını kazanmış Avrasya ülkeleri arasında sınırlar katılıyor ve Vestfalya devlet sistemi yeniden yaratılıyordu. 1990'ların sonuna kadar Rusya'nın büyüklüğüne ve karakterine yakışır bir fikir birliği sağlanamamıştı. Kolosov'a göre etnik, kültürel, bölgesel gruplar, vatandaşların büyük çoğunluğunun siyasal-teritoryal cemaatle özdeşleşmesine karşı engeller yaratarak akut kimlik krizi olarak adlandırılacak bir dönemi başlatmıştı.⁸⁴ Putin'in en önemli politikası bu korkunç aşağılık duygusu ve kimlik krizini aşmaya çalışmak olmuştur.

Ülkede mevcut ideolojik boşluğu doldurmaya yönelik tartışmalar sürerken 16 Ağustos 1999'da Yeltsin tarafından başbakanlığa atanan Vladimir Vladimiroviç Putin, danışmanı ünlü stratejist Gleb Pavlovski'in yardımıyla "Rusya için ulusal vizyon" kavramını ortaya atmıştır. Rus üniversitelerinin ve enstitülerinin yöneticileriyle Putin arasında yapılan bir toplantıda başbakan, reforma inandığını fakat birleştirici bir tema olmadan bunun gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre bu boşluğu dolduracak yeni bir ulusal ülkü inşa edilmeli ve bu ülkü, pozitif anlamda vatanperverlik temeline dayanmalıdır. Vatanperverliğin pozitif bir içeriğe sahip olması gerektiğine inanan Putin, yeni ideolojinin özünü de onun oluşturması gerektiğinde ısrarcıdır.

Yeltsin'in istifasının ardından devlet başkanı seçilen Putin, söz konusu yeni ideolojinin öğelerini daha da geliştirmiştir. Gleb Pavlovsky'in Rusya projesinin temel ilkelerini paylaşan Putin, yaratılacak ulusal ülkünün etnik çağrışımlardan uzak olmasında ısrar etmiştir. Yeni ulusal ülkü, etnik açıdan yalnızca Rusları kapsamamalı, ülkede yaşayan bütün halklara seslenebilmelidir. Eğer bütün Rus ulusunu etrafında toplayabilecek bir değer yoksa yaşamın temel alanlarına ilişkin kavramsal buluşlarla uğraşmak beyhude bir çabadır. Ona göre ancak vatanperverlik, tarih ve din gibi temel değerler bunu başarabilecek kudrete sahiptir.

28 Aralık 1999 tarihinde önce hükümetin resmi internet sitesinde ardından 30 Aralık 1999 tarihinde "Rossiya na rubeje tısyacıletii" başlığıyla *Nezavisimaya Gazeta*'da Putin'in 21. yüzyıl Rus vizyonuna ilişkin bir makalesi yayınlanmıştır. "Bin Yılın Dönüşümünde Rusya" adlı makalede o, Rusya'da her türlü resmi ideolojinin yeniden inşasına karşı olduğunu açık-

⁸⁴ Richard Sakwa, **Putin: Russia's Choice**, London: Routledge, 2004, s.162-163.

lamıştır. Bununla birlikte Rusya'yı diriltecek bazı temel ilkeler önermiştir.⁸⁵ Ona göre ülkede hayatî önemi haiz verimli ve yaratıcı eserlerin bölünmüş, temel değerlerden mahrum ve ideolojik oryantasyonların paylaşıldığı bir toplumda meydana gelmesi imkânsızdır.

Rusya, geçen asırda iki kez, 1917 Ekimi ve 1990'larda böyle bir durumla karşı karşıya kalmıştır. İlk olayda, kaba kuvvet ve ideolojik-eğitimle toplumsal uzlaşma ve sosyal birlik sağlanamamış; ideoloji ve sistemin politikalarıyla uzlaşamayanlar zulme uğramışlardır. Resmî ideoloji, Sovyet tecrübesinde sorunlu alanlar yaratmıştır. Katı bir resmî ideoloji, pratikte entelektüel ve manevî özgürlük, ideolojik çoğulculuk ve basın özgürlüğüne izin vermez. Bu nedenle Sovyet Rusyası'nda siyasal özgürlükten bahsedilemez.⁸⁶

Resmî ideolojinin hangi türde olursa olsun inşâsına karşı çıkan Putin, demokratik Rusya'da toplumsal uzlaşmanın cebrî değil ancak iradî olması gerektiğine inanır. Büyük reformlar, toplumsal uzlaşmanın gönüllülük esasına dayandığı toplumlarda mümkündür. Rusya'da reformların bu denli yavaş olmasının nedeni toplumsal uzlaşma ve birlikten yoksunluktur. Ona göre tesis edilecek toplumsal birlik ve uzlaşma geleneksel değerler üzerine inşâ edilmelidir.⁸⁷ Putin'in ileri sürdüğü toplumsal uzlaşmanın ve ulus inşâsının dört temel unsuru vardır. Ancak bunlar içinde en önemlisi ve yeni Rusya'yı şekillendirecek olan muharrik güç vatanperverliktir. Söz konusu unsurları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Vatanperverlik: Putin, vatanperverlik kavramının kimi zaman ironik ve hatta aşağılayıcı bir biçimde kullanıldığını oysa Rusların çoğu için onun özgün ve olumlu bir anlama sahip olduğunu ileri sürer. Ona göre vatanperverlik, kişinin ülkesiyle, tarihiyle ve onun başarılarıyla gurur duymasıdır. Bir başka anlamıyla o, kişinin ülkesini daha iyi, daha müreffeh, daha güçlü ve daha mutlu yapmaya çalışmasıdır. Bu düşünceler ulusçu kibir ve imparatorluk hırslarından azade olduğu sürece vatanperverliği kınayacak veya onu bağınaz olarak itham edecek bir neden yoktur. Vatanperverlik Rus halkının cesaretinin, sadakatının ve gücünün kaynağıdır. Vatanperverlik, ulusal gurur ve saygınlık bağlarını kaybetmiş bir Rusya, artık büyük başarılarla imza atacak kudrette bir ulus olamayacaktır.⁸⁸

2. Büyük Rusya: Putin, Rusya'nın tarihte büyük, güçlü bir devlet olduğunu ve her zaman öyle kalacağını ileri sürer. Ona göre jeopolitik, ekonomik ve kültürel varlık, büyük Rusya'nın ayrılmaz karakteristikleri ve önkoşuludurlar. Bunlar, Rusların zihniyetini ve tarih boyunca hükümet politikalarını belirlemiştir. Bugün de, bu gerçekler göz önünde bulundurulmaksızın herhangi bir şey yapmak mümkün değildir. Ancak Rus mantalitesi yeni fikirlerle geliştirilmelidir. Bugünün dünyasında bir ülkenin büyüklüğü, askerî gücünden ziyade ilerleme kabiliyetiyle, ileri teknolojiyi kullanımıyla, genel refah düzeyinde artışın sağlanma-

⁸⁵ Vladimir Putin, "Russia at the Turn of the Millennium", **First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President Vladimir Putin**, New York: PublicAffairs, 2000, s.209-219.

⁸⁶ Putin, **a.g.e.**, s.213.

⁸⁷ Putin, **a.g.e.**, s.213.

⁸⁸ Putin, **a.g.e.**, s.214.

sıyla, güvenliğin tesisiyle ve uluslararası arenada ulusal çıkarların korunmasıyla belirlenmektedir.⁸⁹

3. Devletçilik (*gosudarstvenniçestvo*): Putin'e göre Rusya, liberal değerlerin derin tarihsel geleneklere sahip olduğu ABD veya İngiltere gibi bir ülke olmayacaktır. Rusya'da devlet ve kurumlar, her zaman ülkenin ve halkın hayatında önemli bir rol oynamıştır. Ruslar için güçlü devlet, baştan savılacak anormal bir şey değildir. Tam aksine, düzenin kaynağı ve her türlü değişimin muharrik gücüdür. Modern Rusya, totaliter devletle güçlü ve etkin devleti özdeşleştirmez. Putin, yeni yapılanmada demokrasi, hukuk temelli devlet, kişisel ve siyasal özgürlük kavramlarına önem verdiklerini ileri sürmektedir. Ona göre Ruslar, bu süreçte devletin gücünün zayıflamasından endişelenmektedirler. Kamuoyu, devletin rehber ve düzenleyici rolünün belirli bir biçimde onarılmasını, ülkenin mevcut durumu yanında Rus geleneklerinin de canlandırılmasını beklemektedir.⁹⁰

4. Toplumsal Dayanışma: Ortak eylem biçimlerinin bireyciliğe her zaman galip geldiği bilinen bir gerçektir. Putin'e göre paternalist düşüncelerin, Rus toplumunda derin kökleri vardır. Rusların çoğunluğu, kendi gayretleri, girişimcilikleri ve mesleki becerileriyle kendi koşullarını iyileştirmekten ziyade devlete bağımlı olagelmışlerdir. Bu alışkanlığın yok olması uzun yıllar alacaktır. Sosyal politikada her şeyden önce bu husus dikkate alınmalıdır. Putin, yeni Rus ülküsünün, evrensel insanî değerlerle 20. yüzyılın fırtınalı yıllarına da meydan okuyabilmiş geleneksel Rus değerlerinin tesis edeceği organik ittifak neticesinde doğacağına inanmaktadır.⁹¹ Toplumsal uzlaşmanın ilk filizlerinin yeşerdiği bu hayatî derecede önemli süreci, siyasal sürtüşmelerin ayakları altında ezilmekten korumak gerekmektedir. Ona göre halkın büyük bir çoğunluğunun radikalizm, fanatiklik ve devrimci karşıtlığı reddettiği Rusya'da yaşanan gelişmeler, istikrarlı bir gelişme ve toplumsal uzlaşma yönündeki dönüşümü yansıtmaktadır. Ancak pek çok uzman ve gözlemci, böyle bir projenin tehlikelerini vurgulamış ve başarılı olmasının imkânsızlığına dikkat çekmişlerdir. Eleştirileri üç grup altında toplamak mümkündür. Birinci gruptakiler, birleştirici bir kavramın gerekliliğine dikkat çekmekle birlikte baskın ulusçu tonlamalardan kaygılıdır. Putin'in vurguladığı vatanperverliğin diğer bütün halklar üzerinde bir ulusun egemenliğini kuran emperyal vatanperverlik yahut ulusçuluk olduğunu vurgularlar. İkinci grupta yer alan liberaller, Putin'in projesini bütünüyle reddederler. Onlara göre Putin'in birleştirici ulusal ülkü arzusu aslında, Rusya için resmî ideoloji yaratmayı ifade etmektedir. Onlar, bu teklifin anayasada devletin resmi ideolojisi olmaması gerektiğini vurgulayan ve ideolojik çoğulculuğu benimseyen ilkelerine aykırı bulurlar. Üçüncü gruptakiler ise Rusya gibi çok farklı sosyal, bölgesel, etnik ve kültürel tabakalara sahip bir devlette herkesi kapsayacak ortak bir ülküden bahsetmenin imkânsız olduğunu ileri sürerler. Rusya gibi karmaşık toplumda birleştirici bir ulusal kimliği tanımlama çabası gerçekçi değildir.⁹²

⁸⁹ Putin, **a.g.e.**, s.214.

⁹⁰ Putin, **a.g.e.**, s.214.

⁹¹ Putin, **a.g.e.**, s.215.

⁹² Marina Bykova, **a.g.m.**, s.36-37.

Izvestiya gazetesinin editörü Aleksander Privalov, Putin'in ileri sürdüklerinin Yeltsin'in başarısız teşebbüsünü anımsattığını ileri sürmektedir. Yeltsin de biraz garip bir biçimde benzer şeyleri teklif etmiştir. Ona göre icat edilecek yahut üretilecek şey her ne olursa olsun bu ulusal kimlik olmayacaktır. Privalov, böyle bir ideolojiye ihtiyaç duyulmadığını; Rusya için asıl önemli şeyin öncelikle bir "ulus olmak" olduğunu iddia eder. Gerçekte onu asıl kaygılandırıcı şey, halkın kolektif hafızasının zayıflığıdır.⁹³

Yeltsin'in siyasal danışmanı olan ve 1996 seçim kampanyasında "Rus ülküsü" adlı popüler düşünceyle kitlelerin desteğini kazanmayı uman Georgy Satarov, Yeltsin'in ulusal ülküden ziyade Rusya ve Ruslar için bir ülküyü dile getirdiğini iddia etmiştir. Bir televizyon programında o, Putin'in ulusal ülküsüyle ilgili projesini Boris Yeltsin'den aldığını ama onun yorumunun hiçbir biçimde kendilerinininkiyle ortak yönü olmadığını ileri sürmüştür. Satarov, Yeltsin döneminde Rus ülküsü amacıyla diğer ülkelerin ulusal düşüncelerine ait bilgileri değerlendirdiklerini söylemektedir: "Yabancı ülkelerin tecrübelerini inceledik, çünkü bu, evrensel bir kültürel olgudur. Örneğin savaş sonrası Almanya'da ulusal pişmanlık fikri, ulusun yaşamasına imkân tanımıştır."⁹⁴

Kamuoyu yaratmak amacıyla böyle bir projenin ortaya atıldığını ileri sürenler, Yeltsin'in düşüncelerinin aksine Putin'in projesinde yoğun ulusçu tonlamaların varlığına dikkat çekerler. Nitekim kısa bir süre başbakanlık yapan Sergey Kiriyenko (23 Mart 1998-23 Ağustos 1998) da ulusal ülkünün prensipleri konusunda mutabık olmalarına rağmen Putin'den farklı düşündüğünü ifade etmiştir:

"İhtiyaç duyduğumuz ülkünün şöyle bir yanı da olmalıdır: gelişme ve kalkınma ideolojisi. Biz diğer uluslardan daha ciddi ve hızlı çalışabiliriz. Bu bizim, rekabetçi olabileceğimiz alandır. O halde devletin çıkarı daha iyi-eğitim görmüş, daha enerjik kuşaklar yetiştirmektedir ve ulusal ülkü gerçekte bu olmalıdır. Böylece hiçbir mucizeye gerek kalmayacak ve kendi kendimize hedeflediğimiz her şeye ulaşabileceğiz."

Kiriyenko, Putin'in bahsettiği ulusal yurtseverliğin aslında imparatorluk yurtseverliği olduğunu buna karşılık kendisinin liberal yurtseverlikten yana olduğunu iddia etmiştir.⁹⁵ Gazeteci ve yazar Denis Dragunskiy de, Rusya gibi etnik, dinsel, bölgesel ve yaşam biçimleri gibi pek çok yönden farklı insanların yaşadığı karmaşık bir toplumda ulusal kimlik teklifini gerçekçi bulmaz. Böylesine farklılıklara sahip bir ülkede ortak bir ülkü olamaz. Üstelik Rus anayasası da, resmî bir ideoloji kavramını reddetmektedir. Rusya'da liberal reformların baş aktörlerinden biri olan Yevgeniy Yasin de, Putin'in önerilerine karşıdır. Anayasanın 13. maddesine dikkat çeken Yasin, söz konusu projenin Putin'in kişisel siyasal stratejisinin bir parçası olarak kullanılan popüler bir retorik olduğuna inanır ve bunu Putin'in taktiksel bir hareketi olarak görür. Gorbaçov döneminde Politbüro'nun en etkin isimlerinden

⁹³ Ekaterina Larina, "National idea back on Russia's agenda" **The Russia Journal**, 40 (29.11.1999) <http://www.russiajournal.com/node/2175>.

⁹⁴ Ekaterina Larina, **a.g.m.**

⁹⁵ Ekaterina Larina, **a.g.m.**

Aleksander Yakovlev de Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusların “hürriyet” adıyla ulusal bir ülkülerinin olduğu iddiasıyla Putin’e karşı çıkar.⁹⁶

Otto Latsis, gerçekçi bir yaklaşımla Rusya’nın siyasal, toplumsal ve ekonomik güçlüklerine dikkat çekerek ulusal ülkü oluşturmanın zorluklarını dile getirmiştir:

“Rusya’da, 4 milyon insanın başlarını sokacakları bir çatıları yok. Bu insanların çoğu, göç etmek zorunda kalmış mültecilerdir. Rus nüfusunun yaklaşık % 30’unun, 40-45 milyon kişinin gelir seviyeleri asgari ücretin altındadır. Kaza, zehirlenme ve travmatik yaralanmalar sonucunda ölen Rusların sayısı, bu yıl 300.000’i aşmıştır. Bu veri 1/100.000 oranla dünyadaki en yüksek oranlardan biridir ve hızla artmaktadır. Ortalamada her üç saatte pek çok insan, Kursk denizaltı felaketinde olduğu gibi doğal olmayan nedenlerden dolayı ölmektedir. Rusya’da ortalama ömür, sanayileşmiş ülkelerin yaklaşık 10 yıl altındadır. Rusya, dünyanın en fazla mahkûm barındıran ülkesidir. Son birkaç yıldır Rusya, 20. yüzyılda sosyal devletin en mühim niteliği olan özgür, erişilebilir eğitim ve sağlık hizmetleri gibi en büyük sosyal kazançlardan mahrumdur. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra 20 milyondan fazla etnik Rus, Rusya’nın dışında kalmıştır. Bunların birçoğu, bugün bağımsız olan eski Sovyet cumhuriyetlerindeki durumlarından memnun değildir ve Rusya’ya göç etmeyi istemektedirler. Aynı zamanda Rusya da giderek azalan nüfus ve doğum oranlarıyla başa çıkmak için göçmenlere muhtaçtır. Ancak bu isteklere tatminkâr bir cevap verilememektedir. Düzinelerce şehrin ve binlerce köyün kanalizasyon, altyapı sistemi yoktur. Sağlık altyapısının içinde bulunduğu Ortaçağ koşulları, tehlikeli hastalıklara kapı aralamaktadır. Hepatit virüsü yayılır ve AIDS vakaları artarken tüberküloz da epidemik oranlara ulaşmıştır.”⁹⁷

Latsis, ülkede köklü reformlar yapılmadıkça, altyapı ve sağlık sorunları ele alınmadıkça, iç ve dış borç gibi malî konularda düzenlemelere gidilmedikçe oluşturulacak ulusal ülkünün güdük kalacağına inanmaktadır. Bu gerçekleri görmezden gelmek ulusal ülkü yerine otoriter bir devlet yaratmaktan başka işe yaramayacaktır.

Rusya’da ulusal kimlik arayışlarıyla bu dönemde kamuoyunu işgal eden Birinci ve İkinci Çeçen Savaşları arasında yakın ilişki vardır. Savaş, yeni oluşturulmaya çalışılan ulusal kimlik arayışınca siyasetçiler tarafından Rus vatandaşlarını siyasal açıdan birleştirecek bir araç olarak kullanılmıştır. Çeçenistanla savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü binyılın eşliğinde, Rusya’nın ulusal bir ülküden yoksun olması bir talihsizlik olarak değerlendirilmiştir. Putin’in Rus ulusal ülküsüne karşı çıkanların bir kısmı bu projeyi önemsemekle birlikte konunun Çeçen meselesine indirgenmesini ve böylece yurtseverliğin bir mesleğe dönüşmesini eleştirmişlerdir.

⁹⁶ Ekaterina Larina, **a.g.m.**

⁹⁷ Otto Latsis, “Do we know what we want?”, **The Russia Journal**, 87 (11.11.2000), <http://russiajournal.com/node/4156>.

Liberalilerin asıl kaygılandıkları konu ise yeni ulusal ülkünün demir yumruğa dönüşmesidir. Nitekim Putin'in "ülke, her cephede Çeçenistan'la karşı karşıyadır" söylemi onları endişelendirmiştir. Bunu otoriter bir yönetimin ifadesi olarak değerlendiren liberallere göre Rusya, şiddet ve otoriter devlet anlayışından sonsuza dek vazgeçmelidir. Birey, en yüksek değer olmalıdır. Devlet, insanların arzu ve iradelerine boyun eğmelidir. Bireyin haysiyeti yeniden tesis edilmeli ve bürokratik zulmün boyunduruğuna son verilmelidir. En soylu ülkü, her Rus'un kendine, kendi şahsî ulusal ülküsüne sahip olmasıdır. Ulus nihayetinde dogmalardan, devletin müdahaleleri ve etkisinden özgür olacaktır. Devlet, bireylerin haklarına saygı duyacak ve teminat altına alacak; bunu uygar ve huzurlu bir biçimde uygulayacaktır.

Böyle bir idealizm, Kafkasya'nın çetin dağları, binlerce mülteci, soğuk ve karanlık yurtlar karşısında öncelikli görülmeyebilir. Aslında bu, her şeye takaddüm eden ulusal bir konudur. Rus hükümetinin ve ordusunun davranışını belirleyecek olan ulusal ülkü de budur.⁹⁸

Çeçenistan'daki savaş konusunda kamuoyu verileri oldukça akışkandır. Savaşın seyri ve niteliği popülist söylemleri ve ulusal ülkü projesini beslemiştir. 1995'te Rusların çoğu, ekonomik ve siyasal başarısızlıklarından dolayı Boris Yeltsin'i suçlamışlardır. Kamuoyuna göre Çeçenistan'daki savaşın baş sorumlusu da odur. Savaş, Yeltsin'in kişisel savaşı olarak değerlendirilmiş ve halk, hem talihsiz başkanlarından hem de onun Kafkasya'daki macerasından kurtulmayı arzulamıştır. 1996'te sona eren Birinci Çeçen Savaşı'nda Rus askeri hareketini destekleyenlerin oranı % 3.2, buna mukabil ordunun çekilmesini isteyenlerin oranı ise % 51.1'dir. Popüler hava, 1999'da Putin gibi enerjik bir liderin iktidarıyla değişmeye başlamıştır. O, savaşı bitirecek kudrete ve cesarete sahip bir lider olarak algılanmıştır. Nitekim 4 yıl sonra Kasım 1999'da, Şamil Basayev'in Dağıstan kuşatmasını yaran Rus ordusu Çeçenistan içlerine girdiğinde bu oran çarpıcı biçimde değişmiştir. Rus halkının % 62.5'i nihai bir zafere kadar savaşın devam etmesini, % 13.2'si ise savaşa son verilmesini ve ordunun geri dönmesini savunmuştur.⁹⁹

Putin, kamuoyundaki bu dönüşümü uluslararası bir gelişmeyle de lehine çevirmeyi başarmıştır. 11 Eylül 2001'de el-Kaide örgütünün Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik saldırısı, "uluslararası terörizm" kavramını dünya siyasetinin en temel sorunu hâline getirmiştir. Başkan olduğu ilk günlerden itibaren Çeçenistan'daki direnişi uluslararası terörizm olarak adlandırmaya gayret eden Putin, el-Kaide saldırılarını protesto eden ve ABD başkanı George W. Bush'u arayan ilk isimler arasında yer almıştır. ABD'ye terörizme karşı siyasal destek sözü vermiş ve Rus hava sahasını, "barışçıl" uçuşlar için Amerika uçaklarına açmayı teklif etmiştir. 11 Eylül'den itibaren Rusya ve ABD'nin terörizme karşı aynı mücadeleyi verdiklerini vurgulamak ihtiyacını duyan Putin, bunu uluslararası olduğu kadar iç siyasette de güçlü bir biçimde kullanmıştır. Batı kamuoyunun el-Kaide saldırılarını İslâm ve Batı arasında bir medeniyetler savaşına dönüştürmeye gayret ettiği ve "kötülüğün eksenini" (*axis of*

⁹⁸ "Russian national idea", **The Russia Journal**, 41 (06.11.1999) <http://russijournal.com/node/2200>

⁹⁹ Dmitrij V. Trenin-Aleksej V. Malaşenko, **Russia's Restless Frontier: The Chechnya Factor in Post-Soviet Russia**, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2004, s.49-50.

evi) kavramıyla Afganistan, Filistin, İran, Irak, Kuzey Kore ve Küba gibi ülkeleri lanetlediği sırada Putin, 28 Eylül 2001'de Bağımsız Devletler Topluluğu liderlerini Moskova'da toplamıştır. Toplantıda terörizmle mücadelenin bir medeniyetler savaşına dönüşmemesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰ Putin, uluslararası terörizme destek konusunda ikircikli bir tavır sergilemiştir. ABD'nin Orta Asya'da Taliban karşıtı kampanyasıyla Rus nüfuzunu zayıflatmasından, bölgedeki doğal kaynaklara egemen olmasından endişe duyulmuştur. Putin, görünürde ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesini desteklemişse de, onun asıl amacı söz konusu gelişmeyi lehine çevirmek olmuştur. Nitekim Birinci Çeçenistan Savaşında Rusya'nın tutumu, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa Birliği ve pek çok hükümet tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. 11 Eylül'e kadar da İkinci Çeçenistan Savaşının sorumlusu olarak Rusya görülmüştür. Ancak 11 Eylül'den sonra eleştirinin dozu azalmıştır.¹⁰¹

Gerçekte Batının ve Rusya'nın terör algısı birbirinden çok farklıdır. Terörün kaynağı Batılı devletlerde ülkelerinin gücüyle açıklanırken Rusya'da terörün kaynağında devletin zaafi argümanı yer alır. ABD'nin ve Batılı ülkelerin terör tanımında baş düşman olarak ulus-devlet ve bağımsızlık gibi siyasal amacı olmayan el-Kaide yer almasına karşılık Rusya'nın terörist olarak tanımladığı siyasal bir amacı olan, bağımsızlık için savaşan Çeçen direnişçileridir. 11 Eylül olaylarına kadar Batıda Çeçen direnişçileri terörist kategorisine konulmamış; üstelik kamuoyunda ve siyasal çevrelerde direnişe sempatiyle bakılmıştır. 1944 yılında Stalin, Almanlarla işbirliği yapmakla suçladığı Çeçenleri Sibiryaya ve Orta Asya'nın muhtelif yerlerine sürmüş ve sonuçta Çeçenistan siyasal haritadan silinmiştir.

1957'de Kruşçev'in *destalinizasyon* politikası neticesinde Çeçen halkı yurduna dönmüştür. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Çeçenistan, İnguşetya'dan bağımsız ve ayrı bir cumhuriyet olduğunu ilan etmiştir. 1994'te Rusya'nın bölgeye müdahalesi, günümüze kadar gelen Çeçen direnişine yol açmıştır. Siyaset bilimciler, savaş öncesinde Çeçenistan'ın büyük ölçüde seküler bir toplum olduğunu, savaşın yarattığı siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar neticesinde radikalleştiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰² Bağımsızlık savaşının kutsal cihada dönüşümü savaşın niteliğini ve yöntemini de değiştirmiş; gerilla savaşı Çeçen direnişinin belirleyici özelliği olmuştur. Putin, İkinci Çeçen Savaşı'nda Rusya'ya karşı mücadele eden direnişçileri terörist olarak tanımlamaya özen göstermiş; Çeçenlerle el-Kaide arasında bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Böylece dış politikada Rusların Çeçenistan'ı işgalini meşrulaştırmaya, Çeçenlere yönelik olumlu imajı silmeye çalışmıştır.

Bununla birlikte Rusya ile ABD'nin terörizme karşı tavırlarında, özellikle ülkelerinde meydana gelen saldırılar sonrası benzer bir politika geliştirdikleri görülmektedir. *Biz* ve *öteki* gibi kesin ayrımlar dışında, söz konusu ülkeler, demokrasiyi savunmak adına insan haklarını, düşünce ve dinsel özgürlüklerini kısıtlayarak terörizme cevap vermeye çalışmışlardır.

¹⁰⁰ Joseph L. Black, *Vladimir Putin and the New World Order: Looking East, Looking West?*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2004, s.146.

¹⁰¹ Margot Light, "Russia and the War on Terrorism", *Understanding Global Terror* (Christopher Ankersen-Michael O'Leary., Cambridge: Polity Press, 2007, s.102.

¹⁰² Margot Light, *a.g.m.*, s.100.

ABD'de ve Avrupa'da Müslümanlara yönelik siyasal ve toplumsal tepkiler giderek artarken, Putin'in bundan oligarşik bir devlet oluşturma ve tek adam olma yönünde faydalandığı görülmektedir. Putin, 1990'larda demokratikleşme olarak ortaya çıkan sürecin Rusya devletini zayıflatmasından hoşnut olmamıştır. Putin'e göre Yeltsin'in izlediği adem-i merkeziyetçilik siyaseti, federasyonun parçalanmasına neden olmuş; Çeçenistan'da olduğu gibi bölgesel ayrılıkçılığa yol açmıştır. Ona göre Rusya'nın egemen olduğu bölgelerde kontrolü arttırmak, ayrılıkçılık ve terörizme karşı ulusal güvenliği sağlamak için tek çözüm, ülkenin bütünlüğünü koruyacak tedbirler almaktır. Bu nedenle merkezileşmeyi, ülkenin çıkarları için gerekli görmüştür.

Nitekim 1 Eylül 2004'te patlak veren Beslan krizi, Putin'e iç siyasette izleyeceği merkezileşme için bir fırsat vermiştir. İlk aşamada, Çeçen savaşına ilişkin “dezenformasyon”u önlemek amacıyla medya üzerinde devletin denetimi arttırılmıştır. Genelde güvenlik birimlerindeki insanlardan bir “dikey güç” (*vertical vlasti*) oluşturularak federal hükümetin otoritesi etkin kılınmaya çalışılmıştır. Bu dikey gücün bir yönünü de, yedi federal bölgenin yaratılması ve her birine başkanlık yönetimine karşı doğrudan sorumlu bir genel valinin atanması oluşturmuştur. Yasama ve yürütme güçlerini birbirinden ayırmak için bölgesel yöneticiler federal konseyden, Rusya parlamentosu üst meclisi üyeliğinden çıkarılmış; yerlerine hükümet tarafından atanmış temsilciler getirilmiştir.¹⁰³ Bölgesel yöneticilerin seçimle işbaşına gelmesi yürürlükten kaldırılmış; yerine Putin'in atayacağı adaylara dayalı bir sistem getirilerek bölgesel meclislerin işlevleri sınırlandırılmıştır. Yaşanan gelişmeler siyaset bilimciler tarafından Sovyet federal sisteminin yeniden ihyası biçiminde yorumlanmıştır.

Putin döneminde merkezileşme ve güçlü devlet politikasının ana temalarından biri de “kanun diktatörlüğü”dür (*diktatura zakona*). Çeçenistan'daki direnişle de yakından ilişkili olan “kanun diktatörlüğü” kavramı, 2000 yılı başkanlık seçimi kampanyasında Putin'in sıklıkla kullandığı bir söylemdir. Savaş suçlularını ve illegal örgütleri bertaraf etmek amacıyla ortaya atılan kavram sayesinde güçlü Rusya ve Rus ulusu yaratılması arzulanmıştır.¹⁰⁴ Nitekim seçimden bir ay sonra yaptığı konuşmada bu politikayı şu sözlerle dile getirmiştir: “Bugün yapmamız gereken şey adli reform ve ulus-inşasıdır. Eski Rus geleneğinin âdilliğini, adaletini ve onun kanun diktatörlüğüne dayandığını unutmamalıyız. Bugün de yapmamız gereken kanun diktatörlüğünü tesis etmektir.”¹⁰⁵

Neo-Sovyet tonlamalar (*proletarya diktatörlüğü yerine kanun diktatörlüğü*) içermesine karşılık Putin'in kanunun diktatörlüğü iddiası, pratikte evrensel hukukun uygulamasını ifade etmektedir. 24 Ocak 2000'de bölgesel mahkeme başkanlarının katıldığı bir konferansta Putin, adli reform hususunda 1992 yılında kabul edilen radikal ilkelerinden beslenen anlayışa destek vermemiştir. 17 Mayıs'ta federal sistemin ıslahı projesini sunarken, kanun diktatörlüğünün hem Moskova hem de uzak bölgelerdeki vatandaşların haklarını gözeteceğini ileri

¹⁰³ Margot Light, **a.g.m.**, s.103.; Caroline McGregor, “Putin's Pursuit of the Power Vertical”, **The Moscow Times** (11. 03. 2004) www.themoscowtimes.com/stories/2004/03/11/003.html

¹⁰⁴ Anna Politkovskaja, **In Putins Russland**, Köln: DuMont, 2005, s.146-148.

¹⁰⁵ Vladimir Ovçinskiy, “Diktatura zakona: promejutoçnye itogi”, **Rossia v Globalnoi Politike**, 2 (Mart-Nisan 2008), http://www.globalaffairs.ru/number/n_10635

sürmüştür. Bunun federal yasaya bağlılığı sağlayacağını iddia etmiştir. Bir kısım siyasetçiler ve entelektüeller, söz konusu söylemi hukuka bağlı bir devletin doğuşuyla Rus ekonomisinin ve toplumun yeniden canlanması umutlarıyla özdeşleştirirken, aksini düşünenler Putin'in zihninde otokratik Rus geleneğinin ve KGB geçmişinin yattığına dikkat çekerek Rusya'da bir polis devletin yahut totalitarizm doğmasından endişe duymuşlardır.

Putin döneminde Kremlin'in uyguladığı yasal ilkeler, oligarklar ve yerel liderler arasında bölünmeye yol açmıştır. Yönetim hukuk ilkelerine dayanmamış; güçlü devlet oluşturmak amacıyla perde arkasındaki eylemler tercih edilmiştir. SSCB'nin çöküşünden sonra başlayan özelleştirme hareketi oligarklar adı verilen bir zengin sınıfını üretmiş ve bu türedi sınıf, kısa sürede siyaset üzerinde de etkili olmuştur. Oligarkların nüfuzunu kırmak isteyen Putin, görünürde bunların zenginliğinden, vergi ödememelerinden ve servetlerini yurtdışına aktarmalarından rahatsızlık duymuştur. Ancak asıl neden, oligarkların sahip oldukları medya sayesinde muhalif bir siyasal söylem geliştirmeleri ve uluslararası güç odaklarıyla olan ilişkileridir. Bunun en açık örneklerini Mihail Hodorkovski ve Boris Berezovsky'nin başına gelen uygulamalarda görmek mümkündür.

Putin, oligarklara siyasetle ilgilenmedikleri sürece birikimlerine devlet tarafından dokunulmayacağını vaat etmiştir. Rusya'nın medya patronu Vladimir Gusinsky'nin mallarına el konulmuştur. Rusya'nın en büyük petrol şirketi olan YUKOS'un patronu Hodorkovski, 2003 yılında yapılan bir toplantıda, yönetimi yolsuzlukla, bürokrasi batağına saplanmakla suçlamıştır. Bunun üzerine önce Hodorkovski'nin en yakın çalışma arkadaşı Platon Lebedyev, ardından Hodorkovski demir parmaklıkların ardına konmuştur. Boris Berezovsky, Kremlin'e sadakatsizliği nedeniyle sahip olduğu ORT TV'yi satmaya zorlanmıştır. Çeçenistan'a yardım amacıyla Şamil Basayev'e bir milyon dolar verdiğini itiraf eden Berezovsky, vatan haini ilân edilmiş ve Putin tarafından ülkeden çıkarılmıştır. Ekonominin % 60'ının devlet kontrolünde olduğu Rusya'da, iş adamları hükümetin baskısından çekinmişlerdir.

Putin asıl amacı, oligarkların elindeki mülkiyetin kamulaştırılması değil, ama oligarkların kendilerinin ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlamak olarak açıklamıştır. Yeltsin'in kendini ikinci kez iktidara getiren oligarklara ekonomi yanında siyasette de öncelik tanınması Putin tarafından engellenmiştir. 2003'te oligarklara karşı başlattığı "operasyon" öncesinde "Sermaye etkisini iktidara dayatanlar bir sınıf gibi davranmaktan vazgeçsinler" sözleriyle onları uyarmıştır. Küçük bir zümre olan oligarkları siyasetin dışında tutma çabası yanında dikkate değer bir husus, onların birçoğunun Yahudi kökenli olmalarıdır. Bu durum bir yandan anti-semitizmi, diğer yandan Rus ulusçuluğunu körüklemiştir.¹⁰⁶

Vladimir Putin'in Rus ulusçuluğu söylemi etnik tınılar içermesine rağmen onun bütünüyle etno-ulusçuluğu savunduğu iddia edilemez. O, daha ziyade etnik kimliklerin varlığını kabul eden bununla birlikte hangi etnik gruba mensup olursa olsun Rus vatandaşları arasında devlete sadakati teşvik eden çok etnili ve kapsayıcı bir ulusçuluğu savunmaktadır.

¹⁰⁶ Erel Tellal, "Zümrüdünka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, LXV/3 (2010), s. 200.

YENİ RUSYA'NIN SEMBOLİK ARANJÖRÜ: GELENEĞİN İCADI VE NEO-SOVİYETİZM ARASINDA

Modern ulus fikrini savunan kimi araştırmacılar, devletleri savaşların yarattığını, 19. yüzyıldan günümüze devletler tarafından çeşitli halkların ulus biçiminde şekillendirildiğini ileri sürmüşlerdir. Bilhassa I. Dünya Savaşı'ndan sonra eski imparatorlukların egemen olduğu coğrafyalarda filizlenen ulus-devletler, bunun kanıtı olarak gösterilmektedir. Osmanlı Devleti, Habsburg İmparatorluğu gibi modern öncesi yapılar, ulus-devletle birlikte tarihe karışırken Rus imparatorluğunun bu süreçte başarısız olmasının en önemli nedeni, 1917'de Bolşevik devrimiyle yıkılışıdır. Sovyet rejimi, uluslar politikasına rağmen kendi ulusunu inşa etme çabalarında başarısız olmuştur. Otokrasinin ve komünizmin sonuçsuz kaldığı muazzam bir coğrafyada demokratikleşme iddiasındaki Rusya'nın, yüzün üzerinde etnik kimliği, dört geleneksel din dışında muhtelif dinleri, farklı iklim ve yaşam koşullarına sahip halkları bir ulus-devlet biçiminde nasıl örgütleyeceği muamma oluşturmuştur.¹⁰⁷ Bu sorun, sembollerin ve simgelerin yaratılmasında güdüleyici bir etkidir. Ulusal kimliğin tanımlanabilir, savunulabilir bir mekânla ilişkilendirilmesi bir başka deyişle vatanın icadı, çağdaş ulus-devlet anlayışının vazgeçilmez koşuludur. Söz konusu mekânın ortak amaç ve kader duygusuyla işlenmesi ortak sembollerin ve simgelerin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Maddî unsurların önemi yadsınmamakla birlikte, bir ulusun varlığını mümkün kılan paylaşılan tarihsel miras ve sembollerdir. Denilebilir ki, bir ulus ancak bir takım semboller/simgeleri, tarihsel mirası paylaştığı zaman var olabilir. On dokuzuncu yüzyılda Ernest Renan'ın ileri sürdüğü gibi ulus, bir arada yaşama arzusu taşıyanların, geçmişe ilişkin zengin bir mirası paylaşanların vücuda getirdiği oluşumdur. Renan'ın ortak geçmiş referansında geçmiş hatırlama/hatırlatma kadar unutmama/unutturma da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰⁸ Buna göre toplum olarak yaşanan acıyı ve sevinci hatırlamak ya da unutmak uluslaşmada önemli bir etkidir. Çarlık Rusyasıyla Sovyetler Birliği, ideolojileri ve ülkeleri etrafında yeni semboller icat etmişlerdir. Ancak yine Rusya'da yaşanan bir tarihsel tecrübe, bu tür semboller icat etmeyen devletlerin/hükümetlerin geçici olduğunu kanıtlamıştır. 1917 Şubat Devrimiyle iktidarı ele geçiren demokratik hükümetin düşürülmesindeki en büyük etkenlerden biri devletin sembolik yönünü geliştirmeyi ihmal etmesidir.¹⁰⁹

Ulusun her gün tekrarlanan plebisit olduğunda iddia eden Renan, onu meydana getiren insanların bir arada yaşamak istemeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Putin'in *Millennium Bildirgesi*'nde de benzer ifadelerle rastlanmaktadır. Yukarıda kısaca özetlenen makalesinde görüleceği üzere o, herkesin vatandaş olarak eşit olacağı bir siyasal ulus yaratmaya çalışmıştır. Ancak asıl sorun, birbirinden farklı dinsel, kültürel, dilsel toplulukların tek bir politik cemaate dönüşmesine imkân tanıyacak kültürel ulusun nasıl oluşturulacağıdır. Bir başka deyişle hangi kültürel unsurlardan siyasal bir ulus yaratılabilir sorusu ulusal ülkü arayışının özünü teşkil etmiştir. Yeltsin ve hükümeti, yeni simgeler ve semboller icat ederek

¹⁰⁷ Richard Sakwa, *a.g.e.*, s.162.

¹⁰⁸ Ernest Renan, "What is a Nation", *Nationalism in Europe, 1815 to the present* (ed. Stuart Woolf), London: Routledge, 1996, s.57-58.

¹⁰⁹ Richard Sakwa, *a.g.e.*, s.164.

tekil bir kimlik inşâ etmeye çalışmıştır.¹¹⁰ Toplum mühendisliğinin vazgeçilmez parçası ve ulus inşâsı için gerekli olan sembollerin, tarihlerin, efsanelerin bir başka deyişle “geleneğin icadı” 19. yüzyıldan günümüze ulus-devletlerin yaratılmasını güdüleyen etkenlerden biri olmuştur.

Bu dönemde yaratılan ilk mitlerden biri, 1991 Ağustos darbesinde rol alan demokratik güçlerin ve değişimi destekleyenlerin zafer günüdür. Yeltsin yönetimi, Rusya Federasyonu’ndaki bütün halkların sivil birliğini yaratacağını düşündüğü bu günün müphem kalmasına ve siyasal görüşlerine rağmen bütün halkı birleştirecek bir sembol olmasına özen göstermiştir. Bu durum, resmî bayram olarak kalmasına rağmen 7 Kasım’ın yani Ekim devrimi (Jülyen takvime göre 25 Ekim 1917 /Miladî 7 Kasım 1917) yıldönümünün neden kutlanmadığını açıklamaktadır. Onun yerine Rus hükümeti kendilerine yadigâr kalan takvimi gözden geçirerek geçmişi kutsayan ve Rus vatandaşlarını birleştireceğine inanılan bazı bayramları ve özel günleri yeni Rusya’nın sembolü olarak benimsemişlerdir. Bunlardan ilki 9 Mayıs 1945’te Nazi Alman güçlerine karşı kazanılmış zaferi temsil eden Zafer Günü’dür. Bir başka bayram da 1992’den sonra icat edilmiş Rusya Bağımsızlık günüdür. 12 Haziran 1991’de ilân edilen Devlet Egemenliği Deklarasyonu da ulusal bayram günü olarak kabul görmüştür. 1997’de söz konusu bayramın adı değiştirilerek “Rusya günü” adıyla kutlanır olmuştur.¹¹¹

Yeni Rusya için ulusal ülkü arayışının bir başka cephesini ulusal marş ve sembollerin belirlenmesi oluşturmaktadır. 1990’lı yıllarda Rusya’da sembol ve simgelerin ne olacağı konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Rusya Federasyonu Komünist Partisi (*Kommunističeskaya Partiya Rossiyskoy Federatsii*) yanlıları, Sovyet komünizminin Rusya’nın ulusal azametini yansıttığını ileri sürmüşlerdir. Liberaller ise Sovyet tecrübesinin insan yaşamındaki zararlarına ve nihayet ekonomik açıdan geri kalmışlığına dikkat çekerek onu tel’in etmişlerdir. 1998’de yeni bayrak ve ulusal marşın kabulü için gerekli üçte ikilik oy çokluğu sağlanamamış; yeni Rus kimliğini neyin oluşturacağı konusunda parlamentoda fikir ayrılıkları baş göstermiştir.¹¹² Sovyet dönemine ait sorunlarla uğraşmadan yeni bir ulusal kimlik inşâsının imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Sovyet öncesi ve sonrası Rus kültürleri arasında herhangi bir devamlılıktan bahsetmek mümkün müdür? Eski Rus kültürü devrimle yıkılmış mıdır? Eski Rus kültürünün değerleri yirmi birinci yüzyılda yeni ulusal ülkü için nasıl ihyâ edilecektir? Bütün bunlar yeni rejimin cevap aradığı konulardır. Yeltsin ile başlayan Sovyet ideolojisi yerine yeni bir ulusal ülkü ikâme etme gayretleri, bu tür sorularla yüzleşmek zorunda kalmış; bayrak, ulusal marş ve arma gibi simgeler hakkındaki tartışmalarda da benzer sorunlar belirleyici olmuştur.

Yeltsin döneminde başlayan ve bir süre sonra rafa kaldırılan ulusal ülkü projesi, Putin döneminde daha etkin bir biçimde ele alınmıştır. Putin’in ulus inşâsında başvurduğu yöntemlerin özünü devlete popüler bir meşruiyet kazandırmak, halkı siyasal ve kültürel ulusa

¹¹⁰ Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s.6.

¹¹¹ Viktoriia Demydova, **a.g.t.**, s.6.

¹¹² Peter Baker-Susan Glasser, **Kremlin Rising: Vladimir Putin's Russia and the End of Revolution**, New York: Scribner, 2005, s.64.

dönüştürmek oluşturmaktadır.¹¹³ Onun projesinde Rusya'yı geçmişteki uyuşmazlıkları aşmış normal bir ülke yapmak vardır. Geçmişle yüzleşme ve tarihsel miras konusunda ilk adımlar atılmış, bu amaçla toplumun bütün kesimlerini uzlaştırmaya özen gösterilmiş; sembol ve simgelerin belirlenmesinde en anlam yüklü olanları seçilmeye çalışılmıştır. Üstelik söz konusu sembollerin tarihsel mirasla ilişkisi, yeni Rusya'da bu sembollerin daha kabul edildiği ilk dönemde emperyal vizyonla ilişkilendirildiği ve imparatorluk miraslarının sahiplenildiği konusunda önemli bilgiler vermektedir. Aralık 2000'de Putin, yeni devletin ne olacağı konusundaki tartışmalara Duma sayesinde bir uzlaşma getirebilmiştir. Yeltsin döneminde de kullanılmış olmasına rağmen Çarlığın üç renkli bayrağı ve çift-başlı kartallı armasını Putin döneminde ulusal sembol olarak resmî nitelik kazanmıştır.

Rusya Federasyonu'nun bayrağı, üstten alta beyaz, mavi ve kırmızı yatay çizgilerden oluşmaktadır. Beyaz özgürlüğü, mavi Rusya'nın koruyucusu Meryem Ana'yı, kırmızı ise devlet otoritesini temsil etmektedir. Bayrağın ilk defa üç buçuk asır önce Çar Aleksei'nin hükümdarlığı döneminde Oryol gemisinde dalgalandığı rivayet edilmektedir. Söz konusu bayrak 1896 yılında Çar II. Nikola'nın taç giyme töreni arifesinde resmi bir hüviyet kazanmış; Şubat devriminden sonra geçici hükümet tarafından da kullanılan bayrak, Bolşevik iktidarıyla birlikte 1918'de yürürlükten kaldırmıştır. Onun yerine kırmızı zemin üzerine sarı renkte orak ve çekicinin yer aldığı bayrak, Sovyetler Birliği'nin sembolü olmuştur. Gorbaçov iktidarının sonlarına doğru demokratik hareketin bayrağı olan üç renkli bayrak 1991 Ağustos'unda darbe karşıtlarının zaferini simgelemiştir.¹¹⁴ SSCB'nin çöküşüyle birlikte Yeltsin, üç renkli bayrağı tozlu raflardan gün yüzüne çıkararak 22 Ağustos 1991'de Rus Parlamento binasında dalgalandırmıştır. Bayrak yalnızca Cuma günleri göndere çekilmiştir. Aynı zamanda Duma, ordunun sancağı olarak 1945 yılında Berlin'de Nazilere karşı başarı kazanan muzaffer Kızıl Ordu'nun kızıl sancağını kabul etmiştir.¹¹⁵

Bu arada çift başlı kartallı arma da ulusal sembol olmuştur. Çarlık döneminin armasını kırmızı hanedan şiltinin üzerinde sarı renkte kanatları açık ve ayakları üzerinde duran iki başlı kartaldır. Her iki kartal da iki küçük taç giymekte ve üzerinde bulunan bir büyük taç, küçükleri bantlarla birbirine bağlamaktadır. Sağdaki aslan elinde bir küre soldaki ise bir asa tutmaktadır. Aslanların göğüslerinin üzerinde yine kırmızı şilte üzerinde mavi pelerinli bir süvari, atının üzerinde görülmektedir. Atın ayakları altında süvarinin mızrağıyla öldürdüğü bir ejderha yatmaktadır. Söz konusu arma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra orak ve çekicinin yerine ulusal sembol olarak benimsenmiştir.¹¹⁶

Rusya Devlet Duması, Rusya'nın yeni ulusal marşı olarak Sovyetler Birliği marşının güftesini yeniden düzenleterek kabul etmiştir. 1917 Şubat Devrimi'nden Ekim Devrimine kadar Rusya'da Fransız devrim mirası olan *La Marseillaise* marşı kullanılmıştır. Bundan son-

¹¹³ Richard Sakwa, *a.g.e.*, s.164.

¹¹⁴ Richard Sakwa, *a.g.e.*, s.164.

¹¹⁵ "Duma approves anthem, state symbols", *The Russia Journal* (07.12.2000) <http://russia-journal.com/node/6562>.

¹¹⁶ *a.g.m.*

ra ise söz konusu marşın yerini *Enternasyonal Marşı* almış ve 1944 yılına kadar söylenmiştir. Anılan tarihten itibaren ise Sergey Mihalkov ve Garold E. Registan'ın güftesini yazdığı Aleksander Aleksandron'un bestelediği yeni bir marş Josef Stalin tarafından da kabul görmüş; 1 Ocak 1944 tarihinde Rus radyosunda yayınlanarak kamuoyuyla paylaşılmıştır. Ancak halefi Nikita Kruşçev'in Stalin karşıtı tutumu ve destalinizasyon politikalarından Sovyet marşı da nasibini almış ve 1950-1977 yılları arasında yeni bir metin kabul edilene kadar marş, sözsüz biçimde icra edilmiştir. Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra eski sözsüz melodi geleneği bir süre daha sürdürülmüş; Yeltsin, 1990-2000 yılları arasında devlet marşı olarak Mikhail Glinka'nın Yurtsever Şarkı (*Patriotiçeskaya Pesnya*) adlı enstrümantal derlemesini benimsemiştir. Aslında bir opera parçası olan bu komplike marşın en sorunlu tarafı, hiç kuşkusuz sözsüz olmasıdır. Halefi Vladimir Putin ise eski Sovyet melodisini yeni bir güfteye uyarlamının uygun olacağı inancıyla o sırada 87 yaşında olan Sergey Mihalkov'un yeniden bir güfte yazmasını istemiştir. Yeni marş, ilk defa 2000 Sidney Olimpiyatlarında uluslararası kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bunlar, çağdaş Rus ulusal kimliğinin süregelen krizinin basit sembolik göstergeleridir.¹¹⁷

Yeltsin'in Sovyet dönemine ait her şeyi kaldırmak hevesine karşılık Putin, Çarlık ve Sovyet mirasını inkâr etmemiştir. Yeltsin, Kızıl Meydan'daki Lenin mozolesini kaldırmak istemiş olsa Putin ona dokunmamayı tercih etmiştir. Ulusal sembol olarak Romanov hanedanının çift başlı kartalı kabul edilirken ordu, Sovyet döneminin kızıl bayrağını kullanmayı sürdürmüştür. Putin'e göre Çarlık Rusyası ve Sovyet deneyimi, hatalarıyla sevaplarıyla Rusların ulusal kimliğinin ve tarihinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Onlar ulusal gururun parçasıdır ve inkâr edilemezler. Bir televizyon programında, "Stalin'in esir kampları ve zorba yönetimi dışında Sovyet dönemine ait iyi bir şey yok mudur? Sovyet biliminin başarılarını, kozmonot Yuriy Gagarin'in görkemli uzay uçuşunu, besteci Dmitriy Şostakoviç gibi kültür kahramanlarının sanat ve müziklerini nereye koyacaksınız. Yine onlarla gurur duymak zamanıdır" sözleriyle tarihsel mirasına sahip çıktığını göstermiştir.¹¹⁸ Putin'in sembollerdeki tercihi dikkatlice incelenirse onun yirminci yüzyıl Rus tarihinin üç dönemini uzlaştırmaya çalıştığı anlaşılacaktır.

Putin'in, Rusya'da oluşturmaya çalıştığı otoriter merkezîyetçilik politikasının bu mirastan beslendiğini ileri sürmek mümkündür. Yeni Rus ulusçuluğunun birçok kavramı, Çarlık Rusyası'nın ve Sovyetlerin ortak özelliği olan otoriter devlet kaynağından beslenmiştir. Nitekim yukarıda sıralanan simgelerin yeniden icadını değerlendirenler, Putin'i *neo-Sovietizm* ve emperyal vizyona sahip olmakla suçlamışlardır. Gerçekte Putin, büyük Rusya ülküsü, emperyal vizyon ve Sovyet tecrübesinden uluslaşmayı sağlamak ve ulusal bir ülkü yaratmak amacıyla faydalanmıştır. Nitekim Rusya'nın eşsizliği iddiası gerek Çarlık gerek Sovyet Rusyasının ortak motifidir. Eski ulusal marşlarda yer alan bu ifadeyi yeni düzenle-

¹¹⁷ Philip T. Grier, "The Russian Idea and the West", **Russia and Western Civilization: Cultural and Historical Encounters** (Russell Bova), Armonk: M.E. Sharpe, 2003, s.23-24. (23-77)

¹¹⁸ Peter Baker-Susan Glasser, **a.g.e.**, s.65.

mede de görmek mümkündür: “Sen, dünyada eşsizsin, türün tek örneğisin (Odna ti na svete! Odna ti takaya).”¹¹⁹

Rusya'nın tarihinde ve kimliğinde belirleyici role sahip sembollerden biri de Ortodoksluktur. Tarih boyunca itibarlı bir konuma sahip olan kilise, 20. yüzyılda SSCB'nin dayandığı ideolojiden dolayı sahip olduğu nüfuzu kısmen kaybetmiştir. Sovyet anayasaları, bütün Sovyet vatandaşlarının inanç özgürlüğünü teminat altına aldığını iddia etmesine rağmen komünist rejim, inananlar ve dinsel gruplar arasında ayrımcılık ve baskıyla bu garantiyi sürekli ihlâl etmiştir. Mihail Gorbaçov'un 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olmasının ardından başlattığı *perestroika* ve *glasnost* politikaları, din karşıtı propagandaların sonunu getirdiği gibi inananlar ve dinsel kurumlar üzerindeki baskının da azalmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde inançlı kimselerin, Sovyet toplumunun ıslahında üretken vatandaşlar ve reformun saygın katılımcıları olarak anılması dikkat çekicidir. 1988'de Ortodoks piskoposlarla Komünist Parti arasında gerçekleşen bir toplantıda, din adamları Ortodoksluğun ülkede bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu vurgulamış; SSCB'de inançlı kimseler için yeni bir statü belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunun 1000. yılı olan 1988'de kiliseler açılmış, İncil serbest bırakılmıştır. Ardından Sovyetler Birliği Komünist partisi tarihinde bir ilk gerçekleşmiş ve 1989 yılında Vatikan'ı ziyaret eden Gorbaçov, Papa II. Jean Paul'un elini öpmüştür. Onun Roma'da Ortodoksluğun devletten ayrılması gerektiği yönündeki beyanı, dinsel kurumların ve ibadetlerin özgürlüğüne hukukî bir zemin hazırlamıştır.¹²⁰ 1990 Ekim'inde kabul edilen dinsel düzenleme yeni özgürlükler alanını genişletmiştir. Söz konusu düzenleme dinsel inanç ve ibadetlere ilişkin herhangi bir ayrımcılığı yasaklamış; Rus dinsel kurumlarıyla yabancı dinsel örgütlerin ibadet özgürlüğünü garanti etmiştir. Dinsel yaşamdaki özgürlük ülkenin her yerinde dinsel bir patlamaya neden olmuştur. 1990 yılında *Vicdan Özgürlüğü Kanunu* kabul edilmiş, din üzerindeki devlet denetimine son verilmiştir. Bu ilk düzenlemede Rus Ortodoks Kilisesi diğer dinsel kuruluşlara nazaran belirgin bir ayrıcalıklı statüye sahip değildir.¹²¹ Ancak çöküş döneminde din, ulusçulukla birlikte Bolşevik ideolojinin yerini almıştır. 1991 Aralık ayında SSCB çöktüğünde rejimin dinsel alandaki sıkı baskısı çoktan tarihe karışmıştır.

Dinsel yaşamdaki hızlı değişim, SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu'nda da devam etmiştir. Üstelik hem Rus hem de yabancı dinsel örgütler, yeni özgürlüklerin tesisinden yararlanmaya çalışmışlardır. 1990'ların başında Rusya'da ve yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerde ulusalçı hareketlerle ittifak içinde olan dinsel faaliyetler alabildiğine artmış ve kayıtlı dinsel kurumların sayısında çarpıcı bir artış yaşanmıştır. 1993 yılında yürürlüğe giren Rus anayasası, Rusya'nın laik bir ülke olduğunu kabul etmekle birlikte aynı anayasa, inanç ve

¹¹⁹ Anatoly M. Khazanov, “A State without a Nation? Russia after Empire”, **The nation-state in question** (ed. T. V. Paul-G. John Ikenberry-John A. Hall), Princeton: Princeton University Press, 2003, s.103.

¹²⁰ Nadim Macit, “Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin oluşumu, Din ve Diplomasi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, X/2 (2010), s. 100.

¹²¹ Anar Somuncuoğlu, “Rus Ortodoks Kilisesi'nin Eski Sovyet Alanındaki Misyonu”, **Karadeniz Araştırmaları**, I/2 (2004), s. 95.

ibadet özgürlüğünü garanti altına almış ve bu amaçla yeni dinsel düzenlemeler getirmiştir. Çok geçmeden ülkede farklı dinler, inançlar, sektler faaliyet göstermeye, yerli ve yabancı misyonerler nüfuzlu kimselere dönüşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, 1997'de daha kısıtlayıcı bir dinsel düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Ortodoksluğun gelişmesinde ve ulusal bir inanca dönüşmesinde söz konu gelişmeler ve düzenlemeler önemli bir role sahiptir. Ancak Ortodoksluğun Rusya'da sahip olduğu tarihsel miras bütün bu gelişmelerin üstünde, ulusal kimlik arayışında en belirgin etkidir.

Din ve ulusal kimlik ilişkisi, Ortoks kilisesinin tarihsel geçmişi göz önünde bulundurulmadan anlaşılabilir. 19. yüzyılda Rus siyasetinin önde gelen isimlerinden Sergey Uvarov'un formüleştirdiği üzere Rus ulusçuluğunun en temel ilkeleri Ortodoksluk, otokrasi ve ulustur. *Russkie*'nin belirleyici karakterlerinden biri Ortodoksluğa bağlılıktır. 988 yılında Kiev Rusyası'nın prensi Vladimir, Bizanslı misyonerlerin aracılığıyla pagan inancını terk ederek Hıristiyanlığı benimsemiş ve bu inancı resmî din hâline getirmiştir. Böylece Rus kimliği ve Ortodoks dinsel geleneği arasında ayrılmaz bir bağ kurulmuştur. 18. Yüzyıla kadar Rusya'da kiliseyle devletin sıkı bir işbirliğine dayanan, *senfoni* yahut *Sezaro-Papizm* olarak adlandırılan Hıristiyan Bizans modeli benimsenmiştir. Bu modele göre Kilise, devletten ayrı ve bağımsız özerk bir statüye sahip değildir. Kilise devlet yapısının bir parçasıdır. Din-devlet bütünleşmesinin bir inanç hâlini alması, onu ulusal kimliğin bir parçası hâline getirmiştir.¹²² Ancak I. Petro, 1721 yılında Patrikliğin devlet ve toplum üzerindeki etkisini kırmak amacıyla devletle kiliseyi eş konumda kabul eden *senfoni* modelinin yerine *sinodal* sistemini tesis etmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Rus Ortodoks Kilisesi'nin yönetimi devletin eline geçmiş ve Çar, baş hâkim olarak kabul görmüştür.¹²³ Bolşevikler iktidara geldiklerinde *sinodal* yapıyı devam ettirmiş; kilise bir devlet kurumu olarak işlevini sürdürmüştür. Ancak devrimin toplumsal alandaki en önemli atılımı, Ortodoksluğu Rus kimliğinin bir bileşeni olmaktan çıkarma teşebbüsüdür. Sovyet rejiminin, Ortodoks Rus kimliğinin yerini alacak ulusal olmayan ateist bir formül bulma arayışı *glasnost* döneminde Ortodoks inancının ivme kazanmasından da anlaşılacağı üzere başarısız olmuştur.

Sovyet sonrası Rusya'da kimlik arayışı ve uluslaşmanın en önemli sembollerinden biri Ortodoksluktur. Rus Ortodoks Kilisesi, Rus devletinin, geleneğinin ve kültürünün en güçlü simgesidir. Ortodoksluk sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi sık sık siyasette de Sovyet sonrası diriliş ve uyanışın güçlü bir argümanı olarak kullanılmıştır. 1917-1990 yılları arasında Bolşevik rejimin "getto"laştırdığı kilise, soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte yalnız dinsel hayatta değil devlet ve toplum gündeminde de etkili olmuş; uluslaşma ve devletleşme sürecinin aktörü hâline gelmiştir.¹²⁴ Sovyetler Birliği zamanında ülke nüfusunun yarısını oluşturan Rusların oranı, Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla % 80'leri bulmuştur. "Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Rus halkı arasında Ortodoks Hıristiyanlığının kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürmesi, Ortodoksluğa artan ilgi ve Rus tarihindeki Or-

¹²² Nadim Macit, **a.g.m.**, s. 101.

¹²³ Geniş bilgi için bk. Sevinç Aslanova, **Kutsal Sinod'dan Rus Ortodoks Kilisesi'ne**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2007.

¹²⁴ Nadim Macit, **a.g.m.**, s. 98-99.

ortodoksluğun konumu, siyasetçilerin Ortodoksluğu birleştirici unsur olarak görmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Rus ulusal kimliğinin kültürel temelinin Rus Ortodoks Hıristiyanlık kültürünün olması tasarlanmıştır.¹²⁵ Birçok siyasetçi, Moskova patrikliğini güçlü bir kurumsal müttefik olarak değerlendirmiştir. Sovyet sonrası çağda reform hareketleri ve aktivizmiyle Ortodoksluk kimlik inşâsında, sivil toplumun gelişmesinde ve Rusya'nın demokratikleşme projesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle yeni devlet ve ulus inşâsının da en fazla üzerinde durulan unsuru din olmuş; kilise bu süreçte nüfuz kazanmıştır.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte kilisenin tarihsel rollerinin birçoğunu sivil toplumlar üstlenmiştir. Ancak onun da sosyal içerikli sivil toplum örgütleri vardır ve bunların önemli bir kısmı siyasal alanda da etkilidir. 1993 anayasasında kilise ve devlet ayrılığı vurgulanmakla birlikte devlet ve ulus inşâsı söz konusu yasada bir gedik açmıştır. Moskova Patrikliği, siyasal rolünü arttırmakta; sosyal, eğitim, ekonomik ve savunma gibi çok geniş bir sahada devletle işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Bu hususta, kilisenin, dinsel ve dünyevî otoritelerin çifte hükümlerini ifade eden Bizans *senfonik* ülküsünü yeniden canlandırma arzusu taşıdığı görülmektedir.¹²⁶ Ulus inşâsı sürecinde bu gelişmeler iki yönlü etki yaratmıştır. Bir yandan kilise ulusal söylemleri kullanarak ve ulusalcı hareketlerde aktif rol alarak güçlenmiş öte yanda siyasetçiler, Ortodoksluk sayesinde geniş kitleler üzerinde etkili olmayı başarmışlardır. Resmî kurumlarda Ortodoks ibadetlerin serbestçe ifâsı, ikonların duvarları süslemesi, devlet törenlerinde Ortodoks geleneklerinin uygulanmasına özen gösterilmesi, kitle iletişim araçları ve bilhassa televizyonlarda ağırlıklı olarak Ortodoks inancını anlatan programların yayınlanması söz konusu inancın ulusal kimliğin bir parçası yapılmak istendiğinin en önemli kanıtlarıdır.¹²⁷ Nitekim 1999'da din ve ulusal kimlik üzerine yapılan bir anketi yanıtlayanların % 75'i kendini Ortodoks olarak tanımlarken bu oran da dâhil olmak üzere % 59'u Tanrı'ya inanan % 40 ise yalnızca inanan diye tanımlamışlardır. Kendini Ortodoks mümin olarak tanımlayanların oranı Tanrı inanan veya yalnızca inanan olarak tanımlayanlardan daha fazladır. Bu oran dinsel inanç ne olursa olsun kamuoyunda Ortodoksluğun etno-ulusal bilinçle iç içe geçtiğini göstermektedir.¹²⁸

Moskova Patrikliği, uluslaşma sürecinde senfoniye yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Ancak bu çaba demokratik gelişme ve laik devlet olduğunu iddia eden Rusya'nın ilkeleriyle çelişmektedir. Senfoni modeli, sivil toplum ve dinsel çoğulculukla uyumlu değildir. Putin döneminde dinsel çoğulculuk gerçeği vurgulanma birlikte Rus maneviyatçılığının öne çıkarılması, Ortodoksluğun devlet nezdinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Yeltsin ve Putin iktidarlarında patrikliğin etkisine, devlet törenlerinde yüksek dereceli papazların varlığı örnek teşkil etmektedir. Örneğin, Patrik Aleksey, 12 Temmuz 1991'de Yeltsin'in başkan seçilmesinin ardından gerçekleşen törene katılmıştır. Patriklik ve devlet arasındaki ilişkiler, Putin'in 2000 yılında başkan seçilmesinden sonra önemli ölçüde artmış-

¹²⁵ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 94.

¹²⁶ Zoe Knox, **Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia after Communism**, London: Routledge, 2005, s.105.

¹²⁷ Nadim Macit, **a.g.m.**, s. 101.

¹²⁸ Zoe Knox, **a.g.e.**, s.148.

tır. Aynı yıl Aleksey, federal sağlık bakanlığının açılış törenlerinde dua etmiştir. Bu örnekler, piskoposluk ve hükümetin arasında kuvvetli bağlar olduğunu kanıtlamaktadır.¹²⁹

Sovyet sonrası iktidarların bütünleştirici ve emperyalist dinsel programı gündelik hayatta kolayca gözden kaçırılmaktadır. Bu nedenle kimlik inşasında Ortodoksluğun yerini saptamak için Rusluğu tanımlayan iki farklı kavramı birlikte değerlendirmek gerekir: 1. Bir Rus, ancak Rus Ortodoksu olabilir ve 2. Ancak Ortodoks bir Rus, Rus olabilir. “Din, Devlet ve Toplum” adlı makalesinde Julia Sudo, Rus ulusalcı Ortodoks teolojisini değerlendirirken şu ifadeyi kullanır: “Ruslar Ortodoks olduğu için Ortodoksluk Rusluk demektir. Bu nedenle diğer dinsel gruplar, Rusya’nın üyesi olamazlar.” İlk önermede Ortodoksluk Rusluğun vazgeçilmez unsurudur. Etnik anlamda gerçek bir Rus olabilmek için Ortodoks olmak şarttır. Buna göre Rus kimliği ancak bu kimliğin ayrılmaz bir parçası olan Ortodoks Ruslarca korunabilir.¹³⁰ Ulus ve devlet inşasında Ortodoksluğun etkisini ve ayrıcalıklı konumunu anlamak için söz konusu argümanlar açıklayıcı bir özelliğe sahiptir.

Sovyet ideolojisinin etkisiz kılmaya çalıştığı dinin, yeni dönemde itibar kazandığının en belirgin ifadelerinden biri, Stalin’in 1937’de yıktırarak yerine havuz yaptırdığı, Ortodoks dünyasının en büyük kilisesi Kurtarıcı İsa’nın 1995’te yeniden inşasına başlanması hadisesidir.¹³¹ 1997’de yaşanan bir gelişme de, Ortodoksluğun siyasal ve toplumsal alanda güç kazanmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sürecinde yaşanan kanunî başıboşluk, siyasal istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve toplumsal değerlerin yozlaşmasıyla yükselen Batı hayranlığı, Rusya’da misyoner faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Rus kimliğini yıkacağından endişe edilen bu faaliyetler yöneticileri endişelendirmiştir. Yeltsin, Duma ve kamuoyundaki desteğini kaybettiği 1997 yılında Rusların yerinin Rus Ortodoks Kilisesi olduğunu ifade eden bir beyanatta bulunmuştur. Aynı yıl *İnanç ve Dini Kurumların Özgürlüğüne İlişkin Kanun*, geleneksel olmayan dinleri yıkıcı bir araç olarak kabul etmiştir. Geleneksel olmayan dinlere karşı ayrımcılık, dinsel kurumları örgütler ve gruplar diye iki kategoriye bölen sistemde ortaya çıkmaktadır. Örgütler dinsel özgürlük hakkında sahip olmakla birlikte, bu haktan yararlanabilmesi için en az on beş yıldır Rusya’da var olduğunu ve merkezi bir örgütle bağlantılı olduğunu kanıtlanması gerekmektedir. Bu testlerde başarısız olanlar grup statüsüne indirilmiş, özellikle kamusal alanda dinsel faaliyetleri kısıtlanmıştır. Duma ve Yeltsin söz konusu düzenleme lehinde oy vererek böylece Rus kimliğinin dinsel koruyucusu olarak Rus Ortodoks Kilisesinin statüsünü korumuştur.¹³² 2000 Mart’ında başkan olan Putin, dinsel örgütlerin Adalet Bakanlığına kaydı için gerekli olan süreyi bir yıl uzatmıştır. Bu, büyük ölçüde onun dinsel azınlıkların haklarıyla ilgilendiği şeklinde anlaşılmıştır.

¹²⁹ Zoe Knox, “The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership”, *Europe-Asia Studies*, LV/4 (2003), s. 589.

¹³⁰ aktaran, Beth Admiraal, A Religion for the Nation or a Nation for the Religion? Putin’s Third Way for Russia”, *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia* (ed. Marlène Laruelle), New York: Routledge, 2009, s. 206.

¹³¹ Erel Tellal, *a.g.m.*, s.229-230.

¹³² Beth Admiraal, *a.g.m.*, s. 207.

Yabancı dinlerin ve mezheplerin yasaklanması, Ortodoksluk ve bu arada diğer geleneksel dinlerin (İslâm, Budizm ve Musevîlik) kayıt altına alınması, devletin garantisini temin etmekle birlikte bu süreçten en karlı çıkan Ortodoksluk olmuştur. Misyonerliği durdurma amacı taşıyan kanunla, Rusya tarihinde, ülkenin ruhani değerlerinin ve kültürünün oluşmasında Ortodoksluğun oynadığı özel rol vurgulanmıştır. Geleneksel dinler ifadesi Ortodoksluk, İslam, Budizm ve Musevîliği içermesine karşılık son üçü azınlık dinleri olduğundan, Rus halkının geleneksel inancının Ortodoksluk olduğu, “Rus demek Ortodoks demektir” formülü söz konusu kanunla dolaylı olarak tasdik edilmiştir.¹³³

Kamusal ve siyasal alanda Ortodoksluğa tanınan rüchaniyet hakkı bunu kanıtlamaktadır. Kilise başta İçişleri ve Savunma Bakanlıkları olmak üzere çeşitli devlet kurumlarıyla anlaşmalar imzalamıştır. Özellikle ordu ve güvenlik birimlerinde Rus Ortodoks Kilisesi ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Savunma ve İçişleri Bakanlıklarının silahlı birliklerinde Ortodoks papazlar istihdam edilmiş; Çeçenistan’da çatışmalardan önce askerî birlikler din adamlarınca kutsanmıştır. Orta Asya sınırlarında nöbet tutan sınır muhafızları için de kiliseler kurulmuştur.¹³⁴

Siyasetçilerin büyük rağbet gösterdiği kilise de, gerek kurum ve gerekse din adamları aracılığıyla ulusal kimlik tartışmalarında aktif rol oynamıştır. Metropolitan Ioann (Vasyl M. Bodnarçuk, 1929-1995) aşırı düşünceleri ve kitleler üzerinde etkili yazılarında dinsel yaşamın sınırlarını aşan ve antidemokratik Ortodoksluğu savunan bir üslup kullanmıştır. *Den ve Sovremenni* gibi ulusçu gazetelerde pek çok makale yayınlamış, 1990’ların başında televizyonda *60 Sekund* adlı bir program yapmıştır. Makalelerinde *Pravoslavnaya Rus* (Ortodoks Rus) kavramını sürekli vurgulayan Ioann, Karayüzlerin düşüncelerini, komplo teorilerini dile getirmekten kaçınmamıştır. Onun sert eleştirilerinde dile getirdiği şeytanlar, Rusya’nın geleneksel düşmanlarıdır. Antisemitik ve Katoliklik karşıtı düşüncelere sahip olan Ioann, Ulusal Kurtuluş Cephesi ile de yakın ilişki kurmuştur.¹³⁵

Rus Ortodoks Kilisesi’nin kimlik politikası Rusya ile sınırlı kalmamıştır. Etno-ulusalcılık ve Doğu Slavları gibi düşüncelerden yana çıkan kilise, Rusya-Ukrayna ve Belarus birliğini savunanlarla da ilişki kurmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılışıyla hayal kırıklığına uğrayan Rus Ortodoks Kilisesi, bu üç ülkenin birbirinden kopuşunu sunî bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Doğu Slavları Birliğinin tesisi, Rus Ortodoks Kilisesi’nin desteğiyle mümkün olacaktır. Bu ülkelerin tekrar birleşmesinden yana olan Rus Ortodoks Kilisesi, “Kanımız bir, dinimiz bir”, “üç devlet, bir patrikhane” anlayışıyla hareket etmektedir. Rusya ve Beyaz Rusya arasındaki entegrasyon anlaşmalarının imzalandığı törenlerde Moskova Patriği Aleksey’nin de yer alması Patrikhanenin bu konudaki politikasını ve Rusya devletinin kilisenin rolüne verdiği önemi kanıtlamaktadır.¹³⁶ Kilise aynı zamanda yeni bağımsız devletlerdeki Rus diasporasının haklarının korunmasına yönelik aktif politika izlemekte ve bu amaçla

¹³³ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 97-98.

¹³⁴ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 95-96.

¹³⁵ Zoe Knox, **a.g.e.**, s.150-151.

¹³⁶ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 101.

onlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin ulusal kimliklerini yıpratacağından endişe etmektedir. Rus Ortodoks Kilisesi'nin eski Sovyet alanındaki politikasının aracı "kanonik toprak" söylemidir. Kilisenin nüfuz alanını ifade eden kanonik toprak, dinsel alanda hükümler haklara sahip olunan toprak demektir. Ortodoksluk ve Rus devlet ülküsünün iç içe geçmişli kanonik toprağı yalnızca bir dinsel söylem olmaktan çıkarmakta yayılcı ve hegemonyacı anlayışı da beslemektedir. Bu nedenle Sovyetler Birliğinin parçalanmasıyla Rusya dışında kalan Rusların başka dinlerin etkisi altına girmeleri kilise tarafından bütün Rus halkının parçalanması şeklinde algılanmaktadır.¹³⁷

Putin'in dinsel politikası, Yeltsin'in dinsel programından önemli bir sapma göstermektedir. Putin, devletin sembolik etkisi düzeyinde dini de yeniden inşa etmeye çalışmış ve bu konuda daha belirgin bir siyaset izlemiştir. Putin sık sık, Rusya'nın tarihsel, siyasal ve manevî gelişiminde Ortodoksluğun merkezî bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır. Nitekim milenyum arifesinde kaleme aldığı "Bin Yılın Dönüşümünde Rusya" adlı makalede beşeriyetin 2000 yılında iki büyük olaya tanıklık ettiğini bunların yeni bin yıl ve Hıristiyanlığın 2000. yılı olduğunu ifade etmiştir. Ocak 2001'de Kremlin'de düzenlenen bir törenle Ortodoks din adamlarına devlet madalyası vermiştir. Söz konusu törende yaptığı konuşmada Rusya'nın dönüşümünde dinin rolüne dikkat çekmiştir: "Hıristiyanlık tarihinde 2000. yıldönümünün eşliğinde durmaktayız. Ruhsal nihilizmin, ahlakî sefaletin öldüğüne ve bireyin inanma hakkı için acımasızca mücadele ettiği çağın ilk ve son olarak geride kaldığına inanıyorum. Yeni bin yıla umutla giriyoruz ve inanıyoruz ki milenyum vatanımız Rusyamızın tarihsel ve manevî dönüşümünün milâdı olacaktır."¹³⁸

Putin'in de tabii halefleri olduğu Stalin ve I. Petro gibi dinin kitleler üzerindeki etkisinin farkındadır. I. Petro, ülkesindeki geri kalmışlığın temel nedenlerinden biri olarak dini görmesine karşılık imparatorluk inşasında sık sık Rus Ortodoks Kilisesi'ni kullanmıştır. Stalin de, II. Dünya Savaşı sırasında kitlelerin desteğini kazanmak amacıyla dine müracaat etmiştir. Putin uluslaşmadan ziyade Rus devletini birleştirici bir araç olarak Ortodoksluğu kullanmak istemiş ve yakın çevrede Rus devletinin konumunu pekiştirmek için ondan faydalanmıştır. Bu temayül, çoğunlukla ihtiyatlı bir biçimde ifade edilmiş; Putin ve yönetiminin öne çıkan mesajlarından biri olmamıştır. Putin'e göre demokratik toplumlarda olduğu gibi kilise-devlet ayrılığı ve dinsel özgürlük esastır. Dinsel meselelerde Putin bir üçüncü yol önerir. Ona göre bireyler, dinsel inançlarını serbestçe ifade ve yerine getirebilme hakkına sahip olmalı, kilise de kendi alanının dışına çıkmamalıdır. Ancak bu özgürlüklerin bir bedeli vardır: devletin tespit ettiği ulusal normlardan sapan bireyler ve kilise üzerinde yaptırım gücü etkin bir biçimde devlete ait olacaktır.¹³⁹

Putin, kendini ortodoks bir mümin olarak tanımlar. Ortodoks dindarlık, Rus geleneği ve kültürüne hürmetin bir ifadesidir. Hem Yeltsin hem de Putin, Moskova patrikliğine açığtan verdikleri destekle bunu kanıtlamak istemişlerdir. Putin için ulusal bir inancı ifade eden

¹³⁷ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 103-104.

¹³⁸ Zoe Knox, **a.g.e.**, s. 129.

¹³⁹ Beth Admiraal, **a.g.m.**, s. 206-207.

Ortodoksluk, ülkenin manevî oluşumunda ve ahlakî yenilenmesinde merkezi önemi haizdir. Bu nedenle kendine güçlü bir kurumsal müttefik arayan Putin, kiliseye ayrıcalık tanımakta ve devlet-kilise ayrılığını zaman zaman ihlâl etmektedir. Putin'in Ortodoksluğa verdiği önem, 2000 Mayıs ayında başkanlık töreninin ardından Patrik tarafından Kremlin katedralinde kutsanmasıyla daha da belirginlik kazanmıştır. Patrik Aleksey'nin taç giymesinin 10. yıldönümünde Putin, inançsızlığın, ahlakî yozlaşmanın ve ateizmin hükümfermâ olduğu uzun yılların ardından adaletin, vatanperverliğin, hayır işlerinin, aile değerlerinin, müspet eserlerin ve toplumsal huzurun tesisindeki gücüyle kilisenin Rus topraklarındaki manevî bütünleşmede önemli bir işlev üstlendiğini ileri sürmüştür.¹⁴⁰

2003 yılında Putin, Rus Ortodoks Kilisesi ve Rusya Dışındaki Rus Ortodoks Kilisesi arasında 1920'den beri süregelen tartışmaya da müdahil olmuştur. 1920'li yıllarda Sovyet boyunduruğundan kaçan Ortodokslar, kendilerine yeni bir vatan aramak zorunda kalmışlardır. Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Tikhon, Ortodoks inancına mensup herkesin Moskova Patrikliğinin otoritesi altında toplanmaları gerektiğini duyurmuştur. Sonraki seksen yıl boyunca Rusya Dışındaki Rus Ortodoks Kilisesi, Moskova patrikliğinden ayrı kalmak için bahaneler üretmiştir. Buna göre, Sovyet otoritelerine teslim olduğu için Rus Ortodoks Kilisesi'ne duyulan güven yitirilmiş ve evrensellik iddiası anlamsızlaşmıştır.

1980'lerde Sovyet rejiminin gücünü yitirmesiyle birlikte iki taraf arasındaki ilişkiler artmış ancak birlik sağlanamamıştır. 2003'te Putin, uzlaşma sürecini başlatmak amacıyla Rusya Dışındaki Rus Ortodoks Kilisesi paşpiskoposuyla bir araya gelmiş ve kiliselerin birleşmesine büyük önem verdiğini ifade etmiştir. Rusya Dışındaki Rus Ortodoks Kilisesi'nin dâhil dünyanın pek çok yerinde cemaati vardır ve bu Rusya'ya sınırlarının ötesine uzanması için önemli bir imkân sunacaktır. Her iki kilise de çoğu konuda özerkliğini sürdürmekle birlikte Putin sayesinde 2007 yılında sembolik bir birleşme gerçekleşmiştir.¹⁴¹ Böylece Ukrayna ve Moldova'nın kendi ulusal kiliselerini inşâ etmek istedikleri süreçte Putin, Rusların mesihçi misyonunu üstlenerek Moskova'nın Ortodoksluğun Üçüncü Roma olması yönünde önemli bir adım atmıştır.

Yeltsin'den sonra iktidara gelen Putin'in hızlı yükselişinin ardında ulusal ülkü arayışı ve merkezileşme politikası yatmaktadır. Çarlık Rusyası ve Sovyet mirasının senkretik bir uyarlaması olan politikaları sayesinde büyük ölçüde başarılı olmuş ve *Putinizm*'i yaratabilmiştir. Nihayet 3 Ekim 2011'de İzvestia gazetesine yazdığı makalede 2012 yılında başkan seçilmesinin ardından siyasette Avrasyacılığın ağırlık kazanacağı beyanıyla Rusya'nın bundan sonra emperyal bir vizyona sahip olduğunun işaretini vermiştir.

VATANPERVERLİKTEN *IMPERIOUS PATRIOTİSME*: AVRASYACILIĞIN YÜKSELİŞİ

Rusya Federasyonu'nun, siyaset ve dış politikanın büyük ölçüde ideolojiyle tanımlandığı bir ülkenin varisi olduğu düşünülürse, onun da siyaset ve dış politikasını ideolo-

¹⁴⁰ Zoe Kno x, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁴¹ Beth Admiraal, *a.g.m.*, s. 212.

ji/ideolojilerin şekillendirdiğini ileri sürmek mümkündür. SSCB'nin çöküşü, Komünist Parti ve komünist ideolojinin meşruluğunu yitirmesiyle birlikte Ruslar, değerlerini ve dünya algılarını şekillendirebilecek potansiyelde yeni ideolojik kaynak arayışına girmişlerdir. 1990'ların başında baş döndürücü ekonomik gerileme, derin bir ulusal utanç duygusu yaratmıştır. Önce Gorbaçov sonra Yeltsin, Batının yardımını elde etmek amacıyla birçok girişimde bulunmuşlardır. Ulusal misyonun yitirilmesi yanında yaralı bir gurur ve kimlik, yeni Rusya'nın dış politikasında ulusal amacın yeniden tanımlanmasını da zarurî kılmıştır.

Başkan danışmanı Sergey Stankeviç, 1992'de kaleme aldığı bir yazıda bu gerçeği şu sözlerle dile getirmiştir: "Bizim dış politikamız gelişmiş bir devletin istikametinden ve önceliklerinden ileri gelmez. Aksine, dış politikamızın esas usûlü, Rusya'nın Rusya olmasına yardımcı olmasıdır."¹⁴² Bu itiraf Rusya açısından tarihsel kırılmanın ve dış politikanın yeni kimlik arayışına bir payanda görevi gördüğünün itirafıdır. Rusya'nın Doğuya mı yoksa Batıya mı ait olduğu sorusu, ulusal kimlik kadar dış politikada da belirleyici bir parametre olduğundan bu iki konu birbirinden bağımsız düşünülemez.

Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinde aydınlar arasında ortaya çıkan fakat zaman zaman devlet tarafından da benimsenen mesihçi Panslavizm fikri, aynı zamanda yayımlacı politikaları destekleyecek kitleleri seferber etmek için de kullanılmıştır. Bolşeviklere göre, Marksizm-Leninizm, Rusya'nın uluslararası misyonuna farklı bir anlayış kazandırmıştır. Bu yeni mesihçi anlayış, kapitalizm ve sömürgeciliğe karşı ezilen halkların kurtarıcısı olduğu iddiasıyla iki kutuplu dünyanın mimarlarından biri olmuştur. Aslında Bolşevikler de, Rusya'nın ulusal çıkarları konusunda hem kendi hem de çarlık döneminin algısını çığnememek kaygısıyla evrensel misyon kavramını oldukça esnek bir biçimde yorumlamışlardır. Sovyet ideolojisinin temel ilkeleri dış politikada da belirleyici olmasına karşılık Sovyetler Birliği'nin bilhassa *perestroika* ve *glasnost* adı verilen son dönemlerinde Mikhail Gorbaçov, "yeni düşünce" kavramını ortaya atarak bu ilkeleri ve evrensel misyon kavramını reddetmiştir. Aslında Gorbaçov'un evrensel liberalizmin farklı bir biçimi olan dış politika kavramı bağımlılık, iki taraflı güvenlik, küresel sorunlara karşı müşterek çözümler, sınıfsız değerlerin önceliği ve savaşların kaçınılmazlığını reddeden bir kapitalist anlayış etrafında yoğunlaşmıştır.¹⁴³

Sovyet dönemi kapanırken kendini tanımlama sürecinin ilk aşamasında en önemli bileşen, perestroika ve glasnost ile mütenasip yeni bir dış politika vizyonunun benimsenmesi olmuştur. Rusya, soğuk savaş sonrası süreçte ortaya çıkan yeni dünya düzeniyle yüzleşmek zorunda kalmış; buna mukabil dış dünyada hâlâ tehdit oluşturabilecek güçlü potansiyel bir devlet olarak algılanmıştır. Rus dış politikasında yeni bir yaklaşımın belirlenmesi, SSCB'nin son yıllarından beri devam etmektedir. Sovyet politikalarının ideolojik dogmalarından sıyrılmaya çalışan çağdaş Rusya, soğuk savaş sonrası dünya sistemi ve kendi kimliği hakkında bir dizi soruya cevap aramıştır. Bu nedenle Yeltsin tarafından benimsenen ve Sovyet sonrası Rusya'nın ilk Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev tarafından açıkça dile getirilen Batılılaşma,

¹⁴² Robert H. Donaldson-Joseph L. Noguee, *a.g.e.*, s.111.

¹⁴³ Robert H. Donaldson-Joseph L. Noguee, *a.g.e.*, s.110.

politika ve ekonominin liberalleştirilmesi düşüncelerini, Rusya Federasyonu'nda devlet politikası hâline gelen ilk sistemli hareket saymak mümkündür.

İç ve dış siyasette etkili olan alternatif bir diğer hareket de Rus ulusçuluğudur. Tarih boyunca Rus siyasetinde ve dış politikasında güçlü bir unsur olmasına rağmen, modern dönemde ulusçuluğun rolü büyük ölçüde sorunlu olmuştur. Ülkenin etnik ve dinsel çeşitliliği göz önünde bulundurulursa etnik Rus tanımları yeterince tatmin edici değildir. Rus ulusçuluğunun etnik temele dayanmayan sivil tanımı da henüz çözülememiştir. Çünkü her nasıl tanımlanırsa tanımlansın Rus ortodoks dinsel kimliği, Rus ulusçuluğunun tarihsel değişkenlerinde belirleyici temel kaynaklardır. Bu nedenle modern ve kuşatıcı olduğunu iddia eden Rus ulusçuluğu da kitleleri kucaklamakta etkili olamamıştır.

Rus tarihinde kuşatıcı bir tarihsel vizyona ve dünya gücü iddiasına sahip olduğunu iddia eden ve ulusçuluktan beslenen köklü başka düşünce ise Avrasyacılıktır. Kozirev'in ardından Dışişleri Bakanı olan Yevgeniy Primakov, Rus Slavcılığında esinlenen bu düşünceyi savunmuştur. Avrasyacılık, geniş jeopolitik alana yayılan Rusya'nın Doğu ve Batı arasında kültürel köprü oluşturduğunu ve özgün bir konuma sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ancak modern bir ideoloji olmakla birlikte aslında Avrasyacılık da bünyesinde pek çok sorunu barındırmaktadır. Rusya için modern bir ideoloji olan Avrasyacılığın geleneksel ve jeopolitik esasları, Rusya'nın küreselleşen dinamik bir ekonomiye katılımı hususunda tatminkâr cevaplar sunmamaktadır.

Evreler	1. Evre	2. Evre	3. Evre
	Yeni ideolojilerin doğuşu	Yeni ideolojilerin bölünmesi ve mücadelesi	Devlet tarafından benimsenmesi
Sorumlu güçler	Yeni tarihsel pratikler ve dünya ile ilişkiler Bireysel entelektüel çabalar	Siyasî girişimcilerin faaliyetleri Egemen siyasî ekonomik grupların desteği Destekleyici kurumsal düzenlemeler	Tarihsel pratiklerin tekrarlanması Önemli siyasî ekonomik elitlerin desteği

Tablo 2. Rusya'da Devlet İdeolojisinin Oluşum Süreçleri¹⁴⁴

Putin, ideolojilerin sonu ve soğuk savaş sonrası dönemde ileri sürdüğü post-ideolojik *gosudarstvennost* kavramı, güçlü Rus devleti ve harici düşmanlara karşı ihtiyatlı olmak gerektiği söylemleriyle iç ve dış politikada etkin olmaya çalışmaktadır. Zaman zaman güçlü devlet ve pragmatik Avrasyacı söylemleri birleştiren Putin, 2012 başkanlık seçimleri kam-

¹⁴⁴ Andrei P. Tsygankov, "The Return to Eurasia: Russia's Identity and Geoeconomic Choices in the Post-Soviet World", **Economic Nationalism in a Globalizing World** (ed. Eric Helleiner-Andreas Pickel), New York: Cornell University Press, 2005, s.51.

panyasında, yeni dönemle birlikte bu politikalara daha fazla ağırlık vereceğini belirtmiştir. Bütün bunların devlet ve ulus inşasında önemli birer etken olduğu görülmektedir.

Yeni Avrasyacılık olarak bilinen hareketin yükselişi, kamuoyunda ve karar verici mekanizmalarda batı yanlısı Euro-Atlantişçilerin politikalarına oluşan tepki sonucudur. Perestroika döneminde ve Yeltsin iktidarının ilk yıllarında izlenen Batılılaşma politikası, ulusalçı tepkilerin yükselişine, Avrasyacılığın entelektüeller ve siyasetçiler arasında rağbet görmesine neden olmuştur. Üstelik bu süreç, Rusya'nın dış politikasının dünya siyasetinde kendine yeni bir yer arayışına tekabül etmektedir. Komünizmin çöküşünden sonra Rusya, karışık ve sancılı bir kendini tanımlama süreci geçirmiştir.

RUS DIŞ POLİTİKASINDA YENİ ARAYIŞLAR

Perestroika ve glasnost döneminden itibaren Rusya'da izlenen politikanın esin kaynağını Batılı tarzda demokratikleşme, serbest pazar ve liberal değerler oluşturmuştur. SSCB'den Rusya Federasyonu'na geçiş sürecinde iç ve dış politikalarda Atlantişçiler adı verilen Batı yanlısı yönetim egemendir. Söz konusu grup, Rus kimliğinin gerçekte Batılı bir kimlik olduğunu iddia etmiş; kapitalist Batıyla siyasal ve ekonomik entegrasyonu savunmuştur. Batıyla entegrasyona içtenlikle inanan Gorbaçov'un desteğiyle 1998 yılında Sovyet Bilimler Akademisi bünyesinde Avrupa Enstitüsü kurulmuştur. Enstitü, hükümetin "Ortak Avrupa Evi", "Yeni Düşünce" ve "Genel Avrupa Süreci" biçiminde özetlediği Batı Avrupa ile entegrasyon konularına yoğunlaşmıştır.¹⁴⁵

Gorbaçov, Marksist-Leninist sınıf çatışması doktrinini reddederken, Sovyet ulusal önceliklerini yeniden tanımlamaya çalışmış ve dış politikada tam anlamıyla bir devrim yapmıştır. *Yeni siyasal düşünce* olarak adlandırılan bu devrim, çıkarıcı ve dik başlı komünizmden paylaşılan çıkarlar ve değerleri esas alan uluslararası bir toplum fikrine geçişi ifade etmektedir. Gorbaçov'a göre bu düşünce, daha basit bir aksiyomun farkındalığını anlatmaktadır. Yalnızca sağlam bir temele dayanan güvenlik örgütleri bütün halkların ve ülkelerin çıkarlarını, uluslararası meselelerde eşitliğini takdir edebilir. Her ulusun güvenliği, dünya toplumunun bütün üyelerinin güvenliğiyle birleştirilmelidir. Böylece hasımlar ortak olabilir ve evrensel güvenliği sağlamak için müşterek hareket etmeye başlarlar. Bu nedenle "Ortak Avrupa Evi" kavramı, hasım siyasal bloklara mensup olmalarına rağmen Batı Avrupa ülkeleriyle Sovyetler Birliği'nin ortak sorunları ve fırsatları paylaştığını ifade etmektedir.¹⁴⁶ Ortak Avrupa Evi adlı mimaride Avrupa Topluluğu, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği hepsi bir mekâna sahip olacak ve güvenlik, ekonomi, insan hakları gibi meselelerde işbirliği yapabilecektir. Gorbaçov'a göre düzinelerce ülke ve ulusun kaderlerinin iç içe geçtiği Avrupa aslında coğrafya ve tarihiyle ortak bir evdir. Elbette bu ulusların her birinin kendi sorunları da vardır ve her biri kendi yaşamını sürdürmek ve geleneklerini yaşamak istemektedir. Bu nedenle

¹⁴⁵ Robert F. Miller, **Soviet Foreign Policy Today: Gorbachev and the New Political Thinking**, London: Unwin Hyman, 1991, S. 86.

¹⁴⁶ Lionel Ponsard, **Russia, NATO and Cooperative Security: Bridging the gap**, London: Routledge, 2007, s.137-138.

ev metaforunun açılımında şöyle bir argüman kullanılmaktadır: “Evin ortak olduğu bir gerçektir fakat her ailenin kendine ait ayrı kapıları olan bir odası vardır.”¹⁴⁷

Gorbaçov, pan-Avrupa politikasının ihtiyaç duyduğu nesnel koşulları da ortak ev bağlamında değerlendirmektedir. Buna göre, yoğun nüfus artışının ve hızlı şehirleşmenin yaşandığı Avrupa, nükleer ve konvansiyonel silahlarla gergin bir hâl almıştır. Bugün için onu barut fıçısı olarak adlandırmak kifayetsiz kalmaktadır. Nükleer bir savaş cabası, hatta konvansiyonel bir savaş bile bugün Avrupa için talihsiz sonuçlar doğurabilir. Avrupa, dünyanın en sanayileşmiş bölgelerinden biridir. Ancak sanayisi ve ulaşımı, çevreye verdiği zararlarla ciddi bir sorun olmaya başlamıştır. Bu sorun, ulusal sınırların ötesine uzanmakta ve artık bütün Avrupa’yı tehdit etmektedir. Avrupa’nın liberal ve sosyalist her iki bölgesinde de yoğun entegrasyon süreçleri yaşanmaktadır. Bölgelerdeki ekonomik gelişme talepleri bilimsel ve teknolojik ilerleme yanında müşterek avantajlara dayalı işbirliği arayışını da teşvik etmektedir. Bununla bir tür Avrupa otarşisi kastetmediğini daha ziyade Avrupa halkları arasında ve dünyanın geri kalanıyla ilişkilerde Avrupa’nın faydasına olacak toplam potansiyelinin daha iyi kullanımını anlatmak istediğini vurgulayan Gorbaçov, Avrupa’daki iki alanın, doğu-batı boyutunda çözmesi gereken pek çok sorununun bulunduğunu, buna mukabil fazlasıyla keskin bir hal almış kuzey-güney sorununun açılmasında ortak çıkarları olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁸

Gorbaçov, içeride, Sovyet halkına Ortak Avrupa Evi fikrini pazarlarken aşırı bir dirençle karşılaşmamıştır. Tarihsel Avrupa kavramı, Avrupa Topluluğunun aksine Batılılaşmayı savunan Rus-Sovyet düşüncesinde her zaman müspet bir anlama sahip olmuştur. Üstelik Gorbaçov’un ileri sürdüğü düşüncenin, birçok bakımdan Çar I. Aleksandr’ın öncülük ettiği Kutsal İttifak’a benzediği de görülmektedir. Her iki oluşum da güvensizliğin ötekilerin niyetlerindeki müphemlikten kaynaklandığı varsayımını paylaşmaktadır. Üstelik her ikisi de bu belirsizliklerin kaynağı olarak gördükleri askeri güç ve pratikleri düzenlemek için ortak bir sistemin yaratılması gerektiğini savunurlar. Uzun vadeli ulusal çıkarlar ve idealist ahlaki ilkelerle bağdaşan bir başka anlamlı benzerlik de ölçülü diplomasi ve siyasal esnekliği içermektedir.¹⁴⁹ Sovyet propagandası Avrupa Topluluğunu, Avrupa ve halklarının gerçek çıkarlarıyla oynayan kapitalist blok ve riyakâr bir örgüt olarak göstermeyi tercih etmiştir. Buna karşılık Amerika hegemonyasının tecessüm etmiş biçimi olarak algılanan NATO’nun aksine Avrupa, bir zamanlar çarlık Rusyası’nın da ait olduğu bir varlık olarak sunulmuş ve Rusya’nın bir kez aslına rücu etmesi gerektiği savunulmuştur. Gorbaçov’a göre:

“Rusya’nın diğer Avrupalı ulus ve devletleriyle ticarî, kültürel ve siyasal ilişkileri tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. Biz Avrupalıyız. Eski Rusya, Hıristiyanlık sayesinde Avrupa’yla birleşti. Bugünlerde Hıristiyanlığın ataları-

¹⁴⁷ Mikhail S. Gorbachev, **Perestroika: New Thinking for Our Country and the World**, Cambridge: Harper & Row, 1987, s. 195.

¹⁴⁸ Mikhail S. Gorbachev, **a.g.e.**, s.195-196.

¹⁴⁹ Lionel Ponsard, **a.g.e.**, s.140.

mızın topraklarına gelişinin bininci yılının idraki içinde olduğumuza dikkat çekmek isterim. Rus tarihi, büyük Avrupa tarihin organik bir parçasıdır.”¹⁵⁰

Onun Atlantik kıyısından Urallara uzanan “Ortak Avrupa Evi” vizyonu, 1990’ların başında SSCB’nin çöküşü ve RF’nin doğuşuyla kısmen değişime uğramış, ancak inşâ sürecinde demokratik Batıyla entegrasyon öncelikli konulardan birini teşkil etmiştir. Federasyon’un ilk başkanı Yeltsin’in izlediği politikanın özünü yeni kurulan devletlerle tam bağımsızlık esasına dayalı ilişki tesisi ve Batı’yla yakınlaşmak oluşturmuştur. Yeltsin’e göre bir zamanlar SSCB’yi oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tartışılmamalıdır. Ulusalcı çevrelerde Yeltsin’in küçük bir Rusya arzuladığı fikri yaygınlık kazanmış ve şiddetle eleştirilmiştir. Gerçekte ise Miloşeviç’in *Büyük Sırbistan*’ına benzer bir Büyük Rusya yaratmak uğruna sonu gelmeyen savaşıardan kaçınmayı amaçlamış ve bu yüzden ulusalcılar ve komünistler tarafından ürkeklik ve Rusya’nın çıkarlarına ters düşmekle itham edilmiştir.¹⁵¹

<i>SSCB'nin çöküşü</i>		Sovyet Rusya-Avrasya'nın egemen coğrafi imgesi			
				Küçük Rusya (Kozyrev)	Geri çekilme (izolasyonculuk)
		Sovyet Rusya-Avrasya imgesinin rekabeti: Batıcılara karşı Avrasyacılar		Post-emperyal bölge (Primakov)	Yeniden entegrasyon (otarşik bölgeselcilik)
				Pragmatizm (Putin)	İki yönlü ve planlı büyüme (serbest bölgeselcilik)
<i>Dünya Koşulları</i>		İdeolojik rekabet		Devlet vizyonu	Jeostratejik politika

Tablo 3. Jeopolitiğin Rus ulusçuluğunun doğuşuna etkisi¹⁵²

1991-1992 yılında iç ve dış siyasette batıcı düşüncenin egemen olduğu bu dönemi *romantik dönem* olarak adlandırmak mümkündür.¹⁵³ Yeltsin’in batı yanlısı genç ekibi, impara-

¹⁵⁰ Mikhail S. Gorbachev, *a.g.e.*, s.152.

¹⁵¹ Nazim Cafersoy, “Rusya’da (Yeni) Avrasyacılık Akımı”, <http://www.turksam.org/tr/-a700.html>.

¹⁵² Andrei P. Tsygankov, *a.g.m.*, s. 50.

¹⁵³ Christian Wipperfürth, *Russlands Außenpolitik*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, s. 31-36.

torluğun bir daha ihyâ edilemeyeceği fikriyle Rusya'nın bölgesel, uluslararası siyasette etkin olabilmemesinin ancak demokratik, liberal bir düzene, serbest piyasa ekonomisine geçişle ve Avrupalı entegrasyon sayesinde mümkün olabileceğine inanmışlardır. 11 Ekim 1990 tarihinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı olan Andrey Kozirev, dış politikada Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Ona göre sorun bir coğrafi keşifler meselesi değildir. Asyalı kimlikten Avrasyalı yapıya dönüşümün önceliği Amerika ve bütün Avrupa ile tesis edilecek yakın ilişkilere bağlıdır. Rusya, Avrupa'nın gelişmiş demokrasi ve pazar ekonomileriyle söz konusu ilişkiyi tesis edemez ve onu bir model olarak benimsemezse yalnız Avrupa'da değil Asya'da da "hasta adam" konumuna düşecektir. Kozirev'e, göre Rusya'nın uluslararası bir güç olması, Batı ile stratejik ortaklığına dayanmaktadır. Yeni devlet inşasının temelini de bu düşünce oluşturmuştur. Yeltsin'in prenslerinden Yegor Gaydar ve Anatoliy Çubais de Batılı liberal demokratik değerlerin benimsenmesini savunmuşlardır. Kozirev, batı yanlılarının görüşünü şu ifadelerle özetlemektedir:

"Franz Kafka'nın *Metamorfoz* adlı bir hikâyesi vardır. Söz konusu hikâyede uykusundan uyanan bir adamın kendini nasıl korkunç bir böceğe dönüşmüş olarak bulduğunu anlatılır. Bundan dolayı bütün dünya ondan yüz çevirir ve adam da kendini inanılmaz biçimde farklılaştırır ve canavarlaşır. Bu hikâyenin tam aksini İncil'de, İsa'nın insanlığı kurtarmak için Golgotha'ya gittiği, dağa çıktığı ve Tanrı'ya dönüştüğü daha doğrusu Tanrılaştığı bahiste görmek mümkündür. 1991 Ağustos'unda gerçekleşen demokrasi zaferinden bir yıl sonra bugün, Rusya ve diğer bağımsız devletler topluluğu mensupları aynı dilemmayla karşılaşmışlardır. *Metamorfoz/değişim* onları ya bir tür canavar kılacak ya da dünya sürecinin gerçek bir katılımcısı olarak büyük bir varlığa dönüştürecektir."¹⁵⁴

Atlantişçiler, Rusya'nın geleneksel imparatorluk politikalarını terk ederek ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal gelişmesinde batının model alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Onlara göre en önemli politik amaç, Rusya'da liberal pazar ekonomisini kuracak olan reformların başarılı olmasını sağlamaktır. Rusya'nın demokratik, serbest pazarın geçerli olduğu uygar bir ulusa dönüşmesi, her şeyden önce Moskova'nın dış politikada Batı ve Batılı uluslararası kurumlarla kuracağı ilişkilere bağlıdır. Rusya'nın uluslararası uygar bir uluslar topluluğunun üyesi olması öncelikli amaçtır. Kozirev'e göre demokrasiler, diğer demokrasilere saldırmadığından dolayı demokratik Rusya'nın Batı'dan, Batı'nın Rusya'dan korkması için hiçbir neden kalmayacaktır. Eğer Rus dış politikasının amacı yeni ulusu başarılı kılacak koşulları yaratmaksa bu ancak gelişmiş demokratik devletler ve onların ekonomik örgütlerine üyelikle mümkündür.¹⁵⁵ Bu amaca ulaşmak için Rusya, Çarlık ve Sovyet geçmişinin izlerinden, mesihçi söylemlerinden kurtulmak ve onu uluslararası alanda etkin

¹⁵⁴ Zbigniew Brzezinski-Paige Sullivan, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, New York: M. E. Sharpe, 1997, s. 73.; Andrey Kozirev, "Strategy for Partnership", **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities** (ed. Andrei Melville-Tatiana Shackleina), Budapest: Central European University Press, 2005, 193-205.

¹⁵⁵ Robert H. Donaldson-Joseph L. Noguee, **a.g.e.**, s.111.

kılacak, Batılı uygar bir ulusa dönüştürecek yeni bir gelişme modeli izlemek zorundadır. Atlantisçiler, seleflerinin küresel ihtiraslarını ve süper güç iddialarını terk etmiş olmakla birlikte Rusya Federasyonu'nu SSCB'den miras kalan nükleer silahlara sahip, BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyesi, tarihsel sorumlulukları bulunan büyük bir güç olarak görmüşlerdir. ABD'nin tarihin sonu anlamına gelen tek kutuplu dünya ve son küresel güç iddialarını kabul etmemiş, onun yerine uluslararası sistemde Batılılaşmış ve liberalleşmiş Rusya'nın da yer alacağı oluşumu desteklemişlerdir. Avrupa ve Asya arasında bir köprü olmasından dolayı Rusya'nın batılı değerleri diğer ülkelere aktaracağına ve onların uygarlaşmasını sağlayacak önemli bir misyona sahip olduğuna inanmışlardır.

Atlantisçilerin zihniyet dünyasında Rusya Federasyonu için en büyük potansiyel tehdit "Doğu"dur. Orta vadede Rusya'ya yönelik tehdidin kaynağı istikrarsız bölgeler olan, radikal İslâm'a beşiklik eden Orta Asya ve Afganistan'dır. Bunun yanında yoğun nüfusu ve ekonomik gelişmesiyle Çin de uzun süreçte Rusya için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Batılı siyaset bilimcilerin "İslâm'ın kuşatılması" fikrini savunan Atlantisçiler, Avrupa ile kurmak istedikleri ittifaklarda radikal İslâm tehlikesine dikkat çekerek bu kartı oynamayı ulusal çıkarları için yararlı görmüşlerdir. Batıyla kurulacak ittifak hem radikal İslâm'ın hem de Çin nüfuzunun yayılmasını önleyecektir. Bu nedenle NATO'nun genişlemesine, istikrarı sağlayan mucizevî bir reçete olarak olumlu bakmışlardır.¹⁵⁶

Atlantisçilerin Batı'ya bağımlı dış politikası Rus siyasal çevrelerinde hiçbir zaman tam anlamıyla destek görmemiştir. Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşanan hadiselerde yeterince etkili olmamakla suçlanan Rus hükümeti, 1992 yılında ciddi biçimde eleştirilmiştir. Demokratikleşme yanlısı grup içinde de Vladimir Lukin, Sergey Stankeviç, Sergey Karaganov gibi önde gelen isimler, Kozırev'in Batı'ya fazla önem atfetmesinden duydukları rahatsızlıklarını dile getirmeye başlamışlardır. Dış politikadaki batıcı ve Atlantisçi temayüllere tepki, pragmatik ulusçuluk ve Avrasyacı düşüncelerinin doğuşunda etkili olmuştur. Örneğin başkan danışmanı Sergey Stankevich, bu gelişmeyi Rusya'nın aslında Batı'dan ayrı ve farklı olduğunu ve bu farklılığın yeni sınırlarla daha da belirginleştiğini sözleriyle dile getirmiştir. Ona göre Rusya'nın Doğu ve Batı uygarlıkları arasında köprü oluşturan özel bir misyonu vardır. Bu nedenle dış politikada pragmatik oportünizmden ziyade Rusya'nın çok uluslu kültürler, uygarlıklar ve devletler diyalogunu başlatacak ve sürdürecektir bir misyona ihtiyacı bulunmaktadır. Rusya uzlaştırıcı, birleştirici ve bağdaştırıcı bir ülkedir.¹⁵⁷

1992 yılının ortalarında batı yanlısı siyaset kamuoyunda itibarını kaybetmeye başlamıştır. Liberalleşme, özelleştirme ve serbest pazar politikaları halkın alım gücünü zayıflatmış; fiyatların yaklaşık 26 kat artmasına neden olmuştur. Yüz binin üzerinde devlet işletmesinin özelleştirilmesine rağmen istikrarlı büyüme sağlanamamıştır. Yeltsin, iktidarını korumak amacıyla meclisi lağvetmiş ve ardından 12 Aralık 1993'te yeni anayasanın kabulüyle kendine geniş yetkiler sunan başkanlık rejimini hayata geçirmiştir. Birinci Çeçen Savaşı'nda Yeltsin hükümetinin başarısız olması, devam edegelen siyasal ve ekonomik istikrarsızlık,

¹⁵⁶ Zeynep Dağı, *a.g.e.*, s.153-154.

¹⁵⁷ Robert H. Donaldson-Joseph L. Noguee, *a.g.e.*, s.112.

ulusal ve uluslararası alanda prestij kaybına yol açmıştır. Kamuoyunda oluşan tepkileri dindirmek amacıyla Rus dış politikasında bir revizyona gidilmiştir. 1992 sonlarında dış politikayla ilgili bir taslak yayınlanmış ve ulusal bir konsensüsle yeni dış politikanın çerçevesi belirlenmiştir. Bütün bu gelişmeler Rusların büyük çoğunluğu için batılılaşma ideolojisinin meşruluğunu tartışılır kılmıştır. Yeltsin, yeni dönemle birlikte izolasyon politikasını benimsemiş; SSCB'den ayrılan bağımsız devletler, Rus diasporası ve eski Sovyet blok dış politikada ağırlık kazanmıştır. Eski Sovyet coğrafyasında daha etkin rol oynamaya yönelik yeni programla, Rus diasporası kartını kullanarak yeni kurulan devletlere gerektiğinde askeri ve diplomatik müdahaleyi meşrû kılan daha etkin bir dış politika benimsenmiştir. Böylece Ruslar, eski Sovyet coğrafyasında daha aktif rol oynamaya başlamışlardır. Çok geçmeden Başkan Yeltsin, Kozirev'in istifasını isteyerek yerine dış politikada etkin olacağına inandığı Yevgeniy Primakov'u atamıştır.

	Küçük Rusya	Post-Emperyal Coğrafya	Pragmatik Devlet
Destekleyen Politikacılar	Kozyrev ve Yeltsin iktidarının ilk dönemi	Primakov	Putin
Destekleyen siyasi ekonomik elitler	Ekonomik çıkar ortaklığı (kapitalizm ve liberal reform yanlıları)	Güvenliğe dayalı çıkar ortaklığı (Askerî endüstri, ordu ve güvenlik hizmetleri)	Ekonomik ve seçkin güvenlik çıkarlarına dayalı karma ortaklık (oligarklar ve çekalar)
Jeopolitik Yönelim	Batıcılık	Avrasyacılık	Avrasyacılık
Dünya Bağlamı Algısı	Yeni fırsatlar (soğuk savaşın sonu)	Yeni tehditler (Eski Sovyet coğrafyasında çatışmalar, NATO'nun genişlemesi)	Tehditler ve fırsatlar (terörizm ve iç düzenleme)

Tablo 4. Rusya'da egemen jeopolitik ideolojiler¹⁵⁸

Kozirev'in istifasının ardından Dışişleri Bakanı olan Yevgeniy Primakov, çok kutuplu politika tezini ortaya atmıştır. Ona göre Rusya, ancak bu tezle Avrasyalı global bir güç olarak hakkını alabilecek ve stratejik çıkarlarını koruyabilecektir. Batıcıların aksine Rusların özgünlüğünü vurgulayarak Batının yozlaştırıcı değerlerini reddetmiştir. Yeltsin ve prenslerinin liberalizm, demokratikleşme, serbest pazar görüşlerine karşı çıkan ulusalcı çevreler, 19. yüzyıldaki Slavophile ve Batılılaşma yanlılarının argümanlarından beslenmişlerdir. Ulusalcıların Slavophilizmden esinlenen ve yarı felsefi bir biçimde Batıyı reddeden düşüncelerinin kamuoyunda karşılık bulduğu bir dönemde Primakov, söz konusu politikasıyla ilgi görmüştür. Çok kutuplu politika her şeyden önce rekabetçiliği esas almış ve böylece Rusya'nın tarihsel misyonu düşüncesi yeniden siyasetin gündemine oturmuştur. Ortadoğu uzmanı Yevgeniy Primakov'un dışişleri bakanı olmasıyla birlikte batıcıların uygulamalarından rahatsız muhalif bürokratlar ve aydınlar arasında yankı bulan Avrasyacılık, dış politikada belirleyici olma-

¹⁵⁸ Andrei P. Tsygankov, **a.g.m.**, s. 53.

ya başlamıştır. Bu nedenle Avrasyacı yaklaşımın ilk defa, Yevgeniy Primakov'un önce Dışişleri ve ardından da Başbakan olduğu Ocak 1996-Mayıs 1999 yıllarında iç ve dış politikada karşılık bulduğunu ileri sürmek mümkündür.

Primakov döneminde dış politikaya egemen olan ve *Primakov Doktrini* olarak da bilinen siyasal ilke, özünde tek kutuplu uluslararası düzene karşı Rusya'nın önleyici rolü üzerine kurulmuştur. Bunun yanında aşırı batılılaşma yanlılarını eleştiren ve Rusya'nın dünyada ahlâkî otoritenin merkezi olduğunu iddia eden bir söylem de geliştirilmiştir. Söz konusu doktrinin temel ilkelerini üç maddede tasnif etmek mümkündür: 1. Rusya'nın dünya ekonomisiyle bütünleşmesi; 2. Çok kutuplu bir dünyanın tesisi ve. 3. Başta ABD olmak üzere NATO'nun Irak'a yönelik ekonomik ambargo ve Kosova askeri müdahalesinde olduğu gibi yayılcı politikalarının etkisizleştirilmesi. Rusya-Çin stratejik işbirliğine İran'ın da ortak alınarak ABD'ye karşı bir kutup oluşturmayı amaçlayan Primakov, onun uluslararası gücüne karşı yeni bir denge güç kurmak ve böylece Körfez'de ve Tayvan boğazında ABD'ye meydan okumak istemiştir. Öte yandan "Orta Asya ve Kafkasya'nın Rusya'nın etki alanında kalmasını isteyen Primakov, BDT ülkelerinin Rusya'ya entegre olmasını, Beyaz Rusya ile ittifakı desteklemiş ve Rusya'nın eski Sovyet mekânında güç kullanmasını savunmuştur."¹⁵⁹ Yine bu dönemde dış politikada dile getirilen projelerden biri de doğu Slavları birliği olmuştur. Söz konusu birlikle amaçlanan ırksal, tarihsel, kültürel, dinsel ve dilsel açıdan aynı olduklarına inandıkları Rusya, Ukrayna ve Belorus'u içeren bir Slav devleti yaratmaktır. Bu fikir, Belorus ve Ukrayna'yla siyasal, ekonomik ve sosyal bağlar oluşturmak için sürekli başvurulmuş bir argüman olmuştur.¹⁶⁰

Önce Dışişleri Bakanı ardından başbakan olan Primakov, Amerika'nın dünya egemenliği politikası karşısında bir denge tesis etmek amacıyla Rusya'nın Doğu Asya ve Ortadoğuyla ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Boris Yeltsin'in iktidarı döneminde Rusya'nın başarısızlıkları, izolasyoncu bir siyaset izlemesine yol açmış ve Primakov'un ülkeyi yeniden büyük bir güç haline getirmeye çalışan politikası sekteye uğramıştır. Ancak Primakov doktrininin bazı izdüşümlerini, Putin Rusyası'nda ve onun Avrasyacı söylemlerinde de görmek mümkündür. Rusya'nın 2000 yılından itibaren dış politikada takip ettiği ilkeler Avrasyacılığın "denge" kavramıyla şekillenmiştir.

Avrasyacılığın Yükselişi

Rusya'nın Sovyet sonrası siyasal ve entelektüel sahnesinde öne çıkan, yeni devlet ve ulus inşasından ayrı düşünülemeyecek kavramlar arasında Avrasyacılık önemli bir yere sahiptir. Yeni Avrasyacılık, SSCB'nin çöküşünün yarattığı travmanın bütün ağırlığıyla hissedildiği ve Yeltsin iktidarının ilk dönemlerinde izlenen Batıcı politikaların ulusalcılarca eleştirildiği kaotik bir ortamda ivme kazanmıştır. O, komünizm sonrası ideolojik emperyalizmin en iyi temsilcisidir. Rusya'nın geleceğinin yalnızca imparatorlukla mümkün olabileceğini ileri sürer. Yuriy Boroday bu hususu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Ben, açıkça ve yürekli-

¹⁵⁹ Nazim Cafersoy, **a.g.m.**

¹⁶⁰ MarinaBykova, **a.g.m.**, s. 45.

likle bir emperyalist olduğumu itiraf edebilirim. Rus Devleti'nin Golgotha'dan sonra yeniden dirileceğine inanıyorum.”¹⁶¹

Sovyet sonrası dönemin Yeni Avrasyacılığı, özünde 1920'lerin klasik Avrasyacılığının pek çok görüşünü paylaşmakla birlikte bazı yönleriyle ondan farklıdır. Yeni Avrasyacılığın amacı, klasik Avrasyacılığın dünya görüşünün temel kavramlarını günün koşullarına uyarlamaktır. Klasik Avrasyacılığın kurucuları ve bu fikri sistematize edenler, Petr Nikolaeviç Savitskiy ve Nikolay Sergeeviç Trubetskoy gibi Avrupa'da mülteci konumundaki Rus düşünürler olmuştur. Sovyetler Birliği çöktüğü ve soğuk savaş sona erdiğinde Avrasyacılık fikri, Lev Nikolaeviç Gumilev, Gennadiy Zyuganov ve Aleksander Geleviç Dugin gibi öncüler aracılığıyla yeniden gündeme getirilmiştir. Avrasya terminolojisine göre Rusya ve çevresi, Türk-Slav halklarının kaynaşmasından doğan özgün bir kültüre, Avrupa ve Asya arasında, çifte yahut medyan bir konuma sahiptir. Avrasyacılık böylece merkez ve çevreyi birleştirir. Rusya'nın Avrupa'nın çevresinde olduğu fikrini reddeder ve ülkesinin konumu mesihçi bir “üçüncü yol”la izah etmeye çalışır. Klasik Avrasyacıların aksine bazı Yeni Avrasyacılar, Atlantik-Avrasya çatışmasının kökeninin, antik dünyadaki karşılaşmalar neticesinde ortaya çıktığına inanırlar. Yeni Avrasyacı söylemde Atlantik ve Avrasya ayrımı, bir fikr-i sabit olarak bütün iç ve dış politikada nüfuzlu konuma sahip argümanların başında gelmektedir. Söz konusu ayrım, siyasal tarih, edebiyat, sanat ve felsefe tarihlerine kadar sirayet etmiş; kimliğin en tanımlayıcı unsuruna dönüşmüştür. Örneğin Thales Atlantikçi olarak tanımlanırken Heraklitos'un Avrasyalı olarak kabul görmüştür.¹⁶²

Bolşevik Devrimi'nin ardından Rus dışında yaşayan entelektüeller arasında gelişen Klasik Avrasyacılık, romantik bir imparatorluk felsefesi olmasına karşılık SSCB'nin çöküş sürecinde siyasal ve entelektüeller arasındaki kimlik tartışmalarında Rusların kim ve ne olduğuna ilişkin muhafazakâr görüşün ileri sürdüğü argümanların beslendiği kaynak olmuştur. Bu nedenle o, Rusya'da ortaya çıkan çeşitli muhafazakâr ideolojiler içinde en ayrıntılı olanıdır. Söz konusu düşünce Avrupa ve kapitalist-liberal dünyayla Rusya/Avrasya karşıtlığına dayanır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan klasik Avrasyacılık, Batı tarzında reform yanlısı *zapadnik*lerle çarlık yanlısı Slavofiller arasında bir denge tesis etme-

¹⁶¹ Marina Bykova, *a.g.m.*, s.44-45.

¹⁶² Vadim Rossman, *Russian intellectual antisemitism in the post-Communist era*, Lincoln, Neb. [u.a.]: University of Nebraska Press, 2002, s.26. Yeni Avrasyacılığın fikri temelleriyle ilgili bir dizi çalışma vardır. Başta klasik Avrasyacılar ve Dugin'in Avrasyacı Rus jeopolitiği pek çok çalışmada tekrarlanmıştır. Bu amaçla tekrardan kaçınmak amacıyla Avrasyacılık, yalnızca dış politika, devlet ve ulus inşası bağlamında ele alınmıştır. Avrasyacılığın fikri temelleri için bilhassa bk. Vügar İmanov, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.; Marlène Laruelle, *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire* (trans. Mischa Gaborwitsch), Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2008.; Dmitry Shlapentokh (ed.), *Russia between East and West: Scholarly Debates on Eurasianism*, Leiden: Brill, 2007.; Meşdi İsmayilov, *Avrasyacılık, Mukayeseli Bir Okuma: Türkiye ve Rusya Örneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2001. İsmayilov'un, Türkçülük fikriyle Avrasyacılığı mukayeseli çalışması Türkiye bağlamında önemli olmakla birlikte İmanov'un eseri bu konuda yapılmış en yetkin çalışma olma özelliğini korumaktadır.

ye çalışmıştır. Avrasyacılar, Rusya'nın Batılı liberalizm ve demokrasiyi taklidine karşı çıkmışlardır. Onlara göre bir "üçüncü yol" olarak Rusya'nın eşsiz rolü Avrasya'nın zengin çeşitliğine dayanmalıdır. Ortodoksluk, Rus kültürü ve gelenekleriyle Doğu ve Batı'nın en iyi yönleri birleştirilmelidir.

Yeni-Sovyet sonrası Avrasyacılığı da, Batılı Russofobi stereotiplerine karşılık Rus *zapadnofobisinden* beslenmiştir. Aleksander S. Panarin (1940-2003), *Revanş İstorii* (Tarihin İntikamı) adlı eserinde çağdaş Rus Avrasyacılığının bu yönünü bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Panarin, Rusya'nın jeo-stratejik kültürünün temel özelliklerini "batı karşıtlığı, messianizm, Prometeizm ve anti-rasyonalizm" olarak sıralamaktadır. Yeni Avrasyacılığın Batı karşıtlığı, postmodern solun küreselleşme eleştirilerinde olduğu gibi neredeyse bütünüyle anti-Amerikan bir nefretten beslenmektedir. Tahripkâr küreselleşmenin mimarı Amerika, dünyayı karşı konulmaz gelişme mecrasına sürükleyerek ulusal kültürlerin, Batı dışı uygarlıkların yok olmasına ve nihayet insanlığın ölümüne yol açmaktadır. Avrasyacılar, Avrupa'daki gelişmenin ileri bir durumda olmadığına, gelişmenin yalnızca özel bir biçimini temsil ettiğine inanır. Rusya Batı'yı aklından çıkarmalı ve Avrupalı emperyalist kimliği reddetmelidir. Avrasyacı doktrin, birçok entelektüel ve politikacı için Sovyetlerin neden çöktüğüne ilişkin formüller sunmasından dolayı cazip gelmiş; Rusya'nın yeniden biçimlendirilmesini ve Rusya'nın geri dönüşünü sağlayacak mucizevî bir reçete olarak görülmüştür.

Yeni Avrasyacı düşüncenin en önemli mimarlarından Aleksandr Dugin, SSCB'nin yıkılışıyla ortaya çıkan jeopolitik boşluğun Rusları, Rusya Federasyonu'na mecbur kıldığı iddia etmektedir. Bu nedenle yeni oluşumu tam anlamıyla bir Rus Devleti olarak görmeyen Dugin onu, geniş ve dinamik küresel jeopolitik süreçte meydana gelmiş "ara bir teşekkül" olarak değerlendirir. Onun "devlet tarihi yoktur, sınırları tesadüfi, kültürel eğilimleri bulanık, siyasal sistemi sallantılı ve müphem, etnik haritası çeşitli, ekonomik yapısı bölük pörçük ve kısmen çürümüştür." Federasyon'un ileride bir Rus Devleti olabilmesi, iç ve dış politikada izleyeceği stratejiye bağlıdır. Post-emperyal mirasa vurgu yapan Dugin, Rusların bir imparatorluk halkı olduğunu, ulus devlete dönüştüğü takdirde peş peşe felaketler yaşanacağını ileri sürer.¹⁶³ Bölgesel güç olma fikrini şiddetle eleştirmiş ve Rusya'nın küresel güç olabilecek kudrete sahip olduğuna inanmıştır. Primakov, gerçekte Dugin'in ileri sürdüğü görüşleri uluslararası siyasete taşıyan ilk kişi olmuş ve uygulamalarıyla Avrasyacı düşüncenin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim o dönemi anlatan Dugin, "Bugün Avrasyacılık sessizce geliyor. Primakov'un politikası, Avrasyacı politikadır. İçeride sol ekonomik politikalara dayanan; dışarıda Doğuya yönelen, Arap devletlerine, geleneksel dostu Sırlara yardım eden, eski Sovyetler Birliği'nin entegrasyonunu güçlendiren Avrasyacılık bir diğer ifadeyle kalpgâh politikası Rusya'nın gelecekteki dış politikasını şekillendirecektir" sözleriyle yaşanan gelişmelere dikkat çekmiştir.¹⁶⁴

¹⁶³ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım** (çev. Vügar İmanov), İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s.21-36.

¹⁶⁴ Charles Clover, "Dreams of the Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics", **Foreign Affairs**, LXXVIII/2 (1999), s.13.; Anita Sengupta, **Heartlands of Eurasia: The Geopolitics of Political Space**, Lanham, Md: Lexington Books, 2009, s.32.

Avrasyacı düşünce dış politikada Yevgeniy Primakov'un takipçisi olan Putin'in 1999'da iktidara gelmesiyle yeni bir ivme kazanmış ve siyasetin temel prensiplerden biri hâline gelmiştir. Aslında iktidara geldiği ilk yıllarda Putin, ekonomiyi geliştirmeye, istikrar ve güveni tesis etmeye, ittifaklar kurmaya odaklanmış; iç ve yabancı politikada pragmatizmi benimsemiştir. Richard Sakwa, Putin'in başlangıçta Avrasyacılık fikrine ilgi duymadığını ve onun *Petersburglu* biri olarak batılılaşma yanlısı olduğunu ileri sürmüştür. O, Rusya'nın doğu ve batı arasında bir denge ve batıdan ayrı bir uygarlık olduğu fikrini reddetmiştir.¹⁶⁵ 11 Eylül'den sonra ABD ile işbirliği sürecine giren Putin yönetimi, uluslararası alanda etkin olmak için ittifaklar arayışını sürdürmüştür. Bu nedenle Avrasyacı retoriği kullanmamaya özen göstermiştir. Renkli devrimler ve 2004 yılında Beslan'da bir okula yönelik terörist saldırısının ardından bu siyaseti terk etmiş; Rusya'nın, her tarafta ülkeyi zayıflatmaya çalışan düşmanlara karşı karşıya olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle Rusya-ABD ilişkilerinde “zorunlu balayının” sona ermesi sonucunda “rekabetçilik, jeopolitik öncelikler ve emperyal hedefler” gibi söylemlerle Avrasyacı düşünceye ağırlık vermeye başlamıştır. Rus lider, Irak savaşında ABD'yi dizginlemek amacıyla ona karşı oluşturulacak çok kutuplu denge girişimine öncülük etmiştir. Putin, Sovyet sonrası yeni devletlerde ortaya çıkan renkli devrimleri bir tehdit olarak gördüğü gibi ABD yönetimini de iktidarını tehdit eden bir güç olarak algılamıştır. Bu nedenle Rusya'da egemen ve etkin devlet anlayışı siyasetin öncelikleri arasında yer almıştır.¹⁶⁶

Bu gelişmeye paralel olarak, Putin yönetimin Avrasyacılığın temel söylemlerinden olan çok kutuplu dünya, ABD hegemonyasının reddi gibi unsurlara sıkça yer verdiği görülmektedir. 2004 yılından sonra Avrasyacılığa giderek daha fazla vurgu yapan Putin, Tataristan'ın başkenti Kazan'ın 1000. kuruluş yıl dönümü kutlamalarında Rus İmparatorluğunun eşsiz bir Avrasya imparatorluğu ve batıyla bitmeyen bir savaşın merkezi olduğunu iddia eden Yeni Avrasyacılığın kurucularından Lev Gumilyev'i övmüş; merkezî Rus devletinin müspet yönlerinden bahsetmiştir. Yeni Avrasyacıların Slav ve Türk uygarlıklarının mükemmel bir biçimde harmanlanmasıyla vücuda geldiğine inandıkları Rusya kavramını kullanan Putin, iki zengin kültürün Rus ve Tatarların tarih boyunca ilişkide oldukları Volga bölgesine ayrı bir önem kattığını ve Rusya'nın doğu ve batı uygarlıkları arasında bir köprü vazifesi gördüğünü ileri sürmüştür. İmparatorluk bilinci yanında Rus devlet sistemine ait pek çok özelliğin Volga bölgesindeki hanlıklarla ilişkiler sonucu oluştuğunu, “merkezî Rus devleti”nin malî, askerî, idarî ve vergi sistemleriyle ilgili pek çok şeyi Altın Orda İmparatorluğundan aldığını iddia etmiştir. Çok uluslu bir ülke olarak gelişen Rusya, tarihsel mirasına, büyük bozkır kültürüne sahip çıkmak zorundadır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Richard Sakwa, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁶⁶ Celeste A. Wallander, “Russia: The Domestic Sources of a Less-than-Grand Strategy”, **Domestic Political Change and Grand Strategy** (ed. Tellis, Ashley J, Michael Wills, and Nick Bisley), Seattle, WA: National Bureau of Asian Research, 2007, s.159.

¹⁶⁷ Vladimir Putin, “Speech at the Ceremonial Gathering to Commemorate Kazan's 1000 th Anniversary”, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/08/26/1145_type82912type1272-86_9299-9.shtml

Putin'in Avrasyacılık düşüncesinde tarihsel bir miras olarak sahiplendiği "büyük Rusya" kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Rus ve bozkır mirasını birleştirdiğini iddia ettiği büyük Rusya kavramının doğuşu, gerçekte Rusya'nın Korkunç İvan ile birlikte bozkır medeniyeti üzerinde yayılcı ve sömürgeci bir politika izlediği döneme rastlamaktadır. Avrasyacılığın Rus İmparatorluğu ve Sovyet geçmişi uzlaştıran büyük Rusya ülküsü, 21. yüzyılda son derece hayali bir imaj olarak Rusya'nın gerçek gücüyle tenakuz teşkil etmektedir. İvan'dan Putin'e kadar ülke üzerine büyük Rusya hırkası giymeye çalışılmıştır. Aslında bu konudan bahseden liderler ve entelektüeller ülkenin gerilemesine ilişkin narsist bir endişeye sürüklenmişlerdir. Ruslar yalnızca felaket anlarında imkânlarının olup olmadığına bakmaksızın yapmacık bir tavırla büyük güç konumuna değinmiş ve bunun doğal hakları olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁶⁸ Aslında bu söylem otokrasiye kapı aralayan ve onu meşrulaştırmaya çalışan siyasal bir manevradır. Nitekim İvan'dan Stalin'e kadar büyük devlet, güvensizlik ve otokrasi kavramları birbiri ardına kullanılmıştır.

Putin'in 2012'de başkan seçilmesine kesin gözüyle bakıldığı dönemde kamuoyunun da desteğini almak amacıyla Avrasyacılığı daha fazla dillendirdiği görülmektedir. 4 Ekim 2011 tarihinde *Izvestiya* gazetesinde yayınlanan "Yeni Avrasya Entegrasyon Projesi: Gelecek Bugünden Başlar" adlı makalesi, onun Mart 2012'de gerçekleşen başkanlık seçimlerinde izleyeceği politika hakkında önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu makalede Putin, yeni dönemde Avrasya Birliği ve Avrasyacılığa etkin biçimde yer vereceğini açıklamıştır.¹⁶⁹ Ona göre Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında kurulan ve 1 Ocak 2012'de hayata geçen Ortak Ekonomi Alanı, önemli bir entegrasyon projesidir. Bu proje, üç ülke ve Sovyet sonrası daha geniş bir coğrafya için tarihî kilometre taşıdır. 20 yıl önce, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Bağımsız Devletler Birliği'nin kurulmasıyla başlayan entegrasyon projesi sıkıntılı bir süreçti. Putin bu amaçla seçilen modelin, hem Sovyet sonrası coğrafyadaki halkları birleştiren sayısız uygarlık ve kültürel bağların hem de üretim ve ekonomik yaşam için hayati önemi haiz diğer alanlarda tesis edilen bağların korunmasını sağlayacağına inanmaktadır. Entegrasyon sürecinin ilk adımlarını Beyaz Rusya Milletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomi Topluluğu ve Gümrük Birliği teşkil etmiş, nihayet Ortak Ekonomi Alanı'nın tesisi bu uğurda en önemli gelişme olmuştur.¹⁷⁰

Söz konusu entegrasyon süreçleri, Bağımsız Devletler Topluluğunu ekonomik büyüme için yeni kaynaklar aramaya zorlarken onun küresel mali kriz esnasında taze bir güç olarak ortaya çıkmasına da yararıdır. Putin, topluluğun temel ilkelerini hem BDT içinde hem de diğer bölgesel birliklerle ilişkilerinde modernleştirmek zorunda olduklarını iddia etmektedir. Bu nedenle herşeyden ziyade ticaret ve üretim ilişkilerini geliştirmeye odaklanmakta ve entegrasyonu makul, güçlendirilebilir ve uzun süreli bir projeye olarak ele almaktadır. Ortak Ekonomi Alanı ile 165 milyon tüketiciye hitap edecek büyük bir pazar yaratılacağına inanan

¹⁶⁸ Robert Legvold, **Russian Foreign Policy in the Twenty-First Century and the Shadow of the Past**, New York: Columbia University Press, 2007, s.114.

¹⁶⁹ Vladimir Putin, "Noviy integratsionniy proekt dla Evrazii: buduşçee kotoroe rojdayetsya segodnya", *Izvestiya*, 3 October 2011.

¹⁷⁰ Vladimir Putin, **a.g.m.**

Putin, Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki Schengen Sözleşmesi tecrübesinden de faydalanmak istemektedir. Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomi Alanı'nın inşasıyla müstakbel Avrupa Ekonomi Birliği'nin temelleri atılmıştır. Söz konusu alanın daha da genişlemesi ve entegrasyonun daha ileri aşamalarında bir Avrasya Birliği'nin doğması beklenmektedir. Putin, bu projenin beklentilerinin nasıl anlaşılacağı ve ne şekil alacağı sorularına şu şekilde cevap vermektedir:

“Öncelikle bu teşebbüslerin hiçbiri Sovyetler Birliği'ni yeniden diriltme anlamına gelmemelidir. Tarihe karışmış bir şeyi yeniden canlandırmak yahut onu taklit etmek saflıktır. Fakat bu kez yeni değerlere, yeni siyasal ve ekonomik temele dayanan bir entegrasyon arzusundayız. Modern dünyadaki merkezlerden biri olacak ve Avrupa ile dinamik Asya-Pasifik bölgesi arasında etkin köprü olarak işlev göreceğ güçlü bir ulus üstü birlik kurmayı planlamaktayız.”¹⁷¹

Ancak Putin'in Avrasya Birliği'nin öncülü olarak gördüğü Ortak Ekonomi Alanı'nın aşılması şimdilik imkânsız görülen bazı engelleri vardır. Belarus ekonomisi, Rusya ve Kazakistan ekonomilerinden belirgin şekilde farklıdır. Ülke, kamu sektörünün egemen olduğu bir ekonomik yapıyla sosyalizmi yaşamaktadır. Moskova ve Astana'ya kıyasla, Minsk'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) girişi çok uzun sürecektir. Putin, 2009 yılında DTÖ'ye Belarus ve Kazakistan ile birlikte gireceklerini, aksi takdirde üyeliği kabul etmeyeceklerini açıklamıştır. Ancak Yeni Avrasya Entegrasyon Projesi adlı makalenin kaleme alınmasından yaklaşık bir ay sonra Rusya törenle DTÖ'ye dâhil olmuştur (16 Aralık 2011). Entegrasyonu teşvik amacıyla önce Rusya ve Belarus arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, pazar ekonomisinin ıslahıyla siyasal sistemde de değişikliklere gidilmesi öngörülmektedir. Böylece Belarus Rusya'ya giderek daha fazla borçlanacak ve ancak özelleştirme sayesinde bu borçları ödeyebilecektir. Minsk'in satılabilir varlıkların fiyatını şişirmeye çalışması pazarlıkların sert olmasının nedenlerindenidir. Rus sermayesinin ülkede etkisinin artması, Batı yanlısı sağ muhalefetin güçlü direnişlerine neden olmaktadır. Hükümet, siyasal statükoyu korumak için çoğunlukla bu ulusalcı düşüncelerden yararlanmaya çalışmaktadır.¹⁷²

Rusya'nın ekonomik çıkarları açısından bakıldığında Belarus'la ilişkiler, oldukça sorunludur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından bu yana Rusya, dünya fiyatlarının çok altında bedellerle Minsk'in enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Aynı zamanda Belarus da, Rusya'dan aldığı petrol ve gaz ürünlerini uluslararası pazarda büyük bir kârla satmaktadır. Belarus'un Avrupa Birliği ülkelerine ihracatının üçte ikisi, 10.4 milyar dolar değerinde petrol ve gaz ürünleridir. Örtülü sübvansiyonlara rağmen ekonomik sistemin verimsizliği, ülkeyi borç bataklığına sürüklemiştir. 2012 verilerine göre yalnız dış borcu 19 milyar dolardır. Bu borcun yaklaşık 3 milyar doları, Avrasya Ekonomi Topluluğu Anti Kriz Fonu'nadır. 20 Mart 2012 tarihinde Belarus hükümeti, Avrasya Ekonomi Topluluğu'na müracaatla bu borcun üçüncü 440 milyon dolarlık diliminin hibe edilmesini istemiştir.¹⁷³ Gerçekte Rusya, zorlayıcı

¹⁷¹ Vladimir Putin, **a.g.m.**

¹⁷² Andrei Kazantsev, “Challenges of Eurasian Integration”, http://russiancouncil.ru/en/?-id_4=322.

¹⁷³ Andrei Kazantsev, **a.g.m.**

tedbirler alınması gerektiğine inandığı Belarus'un Avrasya Birliği'ne dâhil olmasına ekonomiden ziyade jeopolitik, askerî ve kültürel açılardan bakmaktadır ve böylece ulusalcıların doğu Slav Birliği fikrine dolaylı da olsa destek çıkmaktadır.

Belorus'a kıyasla zengin kaynaklara sahip Kazakistan, güçlü bir ekonomik aktördür. Rusya'yla entegrasyonu için, herhangi bir ekstra maliyet gerekmemektedir. Avrasya Ekonomik Birliği fikri, gerçekte ilk defa Nursultan Nazarbayev tarafından öne sürülmüştür. Ancak orada da bu süreç bazı sorunlara yol açmıştır. Özellikle, Rusya'yla entegrasyon süreci, alım gücünde Rusya'daki seviyeye ulaşan keskin bir yükselişe ve sosyal gerilimlere neden olmuştur. Bu gelişmeler Rusya'yla entegrasyona karşı olan ulusalcı muhalefetin güçlenmesini sağlamıştır. Rusya ve Kazakistan ekonomileri kolayca bütünleşirebilir ancak Belarus'un bu yapıda devam edecek üyeliği, her zaman Rusya'nın yardımına muhtaç olacaktır. Belarus'un bu hâliyle Avrasya Birliği'nin Yunanistan'ı olması kaçınılmaz gibi görülmektedir. Bütün bunlara rağmen Avrasya Birliği yolunda önemli adımlar atılmıştır. Yeni dönemde bu sahanın daha da genişletileceği Putin'in başkanlık seçimi sırasında dile getirdiği söylemlerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

SONUÇ

Rusya'nın değişen dünyadaki yeri ve ulusal kimlik inşâsındaki çabaları ile ilgili gelişmeler, Putin'in 4 Mart 2012'de başkan seçilmesiyle birlikte yeni bir sürece girmiştir. Nitekim başkan seçilmesine günler kala, Moskova'da karşıt gösterilerin hız kazandığı bir dönemde Putin, yeni dönemdeki yol haritasını 27 Şubat 2012'de *Moskovskiye Novosti* gazetesinde yayınlanan "Rusya ve Değişen Dünya" adlı makalesinde açıklamıştır. Putin karşıtı muhalefetin Arap ülkelerinde olduğu gibi bir bahar havası yaratmasını uman Batılı gözlemcilerin ve siyaset bilimcilerin aksine 2030 vizyonunu ortaya koyan Putin, kararlı adımlarla ilerlemeyi sürdürmektedir. Söz konusu makalede dış tehditler ve değişen dünya Rus ekonomisine, kültürüne, bütçesine ve yatırımlarına müdahale ettiğinden sürecin kendilerini planlı kararlar almaya zorladığını; ekonomisi, enformasyon genişliği, kültürel gelişmişliği ne olursa olsun Rusya'nın ileri dünyanın bir parçası olduğunu ve bu nedenle kendilerini dünyadan yalıtamayacaklarını ileri sürmektedir. Başkasının dikte ettiği kararlardan ziyade, kendi çıkarlarını ve amaçlarını geliştirme azminde olduklarını yazan Putin'e göre, Rusya ayakları üzerinde durmayı başardığında yalnızca itibarlı bir ülke olmakla kalmayacak aynı zamanda nüfuzu da hesaba katılacaktır. Rusya'nın önceliği bağımsız bir dış politikayı benimsemek ve bunu devam ettirmektir. O, küresel güvenliğin yalnızca Rusya ile sağlanacak işbirliği sayesinde mümkün olabileceğine inanmaktadır. Rusya'yı ve jeopolitik konumunu önemsemeyen veya onun savunmasını tehlikeye atanlarla uzlaşamayacaklarını, Rus dış politikasının oportünizmi reddettiğini bunun yerine stratejiyi esas aldığını vurgulamaktadır. "Amaçlarımız Rusya'nın uygarlığın gelişmesindeki tarihsel rolü kadar dünya siyasetindeki eşsiz rolünü de yansıtmaktadır. (...) Gereksiz kargaşadan kaçınarak, yeni dünya düzenini tesis etmeye çalışaca-

¹⁷⁴ Vladimir Putin, "Russia and the Changing World", <http://themoscownews.com/politics/201202-27/189488862.html>.

ğız.” NATO'nun Rusya sınırlarına yakın bölgelere yeni füze savunma sistemleri kurmasını eleştiren Putin, bunu yayılcı bir politika ve ulusal egemenliklerine yönelik bir tehdit olarak eleştirmektedir. Ülkelerin egemenlik haklarına saygı gösterilmesini savunan Putin, ABD'nin bazı ülkelerde sergilediği keyfi politikalarından rahatsızlık duyduğunu yazmaktadır.

Söz konusu makalede pek çok husustan bahsedilmesine karşılık bilhassa ulusalcı argümanlar dikkat çekmektedir. Rusya'nın uluslararası siyasal ve ekonomik bir güç hâline gelmesini amaçlayan Putin, Rusya'nın tarihsel misyonunu, coğrafyasını ve bağımsız devletler için bir *lingua franca* olan Rusçanın önemini vurgulamaktadır. Söz konusu ulusalcı söylem etnik bir temele dayanmamakla birlikte Batı'nın ve bilhassa ABD'nin ötekileştirildiği bir biçimde kullanılmaktadır. Rusya, kültürünü korumakla yetinmemelidir. Uluslararası pazarlarda yükselebilmesi için ondan güçlü bir etken olarak faydalanmalıdır. Rus dili, bütün eski Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmında konuşulmaktadır. Burada imparatorluktan ziyade kültürel gelişme ve süreklilik bahis konusudur. Eğitim ve kültür ihracı, Rus mallarının, hizmetlerinin ve fikirlerinin de yayılmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle Rusya'nın eğitici ve kültürel varlığı dünyada, bilhassa Rusçanın konuşulduğu ülkelerde geliştirilmelidir. ABD ve Batılı ülkelerin dünya hegemonyası adına keyfi tutumlarını eleştiren Putin'in önümüzdeki günlerde Rus ve SSCB mirası adına bir zamanlar egemenliklerinde olan ülkelerle işbirliğini daha da arttıracığına, ABD'nin tek kutuplu dünyası karşısında yeni bir çift kutuplu dünya yaratacağına kuşku yoktur. İçeride düzen ve istikrarı, devlet ve ulusal kimlik inşasıyla oluşturmak isteyen Rusya, dışarıda tarihsel miras ve Avrasyacılık kartı ile “yeni bir zafer” kazanmak arzusundadır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki dönemde, Rusya'nın kimliği arayışı, kendini anlama süreci olarak hala devam etmektedir. Siyasal egemenlik, ekonomik gelişme ve askeri güvenlik alanlarında Rusya'nın uzun vadeli ulusal çıkarlarının en iyi biçimde nasıl tanımlanacağı şimdilik muammadır. Rusya'da iç ve dış siyasetin dört belirleyici faktörünü vardır. Kimlik arayışı, küresel çevre algısı, iç ve dış politikalar arasındaki bağ ve kurumsal bağlam şeklinde sıralanabilecek bu faktörler bilhassa dış politikadaki istikrarsızlığın da kaynağıdır. Sovyet sonrası dönemde yeni kimlik arama macerası, Rusya'nın dünyadaki yeri tartışmalarından doğrudan etkilenmiştir. Söz konusu tartışmalarda konu ekseriyetle onun Slav, Avrupa veya Avrasyalı, global veya bölgesel bir imparatorluk veya ulus-devlet olup olmadığı üzerinde olmuştur. Bu tartışmalar, dış politikayı şekillendirdiği gibi Rusya'nın yerine getireceği önceliklerini de belirlemiştir. Bu kimlikler arasındaki asırlık gerilimle yüzleşmek zorunda kalan Rusya, yeni bir devlet ve ulus inşasıyla federal devlet yapısını sürdürmek arzusundadır. Doğu ve batı arasında bir seçim yapmak yahut bir Avrasya medeniyeti yaratmak arasında kalan Rus kimliği henüz müphemliğini korumaktadır. Bütün bu sorular, Rus ülküsü hakkında asırlardır süregelen tartışmanın kaynağıdır. Puşkin'in ünlü deyişiyle “Rusya henüz tamamlanmamıştır”.

KAYNAKÇA

I. Tetkik Eserler

- ADMIRAAL Beth, "A Religion for the Nation or a Nation for the Religion? Putin's Third Way for Russia", **Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia** (ed. Marlène Laruelle), New York: Routledge, 2009, s. 203-217.
- AKSAKAL Hasan, "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası", **Karadeniz Araştırmaları**, VI/21 (Bahar 2009), s. 23-30.
- ASLANOVA Sevinç, **Kutsal Sinod'dan Rus Ortodoks Kilisesi'ne**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2007.
- BAKER Peter-Susan Glasser, **Kremlin Rising: Vladimir Putin's Russia and the End of Revolution**, New York: Scribner, 2005.
- BAUER Otto, **The Question of Nationalities and Social Democracy** (ed. Ephraim J. Nimni), Minneapolis-London: University of Minnesota Press, 2000.
- BLACK Joseph L., **Vladimir Putin and the New World Order: Looking East, Looking West?**, Lanham: Rowman & Littlefield, 2004.
- BRZEZINSKI Zbigniew-Paige Sullivan, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, New York: M. E. Sharpe, 1997
- BYKOVA Marina, "Russia in Search of its National Identity", **Civil Society, Religion, and the Nation: Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey** (ed. Gerrit Steunebrink), Amsterdam: Rodopi, 2004, s. 29-49.
- CLOVER Charles, "Dreams of the Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics", **Foreign Affairs**, LXXVIII/2 (1999), s.9-13.
- DAĞI Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2002.
- DEMYDOVA Viktoriia, **The Rise of Russian Nationalism under Vladimir Putin: 2000-2008**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- DONALDSON Robert H.-Joseph L. Noguee, **The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests**, Armonk, N.Y: M.E. Sharpe, 2009.
- DUGIN Aleksandr, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım** (çev. Vügar İmanov), İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- GELLNER Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk** (çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan), İstanbul: Hil Yayın, 2006.
- GORBACHEV Mikhail S., **Perestroika: New Thinking for Our Country and the World**, Cambridge: Harper & Row, 1987.
- GRIER Philip T., "The Russian Idea and the West", **Russia and Western Civilization: Cultural and Historical Encounters** (Russell Bova), Armonk: M.E. Sharpe, 2003, s.23-77.

- HOSKING Geoffrey, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla** (çev. Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- İMANOV Vügar, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.
- İSMAYILOV Meşdi, **Avrasyacılık, Mukayeseli Bir Okuma: Türkiye ve Rusya Örneği**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- KHALID Adeeb, **Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia**, Berkeley: University of California Press, 2007.
- KHAZANOV Anatoly M., "A State without a Nation? Russia after Empire", **The nation-state in question**(ed. T. V. Paul-G. John Ikenberry-John A. Hall), Princeton: Princeton University Press, 2003, s.79-105.
- , **After the USSR: Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States**, Madison: University of Wisconsin Press, 1995.
- KNOX Zoe, "The Symphonic Ideal: The Moscow Patriarchate's Post-Soviet Leadership", **Europe-Asia Studies**, LV/4 (2003), s. 575-596.
- , **Russian Society and the Orthodox Church: Religion in Russia after Communism**, London: Routledge, 2005.
- KOZYREV Andrey, "Strategy for Partnership", **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities** (ed. Andrei Melville-Tatiana Shakleina), Budapest: Central European University Press, 2005, 193-205.
- LARUELLE Marlène, **In the Name of the Nation: Nationalism and Politics in Contemporary Russia**, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- , **Russian Eurasianism: An Ideology of Empire**(trans. Mischa Gabowitsch), Washington: Woodrow Wilson Center Press, 2008.
- LIGHT Margot, "Russia and the War on Terrorism", **Understanding Global Terror** (Christopher Ankersen-Michael O'Leary), Cambridge: Polity Press, 2007, s.95-110.
- MACİT Nadim, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin oluşumu, Din ve Diplomasi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, X/2 (2010), s. 97-122.
- MEDVEDEV Roy A.,**Post-soviet Russia: A Journey Through the Yeltsin Era**, New York: Columbia University Press, 2000.
- MELVIN Neil, **Russians Beyond Russia: The Politics of National Identity**, London: Royal Inst. of Internat. Affairs, 1995.
- MIKHAILOV Nina B., "Partiya Demokraticheskikh Reform", **Politiceskie Partii Rossii: İstorija i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.122-127.
- MILLER Robert F.,**Soviet Foreign Policy Today: Gorbachev and the New Political Thinking**, London: Unwin Hyman, 1991.

- PAVLOV Dmitrij B. -Valentin V. Shelokhajev, “Soyuz 17 Oktyabrya”, **Politiceskie Partii Rossii: İstoriya i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.109-121.
- POLITKOVSKAJA Anna, **In Putins Russland**, Köln: DuMont, 2005.
- PUTIN Vladimir, “Novyi integratsionnyi proekt dlya Evrazii: budushchee kotoroe rozhdetsya segodnya”, **Izvestia**, 3 October 2011.
- , “Russia at the Turn of the Millennium”, **First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia’s President Vladimir Putin**, New York: PublicAffairs, 2000, s.209-219.
- RENAN Ernest, “What is a Nation”, **Nationalism in Europe, 1815 to the present** (ed. Stuart Woolf), London: Routledge, 1996, s.48-60.
- ROSSMAN Vadim, **Russian intellectual antisemitism in the post-Communist era**, Lincoln: University of Nebraska Press, 2002.
- ROUDIK Peter L.,**The History of the Central Asian Republics**, Westport, Conn: Greenwood Press, 2007.
- SAKWA Richard, **Putin: Russia’s Choice**, London: Routledge, 2004.
- SCHAPIRO Leonard B.,**The Government and Politics of the Soviet Union**, London: Taylor & Francis, 1977.
- SHLAPENTOKH Dmitry (ed.). **Russia between East and West: Scholarly Debates on Eurasianism**, Leiden: Brill, 2007.
- SIMONSEN Sven G., “Nationalism and the Russian Political Spectrum: Locating and Evaluating the Extremes”, **Journal of Political Ideologies**, VI/3 (2001), s. 263-288.
- SOMUNCUOĞLU Anar, “Rus Ortodoks Kilisesi’nin Eski Sovyet Alanındaki Misyonu”, **Karadeniz Araştırmaları**, I/2 (2004), s. 93-107.
- STEPANOV Sergey A., “Chernosotennye soyuzu i organizatsii”, **Politiceskie Partii Rossii: İstoriya i Sovremennost** (ed. Aleksandr I. Zevelev vd.), Moskva: ROSSPEN, 2000, s.84-96.
- SÜLEYMANLI Ebülfez, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: Sovyet Halkı Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, II/6 (Yaz 2005), s. 128-134.
- ŞADIHANOV Emil, “Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, **Sosyoloji Konferansları**, 33 (2006), s.1-22.
- TELLAL Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, LXV/3 (2010), s. 189-236.
- TISHKOV Valery A.,**Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame**, London: Sage, 1997.
- TOLZ Vera, “Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia”, **Europe-Asia Studies**, L/6 (1998), s. 993-1022.

- , **Russia: Inventing the Nation**, London: Arnold, 2001.
- TRENIN Dmitrij V.-Aleksij V. Malasınko, **Russia's Restless Frontier: The Chechnya Factor in Post-Soviet Russia**, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2004.
- TSYGANKOV Andrei P., "The Return to Eurasia: Russia's Identity and Geoeconomic Choices in the Post-Soviet World", **Economic Nationalism in a Globalizing World** (ed. Eric Helleiner-Andreas Pickel), New York: Cornell University Press, 2005, s.44-68.
- URBAN Michael, "Remythologising the Russian State", **Europe-Asia Studies**, L/6 (1998), s. 969-992.
- WALLANDER Celeste A., "Russia: The Domestic Sources of a Less-than-Grand Strategy", **Domestic Political Change and Grand Strategy** (ed. Tellis, Ashley J, Michael Wills, and Nick Bisley), Seattle, WA: National Bureau of Asian Research, 2007, s.139-175.
- WIPPERFÜRTH Christian, **Russlands Außenpolitik**, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011.
- ZEVELEV Igor A., **Russia and Its New Diasporas**, Washington: United States Inst. of Peace Press, 2001.
- ZISSERMAN-BRODSKY Dina, **Constructing Etnopolitics in the Soviet Union: Samizdat, Deprivation and the Rise of Ethnic Nationalism**, New York: Palgrave Macmillan, 2003.

II. İnternet Kaynakları

- "Duma approves anthem, state symbols", **The Russia Journal** (07.12.2000) <http://russiajournal.com/node/6562>.
- "Russian national idea", **The Russia Journal**, 41 (06.11.1999) <http://russia-journal.com/node/2200>
- BERNBAUM John A., "The Search for the Russian Idea", http://www.russianamericaninstitute.org/index.php?option=com_content&task=view&id=110&Itemid=32.
- CAFERSOY Nazim, "Rusya'da (Yeni) Avrasyacılık Akımı", <http://www.turksam.org/tr/-a700.html>.
- FEIFER Gregory, "Myths, as Always, Dominate Russia's Emerging Nationalistic Self-Identity", **The Russia Journal**, 10 (31.05.1999), <http://russiajournal.com/node/709>.
- KAZANTSEV Andrei, "Challenges of Eurasian Integration", http://russiancouncil.ru/en/?id_4=322.
- LARINA Ekaterina, "National idea back on Russia's agenda" **The Russia Journal**, 40 (29.11.1999) <http://www.russiajournal.com/node/2175>.
- LATSIS Otto, "Do we know what we want?", **The Russia Journal**, 87 (11.11.2000), <http://russiajournal.com/node/4156>.

MCGREGOR Caroline, "Putin's Pursuit of the Power Vertical", **The Moscow Times** (11. 03. 2004) www.themoscowtimes.com/stories/2004/03/11/003.html

PUTIN Vladimir, "Russia and the Changing World", <http://themoscownews.com/politics/201202-27/189488862.html>.

----, "Speech at the Ceremonial Gathering to Commemorate Kazan's 1000 th Anniversary", http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/08/26/1145_type82912type-127286_9299-9.shtml

OVCHINSKY Vladimir, "Diktatura zakona: promezhutochnye itogi", **Rossiia v Globalnoi Politike**, 2 (Mart-Nisan 2008), http://www.globalaffairs.ru/number/n_10635

<http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm>

<http://www.soviethistory.org/index.php?page=subject&SubjectID=1985national&Year=1985>.

<http://www.tsereteli.ru>.